

AUREA MEDIOCRITAS...

AKIS, köpcös, korán őszbecsavarodott ember hirtelen csak megállott a kaptatónál.

— Mehercule ... pompás látvány!

El akarta hitetni magával, hogy csak a táj megragadó szépsége állította meg, valójában azonban nehezen, zihálva szedte a lélegzetet, nyilalást érzett a mellében, a veséje táján egy kis szúrás aggasztotta s a lábaszára meg-megremegett. Az utolsó időkben egyre gyakrabban fájlalgatta a térdét, tavaly már semmi hasznát sem vette Bajae kénes fürdőinek s bár Scaurus, a tudós orvos, akit a lovag küldött el hozzá, egyre vigasztalagatta, hogy ez mit sem jelent, közel sem jár még hozzá az öregség, valami azt súgta neki, hogy nemsokára komolyan elkezdheti a búcsúzást a nagyobb sétáktól, a nehéz boroktól, a jóféle, zsíros húsoktól, a lányoktól ... mindattól, amit szeretett ...

— Lalage ... sóhajtotta benne valami panaszos hang és újra meg újra megtörölte verejtékező homlokát. Hát igazán? Földhöz vág a vénség?

Nagy kedvetlenség árnyéka borult reá, mint valami undok hamuszürke palla, melyet rossz istenek csavarnak egyre szorosabbra a teste köré, fojtón és kegyetlenül, mintha ez a gyűlölt servilis habitus a lelket akarná kiszorítani belőle.

A dombtetőről visszatekintett a megtett útra. Odalent kitérte magát az őszi Mare Tuscum, mint valami etruriai selyem tunicába burkolózó, kéjes-álmosan elnyúló, túlérett szépségű hetaira. A csillogó surrentumi öböl mindenfelől arany párnákat támasztott köréje.

A dereshajú férfi körülnézett. Meglátott egy kiálló, hatalmas követ és jóleső nyögéssel reakuporodott.

— Nem hajt engem senki, bízatta magát, miért ne báméskodnánk egy kicsit?

Már megbánta, hogy elengedte az egylovas talyigát, amin idáig jött és fanyarul elmosolyodott, amikor beismerte, hogy a gyalogos Múzsza fölkenntje ily kevéssé győzi már a talpalást. Ó! Még csak néhány év előtt is! ... Milyen fáradhatatlanul járta be sabinumi jószágát ... Meg sem kottyant neki egy füst alatt mind az öt kis paraszt-tanyát meglátogatni, bőven futotta az ereje, hogy naponta megkerülje a Haedilia erdőt, csak egy jót kellett húzni a Bandusia forrás remek vizéből és megállás nélkül ért haza a villába.

A tenger felől, a mély hegyi úton egymásután porzottak föl a

szüreti multságokra érkező társaságok kocsijai. A sovány öszvérek mellett mezítláb lépkedő parasztok ijedten ugráltak felre, mikor hátuk mögött fel-felrikkantottak a római urak kocsihajtói. Mintha csak az egész Urbs ide akart volna gyülekezni, úgy nyüzsögtek az emberek az országúton. A szinte nyáriasan meleg Pyanepsion hónap minden élni vágyó embert ide csalogatott a tenger partjára, a kezdődő dionysiákra. Zeus és Semele fia rég nem öltözött ilyen ragyogó pompába mint az idén.

Egy újabb menet előtt numidiai fullajtárok szaladtak és nyers káromkodással noszogatták felre a szegény halandókat a kényes lábú galliai lovak elől. A hámos paripák bibortakaró alatt ficáncoltak, a zablájuk aranyos volt. A kocsik selyem függőnyeit pajkosan vonogatta felre Zephyrus és fürtjeit huján dörzsölgette oda a benne ülő, kifestett asszonyok és lányok langy orcáihoz. A remek testeken tarka selyemkelmék feszültek, a szellő nardusvíz bódító illatát permetezte széjjel. Utánuk nagy paraszt-szekér zötyögötte a cselédséget, vadászok kopókat vonszoltak magukkal, azután újra díszes kocsi következett, ismét nagy málhás csapatok zörögtek el, egy ficsúr ezüst szerszámú phrygiai fogaton kurjongatott, óriási porfelleget kavarva maga után. Kisvártatva két gyaloghintó következett. Nem lehetett tudni, kik kacagtak benne. Az emelőrudaknál görnyedő rabszolgák irigy-epekedve nézegettek a kövön pihenő öszes férfire.

Most egy kis szünet következett. Csak néhány gyalogos ember baktatott az úton, nehéz terhekkal cipekedve. A pihenő férfinek sehogy sem akaródzott fölkelni. Tétova tekintetét újra lenyügözte a késő délután páráiba behúzódó tenger. A horizont felől nagyon lassan lila rejtelem közeledett, mely egyre több és több vizet szívott el a fény elől. Jobbfelől a Vezuv füstölgött, mint valami áldozati tüzet emésztő, rettenetes nagyságú amphora. A deres vándor megtapogatta fájó térdét és lassan-lassan felkászolódtott, hogy tovább induljon. Balfelé tartott, egy dülőútra tért, mert aggódott, hogy valami ismerős meglátja a kocsikról és elárulja Maecenasnak a jövetelét. Mindenáron meg akarta lepni nagy barátját, ezért halasztotta el a maga kis szüretjét, ezért törte idáig magát gyöngélkedése ellenére is, ezért vette a nyakába a nagy, kerülő gyalogutat. A lovagnak sejtelve sem lehetett jöveteléről, mert nagy ravaszul kitért meghívása elől, azt füllentette neki, hogy okvetlenül be akarja fejezni legújabb epodusát s így nem lehet jelen a szüreti ünnepen, melyet a kiváló államférfiú legszűkebb baráti körben akart ezidén eldugott kis szöllejében megtartani, árván hagyván az öbölben pazar fényű, rózsaszín márvány villáját.

Ment, mendegélt, most már sokkal frissebbnek érezte magát. Egy eléje akadó Silvanus-oltárnál hirtelen megállott, meghajolt, majd jóízűen elmosolyodott, megtapogatta tunica exteriorjában a féltve őrzött, meglepetésnek szánt papyrus tekercset és nem tudva ellent-

állani a vágynak, előkereste s belékukkantott. Halkan mormolta a szavakat, melyek még neki is üdék, újak voltak :

— Cur me querelis exanimas tuis ?
Nec dis amicum est nec mihi te prius
Obire, Maecenas, mearum
Grande decus columenque rerum.

Lassan szürcsölgette a szavakat, mint valami jóféle bor kortyait, elégedetten bólogatott a fejével. Nem lelt hibát a többi strófában sem.

— Ez nagyon jól fog neki esni ! Szegény ! Úgy fél a haláltól ! . . . Ebből látni fogja, milyen igaz barátja vagyok. El kell hogy higgye amit írtam, hogy ha ő alászáll, utitársa leszek a végső úton . . . Vele megyek . . . Vele én, Zeusra mondom ! . . .

A szeme könnybelábadt, valahogy megatódott a saját jóságán, hűségén.

— Mindent neki köszönhetek, gondolta magában . . . Ugyan, mire vittem volna a barátsága nélkül? Maradtam volna tán örökre szürke scriba quaestorius. Ki törődött volna a verseimmel? Most meg maga, a nagy Augustus ! . . . Bizony, ma nem hívnának Róma lantosának !

Meleg hála-hullám ömlött át a lelkén és aggódva gondolt reá, hogy a lovag talán mégsem ok nélkül panaszkodik. Az utóbbi időben nagyon lesoványodott . . . Bizony, elég rossz bőrben van !

— . . . Magam sem vagyok makk-egészséges, de nem kell mindjárt megijedni, lám, egyszerre hogy felfrissültem, mintha kutyaabajom sem lenne !

Maga előtt is rejtegetve az örömét, arra gondolt, hogy azért mégis csak sokkal különb erőben van, mint a lovag, sokkal biztatóbb az arcszíne, jobb az étvágya, igaza lehet Lalagénak, nemcsak hízelkedésből mondhatta a multkor, hogy sokkal, de sokkal fiatalabbat mutat, mint Maecenas . . . hogyha a haja ilyen korán meg nem őszült volna, harmincöt évesnél nem látszana többnek.

— Lalage ! . . .

Hangosan mondta ki a szeretett lányka nevét s úgy érezte, mintha ez a lágy, görög szó varázsige erejével újjászülte volna. Ez a nagy, megtermett, sötétszöke hajú, fehértestű, jóillatú sarjú-lány jelentette korhadozni kezdő élet-gályája számára a holnapok felé vivő evezőcsapást. Ha nem lenne, reménytelenül csuklana össze minden kopott vitorla, ijesztő, ernyesztő szélcsend venné körül, valami félelmés, zárt öbölben, melynek sötét árja úgy zúg, úgy fenyeget, mint a Cocytusé . . .

Sóvárogva, kívánczozva gondolt a mindig vidáman locsogó-fecsegő, kacagó leány karsú testére, melyet Vénus istenasszony legjobb kedvében alkotott. Ahogy lassan, lassan fölfelé lépkedett és szerte nézdegélt, valahogy minden Lalagéra emlékeztette. A kerítések

mellől lecsüngő barackok pihés nyakát juttatták eszébe, két hatalmas, sápadt-fehéren duzzadó, kis halványpiros folttal ékes alma kemény kebléről beszélt, érett körték ékes-vörös színe a szája tejízű zamatát mesélte el neki, minden simabőrű gyümölcs mondott valamit éppen csak hogy kifejlett bájairól, kerek csípőn hintázó testének titkairól. Csodálatos öröm-szüret ez a Lalage! Vajjon mit csinálhat most? Hirtelen belenyilalott valami fojtó aggodalom, nem csalja-e meg? Hiszen oly fiatal hozzá képest... Hiszen eleget csalódott Lydiában, Phyllisben, Chloéban, Lyceben, Glycerában, a csapodár Barineben, aki annyiszor hívta fel hamis esküvéssel holt szülője porát... Csak ezt el ne veszítse, ezt az egyetlen, ezt az utolsót, a legszebbet! Ezt nem bírná ki! Nem! Ezt egészen akarja és — halálig!

A hegyfokon még egyszer megpihent. Lenézett az öbölre, amely izzani látszott a bukni kezdő nap sugaraiban. Arra, balra fekszik Bajae, a bájos. Ott piroslik legszebben, legtüzesebben a tenger. Nem hiába írta róla egyik poéta-kollégája, hogy Vénus ott úsztatta meg Amort, annak a szövétnekéből esett bele egy szikra és örökre félforralta vele. Nem csoda, ha hideg asszonyok, hűséges feleségek, akik Penelopeként szálltak habjaiba, Heléna vérével hagyták azokat el...

Nem szerette ezt a kéjtanyát, ahol a gazdagok számlálatlanul szórták szét a sestertiusok özönét, ahol rózsakoszorúval járt a bűn, ahol kacagva sebeztek halálra a szíveket és lelkiismeretfurdalás nélkül mocskolta be a lelkét mindenki, néhány óra őrzőgő, vad öröme kedvéért. Vagy akarta vagy se, minden képpé formálódott az agyában, a kéjhajhászó öböl részeg, gyalázatos, bíbor-tógás kényúrrá személyesült benne hirtelen és haragosan fordult el a látványtól. Még most is megmegegett vele, hogy ellenséges érzés fogta el a gáttalanul hatalmaskodók, a duskálkodó gazdagok iránt, valami keserű és bosszúálló, forradalmas harag, ami régebben oly gyakran emésztette, mikor húszéves fejjel az egész világot átgyúró tervek hajszolták Athen utcáin, magához hasonló ifjakkal conspirálgatva.

Maga sem tudta miért és hogyan: váratlanul élesen rajzolódott bele emlékezetébe ez a csupa tűz idő és belefájult a szívébe az annyiszor elhessegetett érzés, hogy vajjon mindeneknek ellenére nem tért-e le *akkor* igaz ösvényéről? A mult kapuja, mint már annyiszor, megint ki *akart* benne tárujni, éppen csak egy parányi kis rés támadt lopva és máris megint látta a Caesar-gyilkos Brutust, akivel együtt hallgatta Cratippus és Theomnestus filozófiai előadásait... aki forradalmi hévvel öntötte el a lelkét a triumvirek ellen... aki magával sodorta Lyciába és tovább... egészen Philippi síkjáig...

A homlokához kapott, mintegy felakarva magát ébreszteni... Nem! Nem akart ezekre a dolgokra gondolni többé... Ezerszer elvégezte már ezt a nagy számadást!

— Igy kellett lennie! Igy, éppen így! *Akkor* kerültem volna

hamis ösvényre! Nem a megalkuvás vitt erre... A lelkem igazi útja ez... Az én utam az arany középszer! Az istenek vezéreltek a legjobb ösvényre. Mit kerestem volna én ott? Hát kell nekem harc? Nem! A béke, a nyugalom kell... A csönd... Ez az édes, fűszeres szagú ősz... Derült egyszerű napok, egyik a másik után... még néhány jó nap, ha az istenek is úgy akarják és... Lalage... Lalage!

Amint tovább indult a gyümölcs-szagban, a fák alatt, nemsokára teljes megbékelés szállott a lelkére. Örült, hogy távol van Rómától, hogy nem zaklathatja senki, hogy ügyét Maceenas kegyébe ajánlja, hogy messze esik tőle a nagyvilág, minden átkozott bonyodalmával, ezerféle gonosz practikájával, szinte szeretett volna megölelni minden nyárfát, minden sárga-piros szőlőtökét, szívével szívta be az olajfák mézédés illatát s mikor egy ciprusokkal körülszegett szent helyre ért, boldogan emelte két karját a fölötte megtáruuló, csodálatos ég felé.

— Csak itt! Csak itt! Kiáltott föl. Silvanus! Silvanus! Ez az én világom.

Valami édes, szelíd harmónia fuvolázott, pengett benne és új vers felé rezzent a lelke. Meg fogja írni az ősz örömeit... Az ember boldogságát, aki fütyöl a törtetésre, a nagyvilág csábításaira, aki messze elkerüli a Fórumot, akinek csak az a fontos, hogy annyit gyűjtsön, mint a dalos tücsök.

Még nem tudta, hogy fogja elkezdni, de hirtelen hasonlat jutott az eszébe az ősről, amint a mezőkön kacagva veti föl gyümölcs-koszorúval ékes, almapiros orcáját, királyi fejét. Láta amit gondolt, de a strófák még messze rebbentek előle, mint fűge, menekülő rigók, előbb meg kellett szöni a szavak hálóját, amivel elcsípheti majd őket.

Édesded mosolygással, mutatóját a levegőbe fel-felbökve lépett feljebb-feljebb, egyre feljebb.

Azon vette észre magát, hogy egy nyomorúságos korcsma elé ért. Derüsen olvasta el a kapu fölött a csalogató invitálást.

— Állj meg utas! Septumanus jó ebédért, szállásért szavatol e házban. Ha ide betérsz, jó helyre fordulsz be, meglásd, egykönnyen nem vágyol továbbmenni.

Egyet gondolt és belépett a házikóba, amely előtt légyszállta, megterhelt öszvérek rugdostak nyugtalan nyihogással.

A homályos helyiségben elég sokan iddögáltak. Fuvarosok, hajcsárok, piszkos condrajú, vincellérféle emberek könyököltek össze a kecskelábú, gyalulatlan asztalok mellett. Silány olajtól bűzölgő kecskehúst marcangoltak falánkul és nagyokat húztak reá az olcsó, cserép phialákból. A korcsmásrósné lomhán hagyta ott a nagy agyaghordót, amiből egy háromfülvű hydriával szerte csűrölte a zavaros bort és megkérdezte, mit kíván.

A kis, köpcös embernek hirtelen elment az étvágya. Csak egy kis mustot kért és néhány fűrt szólót. A nagy, piszkos asszony ugyancsak biztatta, hogy egyék a kecskehúsból, mert az után maga Caesar is

megnyalná a száját, olyan fölséges. Mikor kereken visszautasította, dohogva tért vissza a doliumhoz.

— Finnyás lehetsz, kis gömböc, ha az én főztömet utalod, mondta jó hangosan, talán álorcás lovag vagy !?

A hosszú asztalnál ülők felröhögtek és kíváncsian vették szemügyre a közékük vetődött idegent.

Egy hatalmas, foltos pallába burkolózó, még nem vén, de csaknem teljesen ősz ember, aki a szót vitte, szúrósan vette szemügyre a szöllőt csipegető új jövevényt.

— Na, ez is csak olyan gyalogos lovag, mint jómagunk — rikantotta —, de úgylátszik, van mit raknia a pocakjába!

Az italos kompánia erre is fölnevetett.

A marcona férfi, kinek homlokát hatalmas sebforradás éktelenítette el, átkiáltott hozzá:

— Ül ide hozzánk, segíts ellátni ennek a megveszett világnak a baját.

— Köszönöm, rögtön megyek tovább, úgy se tudnék belemelegedni a szóba.

A forradásos homlokú megvetően legyintett, nagyot hörpintett a borából és kötekedve vágta vissza:

— Hát pukkadj meg! Biztosan nagy urak tányérnyalója vagy... Aligha illenél közénk, akik ki merjük mondani az igazságot. Akad még nekünk Cassiusunk, meg Brutusunk s akkor teszünk egy kis fordítást!

A korcsmárosné hirtelen odafutott hozzá s valamit sugott a fülébe, az új vendégre mutatva.

A forradásos arcú sötéten nézett oda, a sarokba.

— Bánom is én! Csak hegyezze a fülét! Olyasmiről beszélek, amit mindenki tud. Bűdös kecskehús mellett szabad tán elmondani, hogy Bajaeben fülemülét esznek... Felolvasztják a drága gyöngyöt, hogy lekortyintsák! Ha Nasedeniusnak telik fácán- és pávavélőre, meg flamingónyelvre, hogy megvendégelje Cilnius Maecenas lovag urat és barátait — mi legalább olyan szavakat vehetünk a nyelvünk hegyére, amilyeneket akarunk!

A cimborák káromkodva helyeseltek.

Az óriás dörömbölni kezdett az asztalon.

— Az öbölbe dobáljuk a pávanyelvet pofázókat! Hadd igyanak rá eleget!

— Jól beszélsz, visitott egy kis, cingár vincellér, te aztán érted a módját, Marcus Afranius!

A magános ember erre a névre fölkapta a fejét. Megdobbant a szíve és lopva alaposan szemügyre vette a forradásos homlokú férfit.

— Igen, gondolta, ő az! Philippinél kapta...

A lázító hangja rögtön ismerősnek tetszett előtte és kimondott neve láttató erővel keltette föl benne újra a multat, Brutust, a vad,

véres csatát, szégyenlett futását, mindent, ami csak azóta történt! Fojtó izgalom fogta el és szorongva figyelte, hogy azok odaát mit fognak még mondani. Valami arra ösztönözte, hogy azonnal folytassa az útját, de mintha odagyökerezett volna a lába a padlóhoz, nem tudott megmozdulni.

— Tegnap odalent jártam, kezdte a forradásos homlokú, mondhatom nektek, ezek valósággal megvesztek! Claudius Etruscus fia új nyári palotát épített. Hymettiai márványból készülnek a gerendák, a padló aranyos lesz, mint a capitoliumi Jupiter-templomban. Garmadával áll ott az elefántcsont... Ezüst csövekből ezüst medencébe szökik a kutak vize, a falakat alabástrom fogja borítani. A szerelmi szoba drága kövekkel és gyöngyházzal lesz kirakva! Megőrültek, én mondom nektek, megőrültek. A birodalomból mind az öbölbe gurulnak a sestertiusok, szinte kiszorítják belőle a vizet! A hetairáik még a cipőjüket is telerakják gyönggyel... Nekünk fa-sandaliára se telik. Csupa seb a lábam!

A foltos pallāju emberek fenyegetően zúgtak föl.

Marcus a jövevény felé fordult.

— Mit szólsz ehhez, testvér?

— Mit szóljak? Nem én tehetek róla.

— És Augustus ezt tűri! De hát hogyané túrné, hiszen örül, ha ezüst szobrokat állítanak neki és maga is eljár a «Tizenkét Isten» lakomáira és ott Apollo díszében jelenik meg Haha! Az istenek tavaly minden gabonát megettek... Azért éheztek ti, meg én... Caesar régi corinthusi edényeket gyűjt — én meg új tetveket a pallamba! Ha megkívánja valakinek a múkincseit — számkivetésbe küldi! Százezreket kockázik el! Ha vendégségbe hívják, el kell előle rejteni az asszonyokat!

— ... Vajjon megismer-e... Egyre engem néz, gondolta magában az ismeretlen vándor.

Dühös vágy készítette, hogy megfeleljen ennek a nagyszájú uszítónak, ennek az elzüllött versfaragónak, hogy visszautasítsa a Caesarra szórt rágalmakat, de a félsz összeszorította a torkát, nem mert megszólalni. Intett a korcsmárosnének, hogy fizetni akar, de az Marcusra figyelt, aki újra elkezdett bömbölni:

— És ezt az embert isteníti az a csuszó-mászó Horatius Flaccus! Igen, istennek nevezi rongy rigmusaiban!

Az új vendég megrezzent. Kikerekedett szemmel bámult át a másik asztalhoz.

— Ki az a Horatius, kérdezte egy sordidus, fuvarosféle ember. Gladiator? Kikiáltó?

Marcus reá bámult.

— Hát nem hallottál erről a hitvány tücsökről? Augustus és Maecenas talpnyalójáról? Róma lantosának csúfoltatja magát... Én, aki együtt tanultam vele Atheneben, azt mondom, hogy sutor,

akinek a kaptafánál lenne a helye! Kontár! Lucilius, Archilochus, Alcaeus és a perdita Sappho majmolója! Ez az ő «költészete»! Áruló! Aki cserbenhagyott bennünket Philippi után! Beállott tányérmosó háziszolgának Maecenashoz... Hogy az asztalánál telepofázhassa magát. Földet kapott az árulásáért... Augustus padimentumnak használja a hátát! És ezt a fickót méltatta a nagy Brutus a barátságára! Kiállott az «arany középútra» és onnan tartja a markát a kenőcsös, fodorított hajú, vén kéjenc Maecenas meg Augustus elé!

A magányos vendég lesütötte a szemét, vad indulat forrt fel benne, de érezte, hogy ha most megszólal, könnyen az életébe kerülhet. Szavak tolultak föl a torkára, kardéles szavak, szinte felsebezték a száját, de emberfeletti erővel visszaharapta magába.

A fuvaros szólalt meg:

— Várj csak... Ugye, apuliai?

— Venusiából való, felelte Marcus. Salsamentarius volt az apja Venusiában. Látták, mikor a könyökéhez törölte az orrát... Eheu! Csak egyszer a körmöm közé kaphatnám! Megemlegetné Macedoniat! Mehercule! Kissé megropogtatnám a csontjait, ha sok húst szedett is fel reájuk a pazarló kéjenc Maecenas vályujából!

A cimborák nagyot röhögtek és összekoccintották a calixokat.

— Hiszen ha te megmarkolsz valakit... vigyorodott el a fuvaros.

— Megemlegetné! De nekem nem igen tanácsos Rómában tekeregni, motyogta sötéten a forradásos homlokú és megint odanézett a sarokban ülő magányos vendégre.

Quintus Horatius Flaccus sápadtan, mindenre elszántan nézett vele farkasszemet. A két ember tekintete összetalálkozott. Siri csönd volt a korcsmaszobában, csak a musttól mámoros legyek döngicsélése hallatszott. Odakünt az udvaron ludak gágogtak. A tikkadtan várakozó szamarak egyike keservesen felordított unalmában.

Marcus fölemelkedett az asztaltól, óriási, szőrös, ragyás kezébe fogta a silány lőrével telt calixot és döngő, ingadozó léptekkel lépett oda a magányos emberhez.

Horatius riadtan ugrott föl és körülnézett, mivel védhetné magát. A szíve szinte hallhatóan dobogott, lélegzete füttyölve jött ki ajkai közül. Az óriás ráordított:

— Nesze! Igyál!

— Nem, én... hebegte, én... nem... mit akarsz?

— Igyál! Ha én kínállak: igyál! Vagy beléd töltöm!

Reszkető kézzel vette el a calixot és gyorsan felhajtotta a zavaros levét.

— ...nem ismert meg... nem ismert meg, gondolta és valami köszönetfélét dadogva gyorsan visszaadta a cseréppoharat.

— Honnan jössz? Kérdezte a gladiator-testű óriás.

— Innen... Surrentumból...

— Hová mégy?

— Ide... Nem messzire... Szüretre...

— Na, csak sok mustot ne igyál, röhhentette el magát. Majd hirtelen hozzátette:

— Mintha már láttalak volna valahol? Tán odalent, az öbölben?... Na, a nem létező, nagy istenek legyenek veled. Jámbor féregnek látszol, nem sokra fogod vinni. Állj közibénk! Majd talpra állítalak!

Hatalmasat ütött a vállára és visszatámolygott a borpocsolyás asztalhoz.

A kis, köpcös ember mélyet lélegzett, nagy megalázottság érzete fogta el, gyerekesen sírni szeretett volna s csak egy vágya volt, hogy amilyen gyorsan csak lehet, elkerüljön innen. El, el! Ki, a szabadba, mert mindjárt összerogyik.

Szédelegve imbolygott oda a korcsmárosnéhoz, gyorsan fizetett és kisietett a nehéz levegőjű szobából.

— Te! A pileusod... Kiáltott utána Marcus, otffejtett, keskenyszélű kalapjára mutatva. S hogy az nem fordult vissza:

— O! A széllal bélelt! De hiszen mindegy... Pileussal sem lennél különb, mint *capite aperto*! Nyavalyás! Kutya legyenek, ha nem valami tintanyaló! Piszokság: ha meggondolom, hogy valamikor magam is verseket írtam... Görög mértékre! Piha! Bort ide! Piszok egy világ! Egy ilyen szellem mint én! És ilyen moslék! A caecubimit mind más issza meg! Ha Philippinél győztünk volna... Ma consul lennék!

A szamarak kórusban ordítottak odakint légycsipte kínjukban.

Quintus Horatius Flaccus már messze járt. A dombhajlásban eltűnt szeme elől a kis korcsma, de úgy érezte, mintha lába kelt volna a szennyes háznak és kergetné, üldözné a benne dorbézolókkal, a saját multjával együtt.

— Akkor is ilyen volt! Nagyszájú uszító! Műveletlen demagóg! Hogy én valamikor ilyen emberekkel barátkoztam! Bár hiszen, mit tudtam én... utóvégre magam is... mit tudtam én akkor a világról, az emberekről, vitt a húsz éves fejem és hát... Brutus! A sziklát is fel tudta volna tüzelni! Hogy mondta el, mint szúrt bele először Casca Caesarba s az hogy takarta be a fejét tógájával, hogy tisztességesen befedve essék el. És mégis, ő is bele tudott döfni, *azután*, hogy reá kiáltott: *καὶ οὐ τέκνον*... Elrettentem tőle és mégis vakon kellett követnem. Akkor... De hát mit akar tőlem ez a hitvány Marcus Afranius? Hát ő nem szaladt el? És mind a többiek? Csak én voltam gyáva? Hitszegő? Hiszen igaz, tán dicsőségesebb lett volna, ha elesem Brutus mellett... De kinék, mi haszna lett volna belőle? Megállott. Körülnézett, de nem látott semmit. Csak magát akarta látni.

— Az élettemmel tán mégis többet használtam... a verseimmel! S az egyik állat még a nevemet sem ismeri! Ezek között kellett volna

maradnom? Egy Marcus Afranius! Még görögül sem tudott rendesen megtanulni! És ez piszkolja le a verseimet! Hogy utánzó vagyok... Hát a kehely fontos, vagy a bor, ami benne van? A görög kehelybe én töltöttem először isteni, igazi latin bort! Ez mind semmi? Persze, mert belőle nem lett semmi... Csavargó! Neki tőke Philippi, hogy első lehessen a hordájában! Mi esett el Philippinél? A köztársaság? Nem! Csak az árnyéka! A triumvirek tán megmentették volna? Aligha!

Olyan vad iramot vett, hogy ziháló tüdővel kellett újra megállnia. Dűhe nem bírta már szusszal. Körülötte finom, méla csönd csüngött le a fák lombjairól, az alkony lilás leplekkel teregette be a tájat, mintha puha ágyruhát húzott volna valami óriási kéz az egész horizontra. A nap még nem áldozott le egészen, de már csak bágyadt, rézsut-sugarakat küldött, búcsúzkodva és bűvös világítású éjjeli mécsessé varázsolta a körte-sárga, alma-piros, meg szilva-kék levelű szőlő-tőkéket.

A poéta agyát megragadta ez a beszédes csönd, a szinte túlvilágian finom fátylú ég, a szépség balzsama megenyhítette a lelkét, de azért nem tudott teljesen lehiggadni. Legbensejében tovább vitatkozott magával, a multjával, legtitkosabb énjével.

— ...mondhat, amit akar, számárrívás, ebugatás nem hallik az égig! Hiszen ez a gonosz a nagy isteneket is becsmérli és megtagadja!

Tisztán emlékezett reá, hogy Marcus Afranius mennyire megdöbentette, mikor reábeszélte, hogy vándoroljanak el az Olymposhoz, másszák meg a szent hegyet, hogy meggyőződhesse nek róla, csakugyan laknak-e a csúcán istenek... Elindultak... ketten, mint valami bűnösök, egyre feljebb és feljebb... de ő a félúton visszahőkölt a rettentő vállalkozástól, valahogy nem merte azt a kísérletet megtenni, elszorult a szíve és kegyetlen ijedelem fogta el. Mi lenne vele, ha... ha bebizonyosodna hogy... Szinte futva rohant le, véresre surolva a lábát az éles köveken!

És visszaemlékezett, milyen jeges fájdalom zúdult reá, mikor három nap mulva összetalálkozott Marcus Afraniussal, aki megvetőleg nézett a szemébe és lassan, tagolva, mintha mérges kígyófogakon szűrte volna át a szavakat ezt mondotta:

— *Istenek nincsenek!*... Fent voltam a csúcson... madár sem jár arra... Minden csupa hó és jég... *Nincsenek* istenek! Talán kár volt fölmennem... én ezt kibírom, de te hitvány lélek vagy, gyáva fickó, soha sem lesz belőled semmi! Mindig meg fogsz állni a félúton!...

Most is borzalom fogta el, mikor ezekre a percekre gondolt. De ugyanakkor valami forró harag gyúlt föl benne és ez erőt adott neki e félelmetes ember gyalázkodásaival szemben. Úgy érezte, hogy nem kell törődnie annak a vádjaival, aki ezt tette és ezt mondta, még ha fent volt is a csúcson. De hazudott! Biztosan hazudott! Az nem lehet, hogy... Nem lehet!

Nagyokat hadarintott a levegőbe. Nekilódult, megállott, újra elindult.

— ... Hazugság minden szava! Hiába mocskolja Augustus Caesart! Caesar a nép jótevője! Békét szerzett a birodalomnak, Janus Quirinus templomát háromszor zárta be. Téglából való Rómát vett át és márványból való várost hagy majd maga után. Maecenas a legjobb ember a világon! A legjobb barát! Nem meg-alázkodás, ha ragaszkodom hozzájuk. Ezt követeli a hála, a becsület! Ingerülten toppantott egyet.

— Soha sem hajtottam térdet és fejet Caesar előtt rabszolga módra! Hiszen lehettem volna a magántitkára és nem fogadtam el... Maga írta, hogy megvetem a barátságát, de ő azért nem fizet nekem gög-gel... Nem servilis módon írtam, hogy Maia fia, ő a haza igazi atyja és csak Jupiter nagyobb nála! És Maecenas? Hiszen olyan, mintha a bátyám lenne... Mióta ismerem, mindig csak adott és adott nekem, nem kért tőlem semmit, nem vett el tőlem soha semmit, nem kívánt tőlem hízelgést, hiszen magának sem kívánt soha semmit! Ennek lennék én a talpnyalója? Hiszen nem is túrné! Ez nem is férne hozzám.

Kihúzta magát és keményebben lépett.

— ... magam köpném le magamat, ha a legkisebb megbántást eltünném Maecenastól... Próbálná csak meg... Majd akkor meg-látná! Inkább visszadobnám neki Sabinumot, semhogy egyszer is meg-alázzam magamat előtte! Először római vagyok! s csak azután poeta!

— Mit akar az a véresszájú demagóg az én becsületes élet-elveimmel? Nem szolgálalküsből választottam a középutat. Filo-zófus vagyok. Ha akár Caesar, akár Maecenas méltatlanságot követne el rajtam, habozás nélkül térnék le róla, akárki akármit higyen! Ha valaki a lelkembe merne taposni, az megtalálja bennem ma is Brutus fegyvertársát... az illethetetlen büszkeségű embert!

Göggösen vetette fel a fejét, ököllel suhintott a levegőbe és hango-san kiáltotta:

— Herculesre mondom!... Marcus Afranius! Mit tudod te, mi lakik bennem? Mit tudsz te az én virtusomról? A te szőrös füled-nek idegen az én dalom...

A római énekesnő jutott eszébe, akit finom énekével Maecenas erkélyén kiröhögött a csócselék, mire odavágta nekik:

— Equitibus cano!... Én is lovagoknak énekelek, a finom fülek-nek, mégsem vagyok urak szolgája, hanem lélekalkatom szerint magam is lovag! Büszkeség dolgában nem alkuszom. Talpig férfi vagyok... Horatius Flaccus vagyok! Az én derekam már nem hajolhatik meg senkifia előtt! Cedrusból van az faragva!

A közeli kis berekből hirtelen csend-katona cohors bukkant elő.

Quintus Horatius Flaccus meggyorsította lépteit, az arca meg-szigorodott, arra gondolt, hogy a korcsma felé küldi az őrjáró csapatot és elfogatja a lázítót és bandáját.

— Majd megmutatom én nektek! Si fractus illabatus orbis!... Banditák!

Az őrcsapat már egészen közel került hozzá.

Gyorsan villant át az agyán, hogy mi lenne ebből . . . Kihallgatások . . . Hosszú procedurák . . . Súlyos bünper . . . talán fejvesztés. Mindegy! Legyen, aminek lennie kell!

Az őrjárat most toppant eléje. Most! Most . . . Az ajka már-már szóra nyílt. Nagyot nyelt, lesütötte a szemét és némán haladt tovább.

— Ugyan, legyintett, okosan kell felfogni a dolgot . . . Haszontalanság az egész . . . Az a fő, hogy jól érzem magam. A kedves este helyrehoz majd mindent.

Megnyugodva, derűsen lépegetett tovább. Ha vége jó, — minden jó. Carpe diem, mormolta el kedvenc mondását s egyszerre harmónia ömlött el minden porcikájában.

Előtte, a hegy aljában már föltűnt Maecanas pineák közé rejtőző, bájos házikójának fedele. Itt kezdődtek el a lovag szőlőföldjei. A végtelen hosszúságú lugasok gazdag gerezd-terheket viseltek. Szeplős-sárga, aranyszínű, hamvasfekete bogyók lógtak le a dús venyigékről. A lovag birtokán még a szőlőtőkék is urasabbak voltak, mint a parasztok földjén. Mintha azok is bibortógába öltöztek volna. Az egyes táblákat égbe meredő dárdák gyanánt őrizték a fekete-zöld ciprusok. A gyümölcsfák ágait óriási, mesebeli ékszerek gyanánt díszítették a királyi gyümölcsök, melyeknek pozsgás színe a már leereszkedett alkonyt is legyőzte vidám villogásával. Édes, nehéz illatok terjengtek mindenfelé.

— *Beatus sum*, sóhajtott föl Quintus Horatius Flaccus és ebben a pillanatban belerezdült agyába új versének eddig hiába keresett kulcs-szava: *Beatus ille!* . . . Igen, így kell elkezdeni!

Jó jelnek vette, hogy éppen most két madár szállott el fölötte kedvező irányból. Édesded ernyedtséggel szedegette a lábát a lugasok között vezető ösvényen. Nem messzire előtte most vonult befelé, a présházhoz a szedő-lányok serege. Fejükön szállóvel telt kosarak inogtak s csak úgy zengett daluktól a csudás alkonyat:

Vosque item simul, integrae
Virgines, quibus advenit
Par dies agite in modum
Dicite o Hymenaeae. Hymen
O Hymen Hymenaeae! . . .

Hangjuk boldogan és telten szállott a sötétsárga ég felé s úgy tetszett, mintha a daltól még fűszeresebbé vált volna a buja, szüreti levegő.

— *Lalage!* *Lalage, o, dulce ridens Lalage!*

Friss, meleg áram járta át minden tagját és maga is, halk visszhang gyanánt beledudolt az arcához surlódó strófa-végekbe:

Dicite o Hymenaeae, Hymen
O Hymen Hymenaeae . . .

Balfelől egyszerre csak megrezzent a lugas. Felriadva nézett arrafelé. Tizenhat-tizenhét éves, karcsú, meztelen lábú fiatal leányt

vett észre, amint jókora kosárba zsúfolta a szedés közben félrerakott összecsengetett szőlőt, gyümölcsöt.

A poeta mosolyogva lépett oda hozzá s úgy tett, mintha nem tudná, mi készülődik ott. A lány tágranyilt, sötét szemében riadt félelem reszketett, már-már kibuggyant a könnye. Valami furcsa, groteszk báj vibrált az édes kis tolvajon, hasonlított a törbe került mókushoz.

— Hogy hívnak kérdezte a férfi.

A kislány sírásra görbült ajakkal felelte:

— Agrippina...

És mohón tette hozzá:

— Ugye, nem árul el?

A férfi a lány karcsú dereka felé kapott. Agrippina nem ellenkezett, hagyta hogy szájon csókolja s akkor mindentől fölmentve érezte magát, mint a gyík siklott ki a férfi kezéből.

— Hol laktok, kérdezte a fiatalosan felindult férfi.

— Ott... lent... a faluban. Adhatna egy sestertiust...

A költő elnevette magát és hátbautította.

— Korán kezded!... Majd meglátogatlak s ha nem karmolsz nagyon... megkaphatod!

A lány értően kacagott, megkapta a kosár fülét és nesztelenül, mint az éji vad, futott bele a már egészen elsötétedett lugasba.

Távrolról lágyan, foszlányokra szakadva hangzott: O Hymen Hymenae...

Horatius gyorsan indult meg a ház felé és elhatározta, hogy ezt a villogó szemű kis vadmacskát elcsalja magához Sabinumba.

A lugasok alatt néma csend lappangott. Egy nagy diófán már megszólalt a bagoly, egy-egy denevér cikázott bele a levegőbe.

— Milyen édes volt a szája... akár a must! Carpe diem!...

A lugasból kiérve már látta a ház tarkára festett peristylumát.

A viridariumra nyíló hálószoba ajtaja hirtelenki nyílt és a bent viritó méces sárga kockát vágott a sötétségbe. A költő elhúzódott egy dús lombú, törpe fügefabokor mellé és leste, hogy nem Maecenas lép-e ki rajta.

— Hogy meg fog lepődni, gondolta... és jóízűen mosolygott magában, mint a csinytevő gyermek.

Éberén figyelte az ajtót. Egyszerre csak karcsú női alak lépett ki a házból. Gondosan körülnézett s hogy nem látott senkit, halkan vissza szólott s akkor fehér tógájában megjelent mögötte a lovag testes, méltóságteljes alakja. A leány ráfonódott és hosszan, hosszan szájon csókolta.

— Eheu! Nevetett föl Horatius Flaccus és még panaszkodni mer, mint gyötri a vénség! Várj csak, jó lovagom... Ebből vers lesz, meglátod!

Kiegyenesedett, már-már rájuk kiáltott, de villámgyorsan újra elhúzódott.

— Lalage! motyogta reszkető ajakkal, Lalage... hiszen azt mondta, Neapolisba megy, az anyjához!

Vad düh nyargalt bele az ereibe, a torkától a szívéig, a szívetől a torkáig, karja megfeszült, a szeme kidülledt, valami gonosz erő kergette az összeboruló pár felé, mint dárdanyél a tigrist a cirkusz porondján. Gyilkos keserűség fogta el, maga sem tudta miért, Brutusra gondolt és Caesarra, amint a tórdöfések között fejére vonja tógáját...

— ... Marcus Afranius már rájuk rohant volna, a torkukra... Neki a torkuknak! Csak nem habozni! Most! Most!...

Azok, ott, ketten még mindig ölekeztek. Maecenas és Lalage...

Rekedt hörgés bugyborékkolt föl a torkából, nagyhirtelen fölegyenesedett — de méggyorsabban visszaguggolt, amint látta, hogy végre szétbontakoznak. Olyan kicsire húzta össze magát, amilyenre csak tudta, kushadtában kikereste a fügebokor legsűrűbb részét és lassan, minél nesztelenebbül, kínosan vigyázva húzódkodott a leglombosabb oldalra, hogy valahogy észre ne vegyék. Érezte, tudta, hogyha most meglátja Cilnius Maecenas, akkor vége mindennek... a barátság... mindennek... mert amint *ezt* tudva néznek egymás szemébe akkor semmi sem lehet már többé *éppen úgy*, ahogy eddig volt...

A lovag és a leány láthatólag vártak valamire.

A pillanatok, a percek hónapoknak, éveknek tűntek. Agyát izzó falu clepsidrának érezte, amelyben homokszemek helyett óriási, éles kövek csikorognak lefelé, véres sebet vájva az idő gúnyos méricskélésével.

A hatalmas prések felől nehéz, erjedő mustszag áradt hozzá. Maecenas és Lalage halkán beszélgettek. A lány néha édesdeden nevetett föl.

— ... dulce ridens, gondolta a rejtőzködő, o!... dulce decus meum!... s a foga összecsikordult.

Zür-zavaros, logikátlan gondolatok cikáztak körülötte, mint részeg darazsak.

— ... csak legalább észre ne vegyenek... Nem szabad, hogy meglássanak, akkor még minden jóra fordulhat... Utóvégre örültség lenne... Egy ilyen kis perdita miatt! Van nála külön is, akár ezer is... Igen... Hiszen már úntam is... Nem szép Maecenastól... De ha megkívánta: legyen az övé... Odaadom neki... Habeat sibi! Egyszer én is adhatok valamit neki... Aljas kis persona!

Csak az volt a rettenetes, hogy még mindig nem lehetett fölállni. De azzal vigasztalta magát, hogy alapjában véve milyen jó tréfa ez, ahogy ő itt guggol, elbujva s azok ott nem tudják... Hogy szétrebbennének! De nem, nem... Legyen teljes a tréfa... Majd egyszer... talán... meg is mondja, hogy látta őket... és csak nevetett rajtuk... igen, ő bizony csak nevetett... Annyira nem vette a szívére. O! Annál több esze van... Többre becsüli Maecenas

barátságát . . . A lovag is biztosan látta, hogy únja már ezt a kis rongyot különben semmiesetre . . . és hát . . . biztosan a lány fonta reá magát . . . Füttyölni az egészre ! Az emberekre . . . mindenre . . . majd ír egy szörnyű gúnyverset Lalagera, gyilkosabbat, mint Lycere . . . az a vers meg fog maradni, akkor is, mikor ez a kis perditá már szipirtyó lesz, túl éli őt . . . és bizony ezt a derék, vén Maecenast is, magát Augustus Caesart is, mind a Baiae-ban fetregő bíbortógásokat ! Jön majd egy jobb világ . . . szebb világ . . . talán jobb istenek is . . . Melpomene, a muzsa az ő igazi szerelme . . . már ezután csak reá fog gondolni . . . csak reá . . . haláláig !

Hirtelen kocsizörgés hallatszott. Egy könnyű biga állott elő. A lovag megölelte a leányt, az felugrott a kocsiba, még visszakiáltott :
— Evoie ! S a kocsi elzörgött vele.

Maecenas hosszan nézett utána, azután lassan bement a házba.

A lappangónak minden tagja elgémberedett, úgy érezte magát, mintha fustélyokkal törték volna össze minden csontját, mintha tizévet öregedett volna, amíg ott guggolt a fügefá-bokor mögött. Most végre lassan, mint valami lábbadozó beteg, fölemelkedett és körülnézett. Nem látott senkit. Kezét a mellére nyomta. Tunica exteriorjában megzördült az elrejtett papyrus. Mintha egy gonosz, incselkedő hang súgta volna a fülébe, eszébe jutottak a meglepetésnek szánt vers sorai.

— Cur me querelis exanimas tuis . . . nec dis amicum . . . obire, Maecenas . . . grande decus . . .

Föltekintett az égre. A nagy, titokzatos magasságban a Currus, a Cygnus és a Canis minor szikrázott fölötte.

— Sidera pulchrior . . . jutott eszébe furcsa módra egy hasonlat a csillagokról.

Gyorsan számotvetett magával, hogy nem tehet okosabbat, minthogy lemegy a faluba, szállást kér az Agrippina apjának viskójában és csak másnap állít be a lovaghoz . . . Reggel fogja a verset felolvasni . . .

Óvatosan körülnézett, besurrant a lugas alá, az utra. Kikergetett az agyából minden más gondolatot, csak a kis Agrippina hamvas orcájára szőlőlé-ízű ajkára, őz tagjaira igyekezett emlékezni. Carpediem . . . motyogta, carpediem . . .

A horizont alján éppen most kezdte meg isteni utját Luna és szelid szomorúsággal tekintett a hepehupás mesgye kellősközepén nagy vigyázva lehajlott fővel ballagó, az ezüstös homályba olykor-olykor belehadarintó Quintus Horatius Flaccusra.

Mariay Ödön.

KORUNK TÁRSADALOMSZEMLÉLETE REGÉNYIRODALMUNKBAN.

AMBRUS Zoltán regényírói működésével kezdődött meg irodalmunkban a regénynek, mint «műfajnak» új őrsváltása. Ambrus azonban nemcsak francia mesterei alapján ültette át magyar talajra a modern regénynek ezt a gyökérszálaival még a lélektanira visszamenő típusát, hanem már ő is megneemesítette és sajátosan magyarrá tette azt. Ambrus életműve ennek az új iránynak volt a legtisztább, eszményi képviselője. Nála egy bizonyos társadalmi réteg vagy osztály bemutatása mondhatnám, hogy már «öncélulvá» lett és tervszerű tudatossággal törekedett ezeknek az osztálytagozódásoknak és különbségeknek az értékesítésére. Gondoljunk csak két legolvasottabb regényének, az *Őszi napsugárnak* és a *Berzsenyi dinasztíának* éppen az ellentétességéből eredő problématikájára. Abban az iparosság elvi ellentétét mutatta be a fölcseperedő középosztállyal szemben, emebben pedig, irodalmunk legsikerültebb szatirájában, a kultúrsznob zsidóság fölkapaszkodottságára és éppen ezért minden osztályon felüli izoláltságára vetítette kitűnő és találó megfigyelésének reflektorfényét.

A társadalmi élet különböző elszigetelődését és az osztályok közötti surlódásokat, vagy azokat a belülről robbanó dinamikus erőket, melyeket éppen ezek a nagy ellentéteségek hoztak fölszínre, egyetlen egy költői műfaj sem mutatta be jellemzőbben, mint a regény.

Ambrus kezdeményének jóideig nem akadt ilyen határozottságú és művészetű folytatója. Mások is keresték a kivezető utat a pszichológizmusból, de vagy határozottságuk nem állott tehetségük szolgálatában, vagy társadalomlátó szemük bizonyult az «aktuális» jelenségek befogadására alkalmatlannak. A századvég irodalmában, mert hiszen ide vezetnek vissza a modern magyar regény kialakulásának a szálai, Herczeg Ferenc az egyetlen forma-újító. Biztos életszemlélete az egyéniben mindig tudott társadalommozgató eseményeket is szimbolizálni. Így *Simon Zsuzsája*, vagy *Szabolcs házassága* egy kirobbanni akaró korszak viharos harcaira is tudott fényt vetíteni. A különböző vidékek belső, lelki ellentétességét mutatta be jellemző erővel Tormay Cécile *Ember a kövek között* c. regényében. Ebbe a Karsztok kopár világában lepörgő történetbe helyezett el egy alföldi magyar paraszt fiút, aki nyugodt temperamentumával akaratlanul keríti hatalmába és kergeti pusztulásba a kövek között égő «vadvirágot». A modern társadalmi regény megindulását tehát, amint ebből a két példából is látjuk, nem kell túl messzire keresni s a francia szalonok kényeskedő világából indítani el kissé merész és indokolatlan lenne. Juth Zsigmond torzóban maradt társadalom-rajza még nem elég egységes ahhoz, hogy ilyen messzire kelljen modern regényünk megindulását vinni. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha akár Ambrus, akár Herczeg vagy Tormay művéből vonva el, azt tipikusan a magyar élet függvényének és kitermelődésének tartjuk. Különben is a kiegyezés és a századforduló irodalmi életében az írótipusok még nagyon egy oldalra, pusztán a középosztályra voltak korlátozva. Ezért is meg kell elégednünk az

ezek szemszögéből látott és fölfogott társadalomszemlélettel. Ezek az írók eleve meghatározottan egy «kaszt» lelkiességét hozták magukkal és ennek a világnak voltak a művészei. Nem volt alkalmuk a más osztályok világnézeti kialakulásának, válságainak vagy politikai forrongásainak mélyére nézni, megmaradtak mindig azon a fokon, melyet eléjük szabott születésük vagy pályájuk. Így például a népnek, a munkásságnak nem voltak meg a maguk köréből kiemelkedő ábrázolói s a századvég körüli zsidóságnak is csak egy olyan kisebb tehetségű festője akadt, mint Bródy Sándor.

A századforduló azonban új neveket, új színeket és kivételesen egy-egy új tehetséget is hozott magával. És itt elsősorban «paraszt-klasszicizmusunk» kiemelkedő művészet kell megemlíteni: Móricz Zsigmondot. Kétségtelen az is, hogy az ő társadalomszemlélete más ideológia alapján áll, mint a Herczegé vagy akár a Tormayé, de kétségtelen az is, hogy Móricz, akit mindig mint az «egészség forradalmárát» emlegettek, más utakon kereste az osztályok bemutatásának megoldását. Míg említett regényíró elődei és még mások is főleg az impassibilité beállításban látták azt a művészi normát, amelynek alapján körüket műveikben érzékeltethették, addig a XX. század forma-újítóját bizonyos subjektív erőteljesség vezérelte. Nem igyekezett egy mindenáron való objektivitás látszatára és nem is akarta megőrizni állásfoglalásának nyugalmat, hanem forrongó vehemenciával újított témában, formában és világnézetben egyaránt. Móricz főleg a magyar paraszt és kisváros társadalmának vetületi-beállítására törekedett és az osztálytagozódás ellentétességét határozott jegyekkel rajzolta meg. Egész pályája is ennek a társadalmi rétegnek a közvetlen ismeretéből, megfigyeléséből ered. De nála is, mint a zenei népiességben Bartóknál, a közvetlen szemlélet biztonsága mellett bizonyos alkotási nyugalom-nélküliséget lehet megállapítani. Bartók a cigányzenéből vonta el «elméletét» és Móricz is magához a népi rétegekhez fordult és ott, azok körében fedezett föl minden szépséget, amely munkásságában végeredményben olyan összhangosan egybe tartozik. Újabban városregényeiben egy modern városnézetet realizálásával is kísérletezett, de ezt a budapesti tárgyú *Az asszony beleszólt*-ban nem sikerült kedvezően megoldani.

Ahogy Móricz elődeit a fin du siècle sötétenlátó prózairodalmában, egy Tolnai Lajos vagy Petelei István művében kell keressük, úgy ennek az iránynak a folytatóit is könnyen fölfedezhetjük a népies-klasszicizmus többi regényírójában. Ezek közül Kodolányi János parasztregegy-kompozíciója indult nagyobb ígérettel, de mint minden írása ennek a tehetséges írónak, úgy nagy műve is a befejezetlen torzók sorsára jutott. Társadalomlátása sem olyan epikus eredetű, mint mesteréé, Móriczé és az osztályok közötti ellentétet szemlélő alkotóereje is inkább zavaros szólásokban merül ki, mintsem a helyzet tisztánlátásában mélyülne el. Osztálygyűlölete okozta azt is, hogy legegységesebb művében, a *Futótűz*ben, ebben a zolai mintára elgondolt és *Rougon-Macquart*-nak tervezett ciklusában is csak a bevezető kötetig tudott eljutni. Komor életszemlélete megölte benne a vérbeli elbeszélő legnagyobb adományát: az epikus nyugalmat. Csak az ellentéteket látja meg, de ahhoz sem elég ereje, sem elég tehetsége nem volt, hogy művében mint egységes keresztmetszetben a mai magyar paraszttársadalom képét adta volna. Úgyanaz a kiábrándult világfölfogás teszi ellenszenvessé a Móricztól fölfedezett földműves regényíró, Szabó Pál munkáit: így különösen a falusi református paplakokba elvezető *Papok, vásárnapok* regényét. Nincs a mai magyar társadalmi regénynek döbbenetesebb, de hazugabb rajza,

mint ez az egyszerű emberi lélekben fakadt «műalkotás». Olyan valótlan naturalizmussal, az életnek olyan vad képeivel terheltén mutatja be felekezetének viszonyait, hogy az minden józan emberben megütközést vált ki. A magyar falu éltének olyan torzképe ez, amilyenre előtte még nem volt példa irodalmunkban. Ha ilyen lenne a helyzet, akkor a magyarság pár évtized alatt a pusztulás megérdemelt örvényébe hullana.

Paraszt-klasszicizmusunknak ezzel az elhajlásával szemben a munkás-ság írói már zártabb sorokban haladnak a tehetség kibontakozása felé. És itt elsősorban a legtehetségesebb munkásírón: Kassák Lajoson van a hangsúly. Az ő világa a gyártelepek izzó és füledt légköre, alakjai nehéz munkában robotolnak, akiket a telepek, ahol életüket töltik, végzetesen elhatároltak. Kassák társadalomképe munkásszemléletén keresztül vált egyre határozottabbá, egységesebbé. Kezdetben «regényszerű» munkáiban is aktivista beidegzettségére reagál, így *Angyalföldjével* még ehhez az irányzathoz kapcsolódik, de az *Egy ember életében* (I—VI.) már világnézetileg is tisztulni kezd. Mindjobban vonzódik az «elesettek ábrázolása felé», ha a *Munkanélküliek* sorsát szimbolizálja vagy *A telep* munkásainak életét rögzíti meg, mindenkor igyekszik alakjainak társadalmi helyzetét és környezetét is határozott vonásokkal rajzolni. Legutóbbi regényében, a rövidrefogott *Az utak ismeretlenekben* már olyan művészi tud lenni, ami még az ő munkásságában sem fordult elő. Ez a kis regénye gazdag emberi érzésekkel teljes és a munkásság harcosszembeállításában is mintha türelmesebb lenne előbbi műveiben hangoztatott, ellenszenves osztálygyűlöletével szöges ellentétben. A társadalom rajza pasztellszerűen van bemutatva, csak itt-ott érezni benne, hogy cselekvénye magyar talajon mozog, de ezekkel az elmosódó színfoltokkal is megelőpően friss és újszerű képet tudott alkotni. Szimbolumában szépen érzékeltette az élet útjainak kiszámíthatatlanságát, de nem tud megnyugtatón hősenek beállításával, aki pillanatnyi szeszélyének áldozza föl feleségét és születendő gyermekének jövőjét. A munkásság és főleg a gyári munkásság válságos társadalmi helyzetének ma Kassák a legátfogóbb megszólaltatója. Mellette Tersánszky J. Jenő *Kakuk Marcija* már nem olyan határozott és egyénileg fölfogott jellemzés. Túlságosan nyers és egyoldalú. Tersánszky is az élet számkivetettjei, züllő figurái felé fordul, akiket a társadalomhoz semmi más nem köt, mint az a vékony fonál, hogy őket is «embereknek» nevezik. Ilyen alak Kakuk Marci, ez a mindent túlélő örök kamasz, akiben emberiség és gonoszság olyan jól megférnek. Éppen Kakuk Marci az az alakja legújabb prózáknak, aki összeköti az anyaország irodalmát a megszállt Erdély két kedves imposztorával: Szakállas *Ábellel* (Tamási Áron) és *Uz Bencével* (Nyíró József). Ezeknek a népiesből kihajtó népi szimbolumoknak az a társadalomrögzítő jelentőségük, hogy tőlünk távoluló testvéreinknek a helyzetét, szorongattatásait, a hatalom birtokosainak szellemes kijátszását jelképezik. A székely havasok pásztornépe jelenik meg előttünk ennek a két elbeszélőnek a művében és alkotásaikban ott él és lüktet az elnyomás alatt vergődő magyar gondolat. Ők is ennek a munkásosztályt képviselő szemléletnek a szemszögéből látják sajátos helyzetű világukat és ezt is örökítették meg.

A modern városszemléletnek vagy a polgári elem regényben való értékesítésének kétségtelenül Babits Mihály emelt a *Haláljait*ban legmaradandóbb irodalmi emléket. Ez a szélesen hömpölygő regényciklus első pillére a 90-es évek társadalmát jeleníti meg. Egy ember sorsában idézi föl a korszakot-

jelentő eseményeket és háttérül adja annak a világnak olyan szabályszerű és pontos környezet- és helyzetrajzát, mintha egy történetíró alapossága vezette volna az «ihlet» mesterét. Valóban ennek a regénynek van modern regényirodalmunkban legteljesebb társadalomszemlélete. A korszak ellentétességének belső forrongása az egymást érő nagy feszültségek, amelyek a társadalmi «rend» megbontásával fenyegetnek, sehohsem érvényesültek olyan összhangos társadalomképben, mint a *Halálfiain*ban. Babits újabban az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalomban* az utópisztikus regény társadalmát igyekezett a «jövőben» rekonstruálni nagy fantáziával, de nem elég meggyőzően. Ez az új «falanszter» világ még gyilkosabb és ridegebb a Madáchénál, mert az emberi lélek legnemesebb adományát öli ki: a becsületérzést. Ez a társadalom nem lehet rokonszenves, vagy kívánatos egy «eljövendő» idő számára, mert nemcsak az értelem öldöklő ésfénye vakítja el annak figuráit, hanem a gyűlölet is, amely ott tombol minden kor-jellemző alakjában. S valóban, ha Vörösmarty *Vérnásza* a legmegdöbbenőbb alkotása egész literatúránknak, akkor Babits *Elza pilótáját* méltán sorozhatjuk melléje. A modern polgárosodás, az új kultúra-fejlődés, a polgári «erények» és «hibák» előretörése jellemzi a *Halálfiain*t s mellette, mint ennek a kultúrának kitermelődése jelenik meg Kosztolányi Dezső *Esti Kornélja* is. Ebben a nem «regényes» ciklusban a már önmagára eszmélt pesti élet kerül megismerésítőjével, Kornéllal előtérbe. Ez a könyv a maga kedvesen «piessbürger-ellenességében» is a legpolgáribb irodalom finoman átértett és beleélt hajtása. Kis, jellegtelennek látszó jeleneteiben az élet színe a legfrissebb élmény erejével hat s a helyzetkép is, melynek rajzolásában az író csak úgy odavetőlegesen akar részt kérni, milyen hatásos és poentírozott. Szimbolum Esti Kornél is, mint modern regényeink majd minden jelentős hőse, akárcsak a *Halálfiainak* Imrusa. Kosztolányi finom stíluskészsége ebben a művében érte el leggazdagabb kivirágzását. A modern Pest városszemléletének vagy társadalomrajzának két írónk adta negatív legtalálhatóbb bemutatását: Zsolt Béla és Márai Sándor. Egyik sem vérbeli epikus, csak detailistái, annak a világnak, melynek megörökítésére vállalkoztak. Előbbi a mai polgári társadalom félszedségeit, kinövéseit, erkölcsi fogyatkozásait írja le krónikás módjára, de minden szenvtelenségre való törekvése ellenére is látszik, hogy maga az író rokonérzéssel viseltetik hősei iránt s azok hibáit inkább «mentgetően», mintsem ostromozva tünteti fel. Talán túlságosan is kéjeleg az erkölcsi fertőnek ezzel a semmibesevő festegetésével. Így *A királynő családjában* egy szépségkirálynő fokozatos züllését mutatja be faji miliójének keretében. Zsolt Béla mellett Márai regényírása művészibb: van mondanivalója és határozottan valami költői színezés látszatára törekszik. Ő is a mai élet túlsufolt lelkivilágából meríti a társadalmi rajz egyes vonásait, de tud olykor jellemzőt és értékeset is adni. Legújabbban *A szigetben* egy egyidejűleg bemutatott helyzetképbe sűrítve tárja elénk korunk társadalmi rétegeződésének inkább «színes», mint tiszta képét.

A kisváros társadalmának életét sikerült a multban és a jelenben is regényíróinknak a legmegnyugtatóbban és a valóságnak legmegfelelőbben megoldani. A kisváros a maga izoláltságában mindig kedvelt területe volt a regényírói fantáziának. Mikszáth és Gárdonyi is ezeknek a rajzainak köszönhetik maradandó sikerüket. Mai íróink közül ebbe az «iskolába» sorozhatnánk Török Sándor legújabb *És azalatt itthon* regényét. Török kedvelt világa a kisváros és alakjai ennek az életnek kisebb-nagyobb képviselői: hősei vagy

elbukottjai. Nem mindennapi megfigyelőnek bizonyult s biztos felépítésű társadalomszinező tehetsége éppen a kis árnyalatok bemutatásában érvényesül. A kisebbségi sorba jutott erdélyi magyarság kispolgári társadalmának egyik legreálisabb szemű «fotografusa», aki minden írásában a szívnek olyan melegével halmozza el szerencsétlen hőseit, amilyenre mai irodalmunkból kevés esetet tudnánk felsorolni. Minden munkájában visszatér az ismerős erdélyi vidékekre és azoknak magárahagyatott alakjain keresztül szimbolizálja életüket és sorsukat. Ilyen *Az idegen város* kitűnő szemléletű rajza vagy említett legutóbbi regényének generációs változásokon át megörökített társadalomképe.

A kisváros életét bemutató írónak a társadalomlátása vezet el a dzsentrí-osztály ábrázolásán át, — mely szálak végeredményben itten és ennél összefonódnak — az arisztokracia rajzához. Valóban igaz az, hogy «deggyorsabban és legteljesebben az arisztokrácia esett ki a művészi ábrázolás köréből» és ennek eredendő oka az, hogy éppen ennek az osztálynak az írói és életének rajzolói bizonyultak a legkevésbé művészeknek. Ezt az «irányt» fűzik a legerősebb szálak Herczeghez és mégis éppen ennek az «iskolának» az a legnagyobb fogyatkozása, hogy nem akadt Herczeg Ference. Követői üres külsőségeiben fogták meg a miliót, melyet rajzolnak és nem hatolnak le az «osztálykülönbségek» gyökeréig. Csathó Kálmán társadalomszemlélete kezdő műveinek erősen kispolgári környezetrajza után a felsőbb osztály bemutatásánál elsekélyesedett és bizonytalanná vált. *Maskarájában* egy főhercegi meszalliansz inkább burleszkyszerű ábrázolását nyújtja, melyben a társadalmi határok, mint egy valószerűtlen meseországban szétfolynak és jellegzetességüket veszítik. Többnyire a megszokott miliórajzhoz ragaszkodik és mégcsak meg sem kíséreli a határozottabb «szemléletű» festést. Nem is tudja olyan erős vonásokkal mutatni be a magyar társadalomnak ezt a felsőbb rétegét, mint mestere, Herczeg.

A mai magyar társadalomnak még két jellegzetes megörökítőjéről kell megemlékezni, akiknek kétségtelenül feladatuk jutott koruk változatos társadalom-jellegét bemutatni: Zilahy Lajosról és Molnár Ferencről. Előbbi különösen a világháborús magyar társadalom határozott vonalvezetésű rajzával tűnt fel. Újabban a polgári és munkásosztály helyzetének is ügyes festőjévé vált. *A lélek kialszik* legérettebb prózai írása, melyben a mai Amerika életének nagyszerűen megfigyelt jellemzését nyújtja és csak itt-ott utal egy-egy egyéni impressziójával a magyar kisváros társadalmának újszempontú beállítására. Molnár Ferenc társadalomszemlélete a modern zsidóság helyzetének rajzolásában merül ki. *A zenélő angyalban* ugyan «keresztény» alakokkal dolgozik, de regényének miliója és erkölcsi «határozottsága» mind az ő kedvelt társadalmi rétegére utal. Ismeri ennek az «asszimilálódó» fajnak minden hibáját és jótulajdonságát, de az a társadalmi rajz, amelynek keretében hőst elhelyezi «idealizált» s mégis ellenszenves, mert nem érezzük belőle a valóság elhihetőségét és az *igazi* átéltség élményszerű jellegét.

Kozocsa Sándor.

Az értelmetlenség pokolt jelent. Már pedig az élet szellemi ideálok nélkül értelmetlen.

KEYSERLING.

A FEHÉR BÁLVÁNY.

LASSAN döcögött a vonat. Nehéz pöfögéssel kapaszkodott fel az Eisack-hágón, a hóködmönbe bujt hegyek közé. A hosszú kocsisoron végigfutott a legfrissebb hír :

— Maklárý Pubi hadnagy lett !

Szép, szőke, tejszelesájú gyerek volt Pubi, ábrándosszemű tizenkilencéves kölyök. Az egész zászlóalj szerette, mert minden poklokön keresztül kitartott velünk. Vérben, vasban, könnyben, jajban épügy, mint borban, dalban, vig görbe napokban.

Tüstént összerőffentünk mi régi cimborák és Pubinak mindenkivel külön-külön össze kellett koccintania poharát, miközben egyikünk állandóan exet kiabált. A kölyök bámulatosan bírta a gyilkos tempót. Valahonnan a Felső-Tisza mellől hozta magával ezt a nyakolaj-virtust.

A kerekék egyhangú ütemére messze-messze szállt a nóta a havas hegyormokra. A sok-sok rozoga vagon pedig álmosan zötyögött a csön-des éjszakában.

Reggel a frontállomás hárfaszerűen kifeszített sinpárjai között a zászlóalj lassan kikászolódot a vonatból. Csodálatos világ tárult fel előttünk. Szakadékok mentén meredeken égbekúszó fehér hegyek, szédítő mélységek fölött tovatűnő nehéz szerpentinutak.

A lenyűgöző méretek láttára törpének éreztem magam, emberparálynak és régi gyermekkori mese jutott az eszembe.

A felhőkbetörő csúcsok mögé atlaszerejű óriásokat képzeltem, kik százezer év előtt gigantikus hókupacokba rakták az itt lehulló rettentő sok havat. Lassan, ütemesen, állandóan készítették a hegyeket . . . Talán még most is készítik . . . Az egyik hegy ott . . . ott a messzeségben valóban olyan, mintha egy megfagyott emberszörny volna . . . egy hegyépítő óriás.

Hókucsmás fejét mélyen behúzza ferde vállai közé, arcából csak két krátterszerű szeme látszik és egy szörnyű szakadék az orra helyén. Hátán éktelen púp sötétlik, Behemot teste pedig nehézkesen besüpped a hegyek közé.

Megborzongtam ettől a titokzatos fehér bálványtól, mely hideg mozdulatlansággal bámult le a Brenta völgyére.

— Jól nézd meg azt a hegyet, pajtás ! — szólalt meg mellettem Maklárý Pubi. — Ép az előbb hallottam, hogy ott van a mi állásunk. Arra a púpos támpontra kell felmennünk.

A hólapátoló óriások megint dolgozni kezdtek. Lehúzták a fejünk felett lógó nehéz fellegeket és ránkzúditották a legjavát. Ömlött ránk a hó. Attól féltem, betemeti a mi rúgólejárta játékvonatunkat, az ideálított játékállomást és a körülötte elszórt játékkatonákat.

Mert ekkor már tudtam, hogy mindnyájan játékkatonák vagyunk egy ismeretlen óriás, a fehér bálvány kezében. A fehér bálvány belemarkolt a szívembe. Már tudtam, hogy emberhúsrá éhes, hogy minden héten egy zászlóaljat ölel a keblére. Hogy sokakat magába temet, a többieket pedig véresen és fagyosan löki le magáról. Hogy a fehér hegyek szúzi havában sokezer ásó vájkál a fekete árkok mélyén és sok ezer bakancs vánszorog a lucskos hólében.

A dandárparancsnokság előtt valaki megrántotta a köpenyegem.

— Szervusz, egykomám! — harsogta felém egy eszkimókülsőjű alak. — Hát te is itt vagy?

Hajdu Jóska volt, a kenyerespajtásom. A volhyniai harcok alatt néhány hónapig egy fedezékben laktunk. Akkor barátkoztunk össze. Emlékszem, Michalovkánál nem volt utánpótlás és Jóska nekem adta utolsó marciját. Azóta sem ízlett annyira az esőtől ázott kukoricakenyér, pedig hideg és fagyús gulyáskonzervehz ettem.

Másnap reggel Jóskának is fel kellett mennie a fehér bálványra, hogy árkászaival kijelölje a második védelmi vonalat.

— Pajtás! — villant fel bennem — azt hiszem, mi is veled megyünk.

— Ti is! — kiáltott örvendve és nagyot ütött a vállamra. — Hisz ez pompás! . . . Te geológus vagy és éppen ilyen ember kell nekem a kavernák kijelöléséhez.

Századomat tényleg beosztották az árkászok fedezetére.

— Csak tartsad magad, fiam, Hajdu instrukcióihoz — utasított a dandárparancsnok — ő már többször volt odafönt.

Hajnali ötkor indultunk Arsiéből. Sűrű, nyirkos köd hömpölygött az országúton. Csend volt, csak a jégsarkantyúkkal felszerelt bakancsok surlódása hallatszott a síkos havon. A sötétség megnyílt előttünk és mi némán baktattunk egymás nyomán. Kétszáz tizenketten, egyik a másik után.

Elöl Hajdu egy őrmesterrel, utánuk én és Maklárý Pubi. Valamennyien fehér hóköntösben, hogy az olaszok észre ne vegyenek bennünket. Kezünkben hegymászóbot, vállunkon keresztbetett puska. Sapkára tűzött havasi gyopár jelvényünk megcsillant a parancsnokság ablakából kitűző lámpafényben.

Nemsokára kint voltunk a Brenta völgyében. A folyón jégpáncél feküdt, alatta rejtelmesen sustorgott a tovarohanó áradat. Túl a Brentán Hajdu gyorsabb tempót diktált. Tűzveszélyes zónába kerültünk, még virradat előtt be kellett érnünk a cismoni szakadékba. A sötétben minduntalan gránáttölcserekbe botlottunk. Csak szürkületkor láttuk, hogy szerte-széjjel csupa ily csúnya sebbel van teleszórva a hótakaró. Úgy látszik, az olasz tűzéréség gyakran végigszántotta lövedékeivel a Brenta völgyét.

Már ismét megkezdték a munkát. Egyelőre csak néhány nehezebb csomagot küldtek hátrafelé. Lassú dongással fúrták keresztül a sűrű

fellegeket és csak halk dörrenések jelezték, hogy a messze távolban célt értek.

A menet éle elérte Cismont és bekanyarodott a szakadékba. Hirtelen zengeni és üvölteni kezdtek a hegyek. Gyors egymásután nyolc sivitó lövedék csapott le mögöttünk az országútra. Mindjárt utána megint nyolc és mégegyszer nyolc . . . Két percig doboltak a taliánok a Brenta völgyén. A rajtaütés majdnem elért bennünket. Utolsó emberünk futva igyekezett be a szakadékba és lihegve állott meg mellettünk. Mire hozzánk ért, már újra csend volt ; békés, nyugodt csend, mintha semmi sem történt volna.

Tíz percnyi pihenés után nekiindultunk a havas hegyoldalon messze magasban elvesző keskeny szerpentinútnak. Először tartalék-csapatok mellett vezetett el útunk. Tüzek pislákoltak a mélyedésben és a szerteszét felütött sátrakból sápadt és gyűrött alakok bújtak elő. Néhányan hóval dörzsölték elgémberedett tagjaikat, mások fekete-kávét főztek.

A szakadék hirtelen összeszűkül, az emelkedés meredekebb lett. Az út ki-kicsúszott lábaink alól. A hegymászóbotot mélyen be kellett nyomnunk a hóba és csak jégsarkantyúra támaszkodva mehettünk tovább. Egy zord kőszikla mögött a szűk ösvény egyik oldalán égberedő hegyoldal ágaskodott, a másik szélén meg a Cismon-szakadék lógott a mélybe. Lenéztem . . . Alant öklömnyi sátrak között parányi emberhangyák gyűltek füstfoszlányok köré, a szikrázó hófalak mentén felkacsaringózó ösvényen pedig árkászaink igyekeztek felfelé.

A fordulóban öszvérek kerültek elénk. Hajcsáraik hiába ütögették a szegény párákat, a szűk és csúszós ösvényen sehogysem tudtak tovább jutni. Meleg levest, gulyást és teát vittek fel az állásokba. Kellemetlen helyzetbe kerültünk. Az öszvérek miatt se előre, se hátra nem mehettünk. Hajdu mentette meg a szituációt. Néhány utással összeeszkáboltatott egy pallót, ezen azután sikerült áthajszolnunk a megrémült állatokat.

Már délfelé járt az idő, mikor felértünk a Casera Magnolához. A fehér bálvány teljes nagyságban előttünk emelkedett. Itt már korántsem volt az a gigantikus óriás. Varázsa megszűnt. Lomha nagy hegy volt, emberi kontúrjai szétestek, eldurvultak. Hajdu hosszabb pihenőt adott. Be kellett várnunk az alkonyatot. Az olasz tüzérség innen kezdve kitűnően belátta a terepet.

Fáradtan terültünk el az út melletti hóban. A hegyoldalban sok kis fakereszt bújt elő a mély hótakaró alól. A fehér bálvány áldozatai pihentek alatta. Valamivel feljebb tábori oltár fenyőgalyai zöldellettek.

Közben nehéz hófellegek gyülekeztek a fejünk felett. Mire bealkonyodott, már sűrű pelyhekben esett a hó. Az első két szakasz emberei lapátot és csákányt kaptak, a hátsó két szakasz pedig a jelzőpóznákat és a felgombolyított tuskésdrótot hozta. A sítalpakat és

telefonfelszerelést járőreink között osztottuk ki. Azután fejünkre húztuk a hóköntös kámzsáját, hogy ne vágjon oly élesen arcunkba a szél és megindultunk a front felé.

Cudar idő volt. Sötét és fagyos rém leselkedett körülöttünk. Az ösvényt belepte a friss hó. Hajdu térképpel kezében nekivágott a fehér bálvány púpjának. Mi többiek lassan csetlettünk utána. Lábunk néha térdig besüppedt a puha hóba. Éreztem, hogy a cuppogó lé beszivárog bakancsomba.

Katonák voltunk. Ma fehér hóban elbicsakló, holnap fekete árokban gubbasztó sápadt katonák.

Hajdu egy helyen «Állj!»-t vezényelt.

— Ez a Col della Beretta! — kiáltotta. — Itt lesz a második védelmi vonal.

A havazás megszűnt. A hold hideg arccal bújt ki a felhők mögül. Magaslaton voltunk. Jobbra-balra ezüstfehér dombok csillámlottak. Jó messze előttünk pedig hosszú fekete csík sötétlett. Az első vonal.

Maklárý előbukkant valahonnan a sor végéről.

— Nem gondolod, hogy itt meglát bennünket az ellenség? — kérdezte Hajdutól.

— Nem hiszem — dörmögte kenyeres pajtásom. — Jó szolgálatot tesz a hóköntös. Olyanok vagyunk, mint a fehér angyalok.

Mindketten nevettek a hideg éjszakában.

Hajdu az első félszázadot nálam hagyta. Pubival és az alája tartozó két szakasszal pedig elindult balra, a Monte Grappa felé. Minden ötven lépésnél megállított két embert és leveretett egy jelzőpóznát. Láttam, ügyesen kihasználja a terep hajlását, hogy a harc-vonalnak jó előtere legyen. Embereink letették a cók-mókot és a hosszú póznasor mentén azonnal megkezdték az ásást.

Kenyeres pajtásom nemsokára visszajött hozzánk. Jobbra indulunk, a Brenta völgye felé. A nagyobb kavernákat is erre akartuk kipécézni. Hó volt mindenütt, fehér, puha, csikorgó hó és mi fehér kődalakok a hold sápadt fényében.

Két kilométer kijelölése után a Lorenzó-szakadékhoz értünk és megálltunk a meredek párkány szélén. Mint gigászi vár bástyájáról néztünk az alatt meghúzódó völgybe. A köd mélyén, valahol messze, lent a Brenta partján világító rakéta piros íve villant.

Csak csúszva és kötélén aláereszkedve tudtam a szakadékot megvizsgálni. Egy helyen kivájtam a gránitot és villanylámpám fénye mellett megvizsgáltam. Jó összetételű volt, az ekrazitot kitűnően állta. Elhatároztam, hogy oda tesszük a tartalékok kavernáit.

Mikor visszahúztak a fensíkra, apró tüzeket láttam az éjszakában. Lövések csillantak az olaszok felől és mindjárt rá pattogásuk is hallatszott. A távoli lángocskák mind sűrűbbek lettek és néhány alacsonyjárású golyó zizzent el a fülem mellett.

Leváltuk magunkat a hóba és mereven néztük a titkokat rejtő

hómezőket. Innen is, túlról is fényszórók gyulladtak ki és mohón végigsuhantak a tájon. Alattam két fénynyaláb összetalálkozott és megriadva üldözték egymást.

A két vonal közötti fehér mezőről ekkor fekete pontok ugrottak elő és a mi árkaik felé igyekeztek. Nagyon sokan voltak és mindig újabbak bukkantak elő. Úgy látszik, meglepetésszerűen akarják megtámadni a mieinket. Már közel voltak árkainkhoz, mikor géppuskáink kattogni kezdtek. Sokan elvágódtak a futók közül. Mozdulatlanul fekvé maradtak, vagy csúszva igyekeztek visszafelé. Puskáink tüzeben azután az egész sor megtorpant és hátrálni kezdett.

Az ellenséges lövészároka gyök hangja minduntalan kihallatszott az ütközet orkeszteréből. Mérgező vakkantással túrták fel árkaikat és fekete sebeket ütöttek a drótakadály előtt levő opálszínű hóba. Zzzm-bumm! Zzzm-bumm! — hangzott gyors egymásután és a sok lecsapódástól alig láttuk már vonalunkat. Lélegzetviasszafojtva néztük a véres színjátékot.

Az ellenség egyszerre mintegy vezényszóra hátrább húzták a tűzfüggönyt. Már a Col della Berettát püfölték. Néhány emberünk felénk szaladt. Az őrmester reájuk ordított.

— Le a takarásba! . . . A takarásba! . . . Hogy az ördög vigyen el benneteket.

Nem hallották. Odaát észrevehették árkászaink mozgolódását. A lecsapódások egyre közelebb jöttek . . . Zűrzavar, láрма, szitok . . . dörgés, villámlás. Elvesztettem magam alól a talajt és gurulni kezdtem lefelé . . . a Lorenzó-szakadékba. Ugyanekkor fejem felett fül-siketítő sivitással elhúzott egy lövedék és mintha mély kútba esne, nagyot cuppant lent a feneketlen mélységben.

Húszméteres csúszás után tudtam csak megkapaszkodni. Valahogy megvettem lábam egy kiugró sziklán, letöröltem szememről a rácsapódott havat és körülnéztem. Őrmesterem két lépésre feküdt tőlem; ráhasalt a sziklára, hogy le ne csússzon a mélybe. Lassan, óvatosan feltápáskodtunk. Fentről kötelet eresztettek le hozzánk és felhúztak.

Hajdu rántott ki a mélységből.

— Te reád az angyalok vigyáztak! — nevetett felém. A Bren-táig is csúszhattál volna, . . . ezer métert lefelé. Ha az őrmester le nem ránt, a gránátnak a szele is agyoncsapott volna . . . Nézd, ez a szegény fiú öt lépésre volt tőlem, mégis földhöz vágta.

Nem messze ült a sebesült és éppen kötést tettek a fejére. Közben felhúzták az őrmestert is. Kezet fogtam vele és megköszöntem a segítséget.

Hajdu kiküldött sijárőre jött vissza és jelentette, hogy három halottja és öt sebesültje van a századnak.

— A hadnagy úr is elesett? — hallottam Hajdu megdöbbszent hangját és meghökkenve nézett reám.

Szegény Pubi! Tegnap még hadnaggyá avatását ünnepeltük, ma meg itt fekszik előttünk kihült mosollyal ajka körül a hideg hóban. Vékony gyerekarcával kíváncsian, mereven néz felénk, mintha azt kérdezné:

— És mindez miért?

— Hiába! Enélkül nem megy! — legyintett szomorúan Hajdu. — Akárhogy vigyázok is, mindig itt marad valaki a hó alatt. A fehér bálvány emberhúsrá éhes. Meg kell adni neki a napi porcióját... Holnap éjjel munkásosztagot vezénylek ide, mi pedig kimegyünk az első vonalba.

Másnap átvettem az egyik rohamszázad parancsnokságát és éjfélkor világitó-órámmal kezemben a támadást jelző piros rakéta felszökését vártam. Randevum volt a halállal.

Valahol mélyen lent a Brenta völgyében tompán megdördültek az ágyúk. A bálvány fehér gyomra korgott, újabb emberhúsrá éhezett.

— Most!... Előre!...

Kiugrottam a fekete árokból és előrerohantam, lefelé az ezüstkék hómezőn. Kéjes nyilalás szaladt át rajtam. Örültem, hogy végre itt hagyhatom a fehér bálvány púpját és nekiszaladhatok az előttem kitáruló végtelen völgynek. Észre sem vettem, hogy ütést kaptam... Dühös lettem, hogy éppen ilyenkor kell megbotlani, mikor legjobban benne vagyok a lendületben... Azután nehéz lett a revolver... véres a kezem.

Furcsa volt! Nem fájt semmi, mégis vérzett a mellem!... Szégyeltem, hogy nem bírja tovább a lábam... Leroskadtam!.. Alázatosan, mindennel megbékélve a pihenést adó jó puha hóba.

Molnár Sándor.

A test, hogy élhessen, levegőre és fényre van szüksége, nemcsak azért, hogy életerőt merítsen belőlük, hanem hogy ezt az életerőt ki is nyilvánítsa. Ugyanez áll a lélekre is. Saját világából, saját érzéseiből nem tud megélni.

WILDE.

* * *

Hogy valamit is megtudhassunk magunkról, mindent kell tudnunk másokról.

WILDE.

* * *

Az ember akkor adja saját magát a legkevésbé, ha önmagáról beszél, adj neki álarcot és megmondja az igazat.

WILDE.

* * *

Egy dolog van a világon, amit igazán nem érdemes nézni s ez az, ami szemmel látható.

WILDE.

A TRAGIKUS LÉLEK.

GONDOLATBAN végigjárom a képtárakat, a szoborcsarnokokat, a történelmi nevezetességű s művészi értékű kastélyokat, sőt a templomokat is — mindet végigjárom, mikben a világvándorlás közepette rabjává tett a szépség halhatatlan vágya. S idézem akkor rámszabadult hangulatomat, ahogyan az örökérvényű képeket és szobrokat, freskókat és temperákat, gobelineket és kispasztikát és kerámiát nézem. Idézem azt az érzést, amellyel múzeumot, kastélyt, művészibecsű templomot odahagytam. S újra csak elfog a szép szomorúság.

Emlékszem a beuraithi, ünnepi előadásra és arra, amit a velencei Wagnerről mondtak kíséroid a Palazzo Vendramin itt-ott már málladozó díszítései alatt. S emlékszem Guy de Pourtalès muzsikus könyveire. Emlékem ugyanaz a többétevő, gazdagító szomorúság, mint mikor Toscanini, vagy Furtwaengler Beethovent vezényli.

Aztán annyi csodálatos színpadi-akció jut eszembe, mit kőszínházakban és szabadtéren láttam, miknek dráma, vagy komédia volt az alapja és sugalmazója s idéznem kell az akkor hatalmába kerítő lelkifeszültségemet és talán a sokáig szégyenlett, de ma már büszkén vallott könnyeimet is egy-egy mozdulatra, emberséges lélekmeztárra, néhány nagyon egyszerű és nagyon természetes szóra, mi végzeteket, sorsokat és döbbenetes, emberi nyomorúságokat fakasztott fel, mint a moziban is, amikor a szentimentális giccek mögül csak elő-előtör az, ami művészet és ami szomorú.

S emlékszem végül a könyveimre. Arra, melynél először mart meg a szemem körül a megmagyarázhatatlan könny. Kaffka Margitot olvastam, a Színek és évek-et. Azt a néhány sort, mely a névnapot írja le, Pórtelky Magda házaseletének egyetlen békességes és nemes melankóliájával megható félórácskáját, miben két, közös földél alatt cudarul élő ember végre egymásra talál. Most szavakat kéne mondaniok, nyugalmas szavakat, hogy ezzel is megértessék, hogy béke van végre közöttük. De nem — a szavak csak nem kerülnek elő, a szavak csak rontanának. A csend szebb és igazabb. S akkor Magda a nyűtt, hangolatlan zongora mellé ül s kidolgozott, dagadterű kezével megszólaltatja azt a régi-régi dalt.

Gyermekkoromban hahotázva habzsoltam Don Quijoténak, a búsképű lovagnak humoros és ügyefogyott kalandjait, mikben mindig ő jár rosszul. Hahotáztam, hisz akkor még nem ismerhettem a titkot. S mikor esztendőkkkel később újra olvastam a Manchából való hidalgo

történetét, nem nevettem többé, tán csak nem is mosolyogtam, mert tudtam már, hogy ez a mű gyilkos szatira, mi akkor zokogott fel Cervantes lelkében, mikor rab volt és egyedül volt. S ebben az egyedülségben előtte volt a lelkiismereti muszájokból foncsorozott tükör — elkerülhetetlenül és parancsolóan. Bele kellett néznie, hogy meglássa fájdalmas nevetésében eltorzult arcát s azon keresztül rádöbbenjen már-már halálra ítélt, tragikus, spanyol fajtájának arcára, min felismerje a barázdás vonásokat, letörülhetetlen nyomokat, miket az ellentétes vérek olyan bőséges keveredése — aragóniai úrhatnáság és castiliai misztikus elváglyakozás a szinte elérhetetlen Eldorado, az Amadis- és a picaro-regények rajzolta torzul szomorú hazugságok felé, az ördögiség és a szentség szédületes ellentétei — vonalaztak meg olyan szomorúra. Gyilkolni akart szegény Cervantes évezredes multat e nagy egyedülvalóságos lélekidezésben, hogy újat teremthessen. Spanyol volt ő is, elérhetetlenre vágott. Nem nevetni — sírnivaló inkább a Don Quijote! — Milyen utólérhetetlenül ír ezekről a dolgokról Miguel de Unamuno!

S emlékezzem bár akárhány nagy olvasmányi élményemről, vidámra, vagy szomorúra, mikor félretettem a könyvet és a festék után színt, betű és sorok után lényeket, lelket kerestem, mindig szomorú lettem. S így gondoltam arra, hogy festménynek, mintázott kőnek, dalnak, színjátéknak és könyvnek, mi mind ugyanezt a hangulatot, szomorú, szép érzést ébreszti, kell valami közös, végső és örök forrásának lennie. Forrásnak, ami végeredményben mindené, ami művészet.

Idáig úgy tanultuk, hogy ez a forrás a zsenialitás! Misztikus valóság, miről Boda István alapvető, mélyértelmű tanulmánya (A zseni lélektanához) után is még oly kevés a fogalmunk. Mert végeredményben csak megközelíteni lehet ezt a lelket, — ezt a szinte a csodával határos jelenséget, amint minden egyéniség, minden ember, még a legegyszerűbbnek hitt is «északfok, titok, idegenség», minnek igazi lényegét csak sejtjük és felületes életmegnyilvánulásaiban határozhatjuk meg.

A tudománynak ugyan minden igyekezete az, hogy eloszlassa a zseniről az őt körüllebegő, misztikus ködöt és valóban hiszi is, hogy már megfejtette a csodát, amikor rámutatott a zseniális ember nagyfokú érzékenységre, lélekfeszültségeire, képzeletvilágának hallatlan dinamizmusára, a két ellentétes világképnek — az immánensnek és a transzcendensnek — ideig-óráig és egyszerre történő szemléletére, helyesebben e két egymásnak úgyszólván ellentmondó szférában való élésre. Való igaz, ez mind a zseni, de még nem a zseni. Nem elég, ezért nem is tudományos azt állítanunk, hogy a zsenialitás a művészet forrása. A zsenialításban kell ugyanis valami közelebbfekvő, valami a lényegre rámutatónak lennie, ami az alkotás, a nagy tett létrejöttének közvetlen okozója. S ennek az alkotásra hajtó, csodálatos mozgatónak

feltétlen vonatkozásban kell lennie azzal a mi szép szomorúságunkkal, mi a mű láttán fogékony lelkünket hatalmába keríti.

Aligha lehet izgalmasabb olvasmány a zseni életének glosszáinál. Amiket ő jegyez fel a nagyszerű élet margójára. A levelei, naplója, emlékiratai. Amikor ha akarja, ha nem, csak megmutat valamit magából. S különösen, ha ezek a glosszák csak úgy kikíváncsoznak belőle, csak hogy önmagának tudatosítsa, vagy csupán emlékeztetőül, amikor még annyit sem pózol, mint rendesen, amikor már-már a természet szerint vall. Ilyenkor dereng bennünk valami végzetes igazság a zseniből és műve igazi forrásáról. Ilyenkor kapunk valamiféle magyarázatot a mű okozta és mindennél gazdagabbá tevő, szomorú érzésre.

Michelangelo, a felülmúlhatatlan mester, már csak abban is, hogy az alkotáspszichológia, a zsenialitás problémájának vizsgálatára ő az egyik legkinálkozóbb példa, — valóságos iskolapélda. Hisz ő az, aki talán a legszomorúbbá tesz minket úgyszólván valamennyi művével, még azokkal a vázlatszerű, kisebb képekkel is, mik szerte a világban majd minden nevezetes képtár falán láthatók. S mert ő az, aki önmagának írt szonettjeivel és a nagyon finom, nagyon halk, de a lélekmélység tekintetében kongeniális Vittoria Colonnával való barátságából származó, írásos emlékeivel önmagát, művét olyan mágikus erővel magyarázza meg nekünk anélkül, hogy ez távolról is szándékában lett volna. Mert zárkózott, fejedelmien gögös lélek, ezer különböző gátlással, a normálistól való eltolódással, kinek talán egyetlen bizalmas mondata sincs máshoz — lehet, hogy önmagához sem — míg Vittoria Colonnával nem hozza össze a sorsa. Bizonytalán ez az ő életének végzetes szomorúsága — fejezzük így ki magunkat — tragikum. Kereső lélek, minek kétségtelenül kevés az összefüggése a kor nyugtalanságával, belső szerkezeti bizarrságával, renaissance-val, humanizmussal. Mert ő az örök kereső, ki megértésre, szeretetre vágyik, mégpedig az érzéseknek olyan felfokozottságára, mi már idea — immánens létünkben alig tapasztalható — transzcendens valóság. A nyugtalan, lázas és már tárgynélküli keresés, vágyakozás az övé — kielégíthetetlen, hisz minden furcasága és külső, néha már riasztó rúttsága ellenére is el nem hihető, hogy ne lettek volna többen is, akiket legalább a mester megközelítésének gondolata ne foglalkoztatott volna. Igaz, a Sante della Rovere-pápa nem volt a megértés paroxizmusa. Olasz volt, arisztokrata és nagyúr s nevét aere perennius kívánta fenntartani, hogy még életében olyan monumentális síremléket terveztetett magának, miről bizton hitte, hogy hozzámérhető sem pontifex maximus-elődeinek, sem uralkodónak, de egyetlen halandónak sírját nem díszíti. II. Gyula jó volt a mesterhez, emberi tekintetek szerint nagyon is megértő, de mi volt mindez az ideához képest. A pápai udvarban a világfi érvényesült, az a lelki struktúra volt az odaillő. A Baldassare Castiglione-é, ki nem volt meg nem munkált, hatalmas márványtömb, miben láthatatlanul is örökké él és viharzik

az isteni gondolat, de síma alabástrom volt, hűvös és lehetőség szerint érzelemtől mentes. Cortigiano, udvaronc, ki Rómában ugyanúgy megtalálja magát, mint a spanyol királyi udvarban, mert mindent, mi benne egyéniség, az étiquette bástyái mögé rejtett. Ez a fajta ember, mint Castiglione, nem is akarja, hogy szeressék és megértsék, sőt messze elkerül mindenféle megértési törekvést. De Michelangelo nem cortigiano, ő szeretné, ha szeretnék és meg akarja magát mutatni, hogy «látva lássák». Pedig minél elemibb erővel küzd a szeretetért és minél inkább hiszi, hogy megtárta magát, annál távolabb kerül az emberektől, annál inkább döbben rá a zsenióriás a lelkek törpeségére, méltatlan hitványságára. S így érzi, mint lepi be egészen a nagy szomorúság s mint jut arra, hogy minden hiába. Ebben a tragikus hangulatban veszi kezébe az ecsetet, vagy a vésőt, — a lélek sír, a tragikus lélek s miközben a teremtő képzelet már munkába vette a zseniális agyat, hogy megszülessék a mindig tragikus alkotás, a mindig tragikus lélek műve! Csak sejtjük, — de korántsem képzelődünk — hogy milyen könnyes volt a lélek, mikor a Capella Sistinában a második füzértartó fiút festette. Igaz, Michelangelonak mégsem kellett ebben a keserves keresésben elkárhoznna, Vittoria Colonna a végén csak megértette őt, de akkor már késő volt, késő s mögötte volt az elhibázott élet!

Azután Byron! — Ha tréfál, ha csipelődik és hahotázó teliszájjal gúnyolódik, abban mindig van valami hallatlanul szomorú. S ha a földről, hol legjobban érezte magát, Itáliáról énekel, a tragikum sejtelmével kell felkiáltania: «Itália, Itália! — A szépség vezetes adománya nehezül rád!» Akkora már ez a szépség, hogy az csak szenvedés, «mert minden csak szenvedés ezen a világon»... Úgy, úgy, Byron-Kain jól mondja, hogy ő az, *ami*, s életét nem kérte és önmagát nem teremtette. Ő a Don Juan, ki nemcsak megírja, de maradéktalanul végig is éli a sevillai cavallero, a kozmopolita világcsavargó fanyarul tragikomikus életét s végül pokolra kárhozik — arra a pokolra, mi lelkében dült — s mibe maga-magát vetette belé. Ahogy Manfred társalog a szellemekkel: «Mit kívánsz tőlünk, te földnek fia? — A feledést! — S mit szeretnél feledni? — Úgy elfelejteném azt, ami bennem van!» Igen, a byroni mű minden sora ebben a feledés-vágyban zokog, mert olyan jó volna felednie, hogy annyira régi és fáradt a vére s hogy tetteiben, veszekedett nyugtalanságában mindegyre ott kísértének hóbortos normann apái és királyi ágyból vétetett anyái, hogy olyan kísértetiesen fehér a képe, mit csak démonivá fokoz bronzvörös haja s hogy az egyik lába rövidebb és véznább s ha jár, az embereknek nevetethnékjük van. S jó volna nyom nélkül megfeledkeznie arról a rengeteg nőről, kik életútját keresztetik, — megfeledkezni róluk, a feleségről, a matematikus Miss Milbanckről és az örült lady Lambról, a nagy, vezekelhettelen és mégis csodaszép bűnről, Augustáról, a kis olasz grófnőről és a többiről is mindről, mihelyt érzéketlen csókjuk izére! «Aggastyán! meghalni nem is olyan nagy dolog!» — veti oda

hetykén Manfred. De feledni annál súlyosabb. Maurois, a Byron-életrajz legszebb fejezetének mottójául Tassot idézi: «I suoi pensieri in lui dormir non ponno». Hiába volt minden, — a mult és minden élmény. Életén végigmenő minden alak csak visszakisért s amikor alkot, az neki a Walpurgis-éj. Nem szunnyad benne semmi, mert nem tud eltemetni, felejtani semmit és senkit és minden őt vádolja és átkozza, kihez csak köze volt, mert Don Juan ő, ki minden elébevetődőt megromt. Ezt elfelejtani lehetetlen és a tragikus lélek megtörtén és betegesen jajdul fel: «Mindenki nyomorultul pusztul el, akihez én ragaszkodom!» Ez az élet teljes folyamán gyöttrő gondolat, ezt az életet ezért csak azzal a hősi pózzal lehet befejezni, amivel Byron tette Missolounginál.

↳ Verlaine, ez a drága, százszor botló, százszor felemelkedő, elragadtatott misztikus, az ő összes muzsikás sorában is ott zakatol a tragikus lélek. Pizskoskőrmű kis bourgeois, férj és családapa s akkor egyszerre jön a «részeg hajó» kalóza, Rimbaud s a kis ember bomlott vérében valami titkos, furcsa törvénytörés pattan fel. Mert Rimbaudval jön a bűn, a lassan gyilkoló, zöld ital, a börtön, az öldöklő bódulat, keskeny ágy a kórházban, az egyedüllét, — aztán néha-néha az Isten és a költészet. S az őszi hegedűk sikoltása sebesre marja a költő szívét s úgy elmegy a rossz szélben, mint a hullott falevél, mit végzete ide-oda sodor. A hullott falevél volt ez a kisember, — nagyon akarattalan, nagyon céltalan és nagyon tragikus.

Aki meg nagy ember és zseni, az is éppen úgy tragikus lélek, hiszen idáig is látjuk, hogy csak ez lehet minden mű és szépség örök forrása. Emberkolosszus volt Munkácsy is. Valahonnan nagyon alulról, nagyon messziről jött. Olyan volt, mint a Faust szépséges Euphorionja, a ködös távolságokból tűnt fel, magasan a légbe röppent, aztán elenyészett a bizonytalan semmiben. De ennek a ragyogó légberöppetésnek ára volt: vér és arany — a lélek vére és aranya. A nagyúri élet, a pazar palota, a nemesi korona és ezer cifra kitüntetés, az ötszázak baráti parolája, a pompázó, illatos, idegen asszony mind árat követelt — túlon túl megfizetett árat. Társadalmi high life és zsenialitás! — Itt valaminek zúzódnia kell, valami nagyot vétkezen meg kell tagadni s ha egyszer jön a számvétel, abban a végén csak megörülni lehet. S az asszony, akiért igazában minden volt — minden hiábavalóság — a zseniális értelem utolsó fellobbanására gyötrelmes értetlenséggel csak ennyit motyog: «Bègayement, bègayement» — dadogás, dadogás!

S mindegy, hogy Molière-e a zseni, ki a hűtlen asszonytól és betegségtől gyötörtén félszeg fintorral igyekszik elrejtteni könnyeit, vagy az antik tragikumnak nagy meglátója, Nietzsche, kinek végzetében még az is benne volt, hogy éppen azok tagadják meg, kiknek apologetáinak kellett volna lenniök, — a futuristák, az Übermenschért küzdő idealisták. — A zseninek — akárhogy is — kikerülhetetlen végzete a tragikum, a tragikus lélek, még Beethovennek is, aki annyit várt ettől

a mulandó, e világi élettől s mégis oly keveset kapott és a rapszodiák örök mesterének, Liszt Ferencnek, aki maga is rájött arra a végén, hogy a szerelemben valahol valamit súlyosan elvétett.

De vajjon az is tragikus lélek, akiről úgy jegyezték fel, hogy szemében mindvégig menyeyi derű, arcán nem e földről való mosoly ült, — vajjon a boldoggá avatott angyali mester, a Fiesoleből való Giovanni testvér életében, lelkében is megmutatkozik ez a törés? Hiszen nem egyszer hirdette az esztétika, hogy a szent nem lehet tragikus, míg mostanában Claudel ezt a tételt is meg nem cáfolta. A szent is szenvedhet, mert ember, annak minden törvényszerűségével, még ha tökéletesebb, a halhatatlanságra, földöntúli boldogságra eljegyzett ember is. A legendák a legelevenebb bizonyosságai a szentek e szenvedő ember-voltának. Nem a testi kínokra, martyriumokra gondolunk itt, ezek csak edzik, üdvösségre segítik a lelket, de a vágyakozás nagy tüzeire, mik minden misztikus szentben égtek, hogy minél előbb mindörökké egyesülhessenek az isteni Jegyessel. Az unio mystica vágyakozásának lángjában perzselődtek. S az egyesülés sokáig késett, a via purgativa megkísértései még várakoztak. Mindez olyan szomorú volt. De a lelkek végül is győztek, mert kegyelemmel kiválasztott, elküldött emberek voltak. A misztikusok e szomorúságát kétségkívül megtalálhatjuk Beato Angelicoban is, azonkívül tudjuk róla, hogy egész életén végighúzódik valami ijedt félelem a nagy világtól és menekülésszerűség a kolostor, cellácskája és imádságnak felfogott, festői munkája felé. Ki tudna rá megfelelni, milyen lelket beárnyékoló ijedtség szállta meg, míg inaséveit töltötte a firenzei bottegákban?!...

Művészi szemlélődésünk és a mesterek életglosszáinak tallózása eredményezi, egyben igazolja tehát a gondolatot, hogy minden mű és minden emberi szép örök forrása a tragikus lélek, ez a kiváltságos meglátó, az élet gyökeinek és ugyanakkor az ellentéteknek és végleteknek meglátója. S e nagy kiváltság ára — fokozott, szép szomorúság, szenvedés.

Dénes Tibor.

A kultúra nem tesz boldoggá, de erősebbé. Fegyelmezettségre, bátorságra, önlegyőzésre s ami nélkül nincs élet: az egyéniség igényeinek megszorítására képesít.

PAULER.

* * *

Az igazi műveltség etikai kiműveltséget jelent. Művelt ember az, akinél a tudás a gondolkodás finomodottságával és kritikájával, a látókör szélességével, az érzelmi világ gazdagságával, szóval a lelki élet általános differenciájával egyesül.

PAULER.

* * *

Az erős akarat mindig nagy hittel párosul, mert a jövőért való munka bizalmat és hitet kíván.

PAULER.

EMILIO CECCHI: MEXIKÓI KÉPEK.

Emilio Cecchi a mai olasz irodalom egyik legjelentősebb egyénisége, aki jó ideje leginkább a *Voce* és *Tribuna* hasábjain számol be kritikáiban az olasz irodalom és művészet értékeiről. Flórenci származás s alig valamivel van túl az ötvenedik évén.

Igazi toszkán szellem ; mély érdeklődéssel minden szellemi és emberi megmozdulás iránt. Ragyogó, tiszta stílusa őszinte humanizmussal van átitatva s gyakran színes, költői képekben gazdag. Impresszionista, de a könnyedén odavetett vonalak s a kissé fölényesnek látszó, szabad gesztiók mögött mélyen s átizzón ott lüktet mind az a forrongó, heves vágy az igazi szépség és emberiség után, mind az az élő, teremtő erő és kifogyhatatlan, megújuló életben vetett hit, mely évszázadok óta oly élénken s félre nem magyarázhatóan él minden igazi olasz művész szívében. És talán ez a magyarázata annak is, dacára a kaotikus időknak, hogy az olasz irodalom semmit sem veszített régi fényéből s talán soha aktívabb, bensőségesebb és mégis nagyobb emberi területeket felölelőbb nem volt, mint ma.

Az alább közölt szemelvények, melyekben Lawrence *The plumed Serpent*-jének bizarr civilizációja s egy halállal, borzalmakkal telített föld emereinek élete és reménytelen, sötét lelkesége rajzolódik elénk, Cecchi nem régen megjelent *Utazás Mexikóban* című munkájából valók.

Z. S.

I. Uszó kertek.

Talán Mexikó tengerszintfeletti magassága az oka, hogy az ég rendszerint boros és nyomasztó, mintha valami óriási szürke üvegbura borulna a vidék fölé. Vagy mintha a Xochimilco lagunáinak nedvesége szivárogná e fénytelen harang alá s az töltene be mindent párás, üvegházszerű levegőjével. A zaj vattás puhasága s a lélegzés nehézsége is mintha azt a látszatot erősítené, hogy az ember valóban egy hatalmas botanikus-kert mesterséges légkörében jár. Még az öreg épületek is, nem tudni miért, a lagunák poshadt levegőjében olyan benyomást tesznek, mintha élénkségük és ragyogásuk ellenére is a halál és a pusztulás vágyával dicsekednének.

A Xochimilco környékének házai nagyjából földszintes, fehérre meszelt viskók, melyekből karbolszag és kórházi hangulat árad. Még hozzá a pusztulás és szomorúság érzésével súlyosbítva.

Ahogy az ember kikerül a ritkán nőtt növényzet közül s halad lefelé a lagunán, a nap fénye is lágyul és mind erőtlenebb lesz. Az útszéli árkok mellett, a rossz, fából, bádogból, sárból összetákolt házak előtt virágtalan sövények álldogálnak. A nap bágyadtan hatol át rajtuk s úgy világítja meg mögöttük a bokrok és veteményes kertek zöldjét, mint valami ünnepi éjszaka lámpasora, amit elfeledtek eloltani s most fényes délben is világít.

A szűk kis kikötőhelyen, ahol a csónakok lengtek a vizen, láttam egyet, ami papírvirágjaival kidíszítve olyan volt, mint egy mozgó kis lugas. Az ember díszbárkának gondolta volna valami lakodalmos menet számára, ha a környező táj nem az Acheront idézi.

A csónakos egyet csapott az evezővel és már mentünk is lefelé.

Kanyargós, közönséges velencei kanálisokhoz hasonló árkokban siklottunk előre. A parton szalmatetős, durván faragott, oszlopos verandák állnak. Fürtös futónövények csokrai az ereszekben. Mindkét oldalon a poshadó növényzet pompája s a zölde szín végtelennek tűnő kiterjedése. Még a víz is, amin hajózunk, olyan mint valami hullámzó fűtenger. A házak lábánál, a vízre görnyedve, indián asszonyok mosnak, hálóingszerű öltözetükben. Néha felnéznek, alulról felfelé suhanó tekintettel fekete, olajszerű hajuk árnyékából és sötét szemük fehérje megvillan egy pillanatra.

A kép lassan szélesedik és a csónak a nagy kanálisok egyikére suhan. A vízből néhány lányira kertszerűen művelt szigetek tűnnek elő s a vízpartra jácintok, ibolyák virágos esője patakzik. Közöttük tyúkok és nyulak ugrádoznak. S fent, magasan a fejünk felett, karcsú sudarú, szürkés, pehelyszerű lombtakaróval borított fák reszketnek. Levetett reflexük fénye a sápadt éggel s a hullámok fakóságával egyforma, szürkés színné vegyül. Néha kertészeket látni, akik laposfenekű csónakjaikon a virágokat szedik. Ez is oly különös. Az alacsony csónak széle elmerül a vízben s messziről úgy látszik, mintha az emberek valami csoda folytán súlytalanul, libegve járnának a vizek felett.

Igy tart ez órákon keresztül. Az evezők lustán játszanak a vizen s a távolból lassan bontakoznak ki a Xochimilco lagunái. És az ember elgondolja, hogy bár ezek az «úszó szigetek», ezek a nagy, virágokkal, kioszkokkal és gyertyánfákkal ékes tutajok bizonyára idősebbek, mint amilyenek látszanak, végeredményben olyanok, mintha a Némi tó hajói zátonyra kerültek volna s lassan-lassan szigetté varázsolódtak volna. Annál is inkább, mert ezek a szigetek is a hordaléktól nagyobodtak meg ilyen szemérmetlenül s a rajta növő növényzet maradéka az, ami napról-napra több erővel szorítja szűkebb mederbe a folyó vizét.

Vasárnaponként, ha szép az idő, a mexikóiak nagy tömegekben keresik fel ezeket a lagunákat. Egyes helyeken a part mentén csinos lugasok állnak, ahol inni és táncolni is lehet. Bár mostanában nem valami sok turista jár ki, a víz szélén még mindig lehet látni a laci-konyhák tutajait. Tüzelnek, füstölnek s dohos serpenyők szaga, mely

oly különös kontraszt ebben a halálos légkörben, valahogy becsalja hozzájuk a sétálókat is.

Megmászok néhány kőlépcsőt s egy épület áll előttem. Innen jut Mexikóba az elektromosáram. A növényzet sűrű. A fák eltakarják az eget s még fényes nappal is sűrű homály borít be mindent. A lombok alatt még fojtottabban tűnik a virágok illata és még halálosabbnak a csend.

Csak messze, a gyáron túlról lehet hallani a szivattyúk lökését s a dinamók zümmögő bűgását... Valami tudatalatti érzés folytán azt éreztem, hogy a víz reflexeit, az ingadozó csónakokon libegő-kerészeket s minden mozgást körülöttem ez az alattomos zümmögés kormányoz. Olyanféle érzés volt ez, mintha egy hatalmas, automatákkal felszerelt vizióra belsejében vagy valami üvegedényben, talán éppen egy akváriumban lett volna az ember. S miközben ezen gondolkodtam, a fák csúcsairól egymásután langyos vízcseppek hullottak alá.

II. «Eccc Homo».

Mikor visszajöttem a Xochimilcoról, úgy határoztam, hogy benézek abba a kis barokk-templomba, ami nyitott, nagy ajtajaival úgy állott előttem, mintha pihenőket vagy jámbor ajtatoskodókat várt volna. Egyébként alig különbözött azoktól a kis kápolnáktól, amit az itteni urak szoktak építtetni a villáik számára, hogy ott hallgathassák meg a misét. Semmi különös nem volt rajta: oltár és csupasz falak. De az embernek olyan érzése volt benne, mintha valaki a háta mögött állna és onnan figyelné. Megfordultam. A fal mellett, a kapuzattól félig eltakarva, természetes nagyságba egy nagy, fából faragott Krisztus-szobor álldogált. A sok rémes dolog közt, amit a régi s új Mexikóban láttam, talán a legborzalmasabb.

Az efajta szobrok nagyrésze Spanyolországtól Dél-Olaszorszáig csaknem azonos; ott azonban sohasem tudják ennyire megfosztani a szépség magasztos eszményiségétől, mint itt. A vörös ronggyal betakart lagyékú test egy alacsony oszlopra van felfeszítve. Két oldalra dorong ugrik ki: ezen nyugszanak a kifeszített karok. A művész dühös jámborsága a valószínűtlen sebekkel borított testet annyira össze-visszacsavargatta, hogy merem állítani: Pilátus hóhéraiban nem volt annyi buzgalom, mint ő benne.

A lábszárcsontokon keresztül a buzogányütések szederjéskésége fut keresztül-kasul. A térdek olyanok, mintha vasgerebennel tépték volna fel. A törzs csupa vörös csík. A valódi töviskorona alatt a ritkán hajzat nyilván szokásból valódi hajból, talán éppen egy asszonyéból van készítve s oly nagy, hogy jórészt ez borítja be a testet. Most piszkos, poros az egész és pókhálók libegnek rajta. Ha egy kis légáramlat támad, ezek repdesni kezdenek rajta s az embernek az az érzése, hogy a meggyötört test ízeit kitépve térdre bukva lezuhan a keresztről.

De mind e pizoknál és sebeknél szörnyűbb az arc kifejezése ; különösen, ha távolabbról nézi az ember. Fáradtan, bágyadtan motoz bennem a gondolat : olyan ez, mintha a művész azt a Krisztust akarta volna megmutatni, aki az ember saját testében szenved. Talán éppen a peon-ra (parasztra) gondolt, aki a legutolsó és legmegvetettebb itt mindenek között. S aki ezt a Krisztust odaállította, engesztelhetetlenül hirdette azt a mexikói hitvallást, hogy a fájdalomnak nincsen fénye és nincsen vigasztalása. És ha az ember elgondolkodik azon a számtalan kőmaszkon, ami a mexikói Nemzeti Múzeumban van összegyűjtve, s mind egy motívumot variál, rájön, hogy azok valamennyien : egy kimeredt szemű haldokló arcát és hörgő száját ábrázolják.

III. Gyermecketetés.

Ahogy az ember széttekint ezen a tájon, a fal és por fehérségéből gyakran lát kiválni egy feketés árnyékot, ami a földön sötétlik, vagy az ajtófélfának támaszkodik. Már messziről észre lehet venni : a tárgy feketés, szabályos alakja igen szembeötlő. Koporsók ezek. Néha több is egyszerre, ha több halott van a háznál. Talán az örökös karbolszag innen magyarázható.

Utolsó Xochimilco-i emlékem, melyet még most sem felejtettem el, egy téren áthaladó temetési menet. Egy kis gyereket temettek. Az apró, fehérre festett koporsó tetején fehér virágokból nagy, fonott koszorú. Két fiatal fiú, egyik egy kis párnán, másik csupasz fején tartva vitte a könnyű kis terhet. Kettőjük között, a koporsó alatt egy harmadik : egy kis fiú ugrándozik. Az egész kép olyan, mint egy virágos párkányzat, melyet hat lendületben lévő láb és három éles arcél stilizál ezen a furcsa tájon.

A menet, nem tudom miért, oly szokatlannak és vidámnak tetszett előttem. Mintha a kis halott tért volna vissza egy kis árpacukorért, égetett agyagból készült lovacskáért vagy valami kedves babájáért, amivel elfelejtették megajándékozni erre a hosszú útra. S most még egyszer elbúcsúzik a tértől, ahol annyit pajkoskodott, aztán visszaugrik a koporsójába és vidáman elmegy a Békességbe.

IV. Aranyerdő.

Még a sivatag vad költészete s a templom melletti kert fának patriárkális méltósága, levelek helyett pelyhes, gyapjúszerű lombzattal takart koronája sem tudta csökkenteni meglepődésemet, amikor — átmenve a Tepozotlan-i Szent Márton szeminárium udvarán s nagy, tágas termein — beléptem a templomba, mely tetőtől-talpig arannyal bevont szobrokkal, fadiszekkel volt elborítva.

Igazán nem olyan volt, mint egy templom belseje ; inkább valami különös, dús és gazdag növényzetű aranyerdőnek látszott.

Talán az egyetlen mód, hogy ezeknek a primitív lelkeknek az Istent, a szerencsét és a gazdagságot jelképezze. A gonosz és zsugori földdel szemben a Természet termékenysége; egy keresztyén Hesperidák-kertje, arany levelekkel, virágokkal és aranygyümölcsökkel.

Az aranyos oszlopok fent párkányzattá csavarodnak. És az aranyos fatörzs minden hajtásánál, a lombfészkek minden kis kiugrójában szentek szobrai, táncoló angyalok lába, ereklyetartó-szekrény, kagylóhéj, és pálmákkal, keresztel díszített képecskék foglalnak helyet. A főpárkány valamennyi angyala virágot tart az ölében s díszes keret vagy valami függöny redője fogja egybe őket. A korinthusi oszlopfők között azték motívumú gerendák keverednek el és támasztják alá a boltíveket. Némelyik oltár előtt üvegszekrénykében színesre s rikítóra festett viaszképmások fekszenek, melyek legtöbbjük olyan, mint azok a pásztorok, akik egy-egy erdőszélen vagy valami csendesebb folyóparton szoktak elszundítani.

A szentély környéke olyan, mint egy virágágy, amit már évszázadok óta nem takarítottak. Alig van hely benne a pap számára. A kis ablakokon keresztül, melyet sűrűn behálóz az aranyos fák lombjának levélzete, a napfény nehezen tud áthatolni s csak hol itt, hol ott hasít fényesebb sugarat ebben a szörnyen álmosító, aranyos párázatban. A fény végig suhan az oltárokon s a hármásával, négyesével elhelyezett szentképek üvegjén meg-meglobban, mintha valami időnként fel-felrobbanó rakéta volna. És amikor az ember azt hiszi, hogy végre már végzett ezzel a mennybemenetelhez hasonló látványossággal, felpillant és meglátja a legszebb szobrát. A Szűz áll ott gyermekével a karján; búcsút intve egy Purgatóriumba menő léleknek. Mellette jobbról egy védőangyal áll kis kosárával, melyben magasra nyújtott fejjel ott fekszik a lélek megtisztult ivadéka, s úgy tekint előre, mint egy anyját váró kis madár a fészében.

Finom és megható kép, de a barokk-díszek pompája itt is ugyanazzal a vásári ízléssel találkozik, mely oly lármássá és rikítóvá teszi bajszos pásztoraik, zarándokaik és harcias szentjeik képét. Csak meg kell nézni azt a kosarat, amiben az angyalok a megtisztult lelkek ivadékait vagy a virágokat tartják. Nemcsak szertelenül kivannak cifrázva, de alakjuk a függönyök és kiugrók vonalával is összeolvad. Holott olyan egyszerű kosarak, amikben a mexikói parasztok a csirkét vagy a tojást szokták a piacra hozni.

A Lorette-i Mária Asszonyunk kápolnijában, ami a templom végéhez van építve, az oratórium és a szomszédos öltöző, sekrestye dísz már nem ennyire zavaró. De a díszítés vágya, hogy legalább az anyaggal megőrizték a látszatot, majdnem világias díszekkel tölteti meg velük a termeket. A mozaikból való kövezet, a ragyogó csillárok és festett ablakmélyedések is azt mutatják, hogy inkább valami divatherceg garde-robe-jában vagyunk, mint templomban. És zavaros értelmelésű stílusban felrakott göndörhajú, kékre, vörösre festett

angyalok nemcsak ezt árulják el, hanem azt is, hogy szeretnek erőszakot tenni a dolgokon és még mindig sok bennük a falusi álmélkodás.

A szeminárium a forradalom után meglehetősen elnéptelenedett, bár még most is szívesen látná falai között az ifjakat. A bútorzata gyér, de még mindig jóállapotban van.

A gvárdián, egy kékselyem reverendába öltözött pap, ajánlkozik, hogy körülvezet. Míg megyünk, szakadatlanul ugrándozik és paralizistól kissé reszkető kezeivel egyre mutogat. Az angolt rossz spanyolsággal keveri. Mindent megmutogatott és megmagyarázott. S valósággal leste rajtam, hogy mikor csodálkozom. Levitt a konyhába és megmutogatta azokat a termeket is, ahol a könyvtárak voltak elhelyezve. Az egyik lépcső aljánál megvárt és bizonyos büszkeséggel nyitotta ki előttem a dolgozószobák ajtajait. S ha nem mutattam elég érdeklődést hatalma iránt, hogy mindezzel ő rendelkezik, vagy ha nem vettem észre valami érdekesebbnek látszó fényképet, oly kedves, gyerekes erőszakkal figyelmeztetett, hogy még akaratom ellenére sem tudtam ellefejtetni.

Mikor lementünk a veteményes kertbe, ahol egy nagy ciszterna terült el, ráhajolt a sápadt fényekben csillogó vízre és mint valami csintalan pásztorgyerek a hegyek között, éleset s hosszat füttyentett. S mikor a hang zengve eltűnt a vén épület boltívei alatt és remegésbe hozta a templom díseit, boldog mosoly ült ki az ajkán.

Később, amikor eltávoztam, az volt a gondolatom, hogy ezt a kincses kamrát nem is emberi lény őrzi, hanem valami emberhez hasonló szatír. Olyanféle, akiről Szent Jeromos beszél Remete Szent Antalnak: faun, aki *se Deum credere professus est*.

Bizonyára ott ül a ragyogó lépcsőházban egy királyi székben és onnan kormányoz. Nem zavarja se csend, se orgonabugás s vidáman nyikkangat, mint egy kis állat. Pihenni a püspök kápolnájába megy s ha felébred, ugyancsak dörzsölheti ezek között az aranyvirágok, aranynapok és aranyüstökösök között a szemét, mintha csak egy igazi mennycsillagban volna.

Fordította: Zaka Sándor.

A cél felismerése szilárdságot ad; a szilárdság nyugalomhoz vezet; a nyugalom egyedül ad benső békét; a benső béke egyedül teszi lehetővé a komoly megfontolást; a komoly megfontolás vezet egyedül sikerre.

Kínai életbölcesség: KUNGTSE.

* * *

A múlttól a jelenig az árral lefelé visz az út, de ha a jövőből akarunk a jelenhez jutni, felfelé az ár ellen kell úszni.

Kínai életbölcesség LAUTSE: Változások könyve

Néplélek a műalkotások címeiben.

A színházi közönség nem törődik az előadásra kerülő darabok idegen nyelveken adott címével. Ez a darabfordító, meg a színház belső dolga; a nézőtérben ülőknek mindegy. Az a főszempont, hogy ötletes, hogy vonzó legyen a darab cím.

Nem így vannak azonban a lelkes rádiózók, akik csak egyetlen estén is tömegével hallják a színpadi, mikrofonra írt és zenei alkotások címeit, sokszor hat-nyolc nyelven is egyszerre. Nekik már szükségletük a különböző című darabok azonosítása, mert hiszen a művelt rádióhallgató tudni akarja, hogy mi az, amit hall. Már csak azért is fontos dolog neki a címek ismerése, mert így előre tájékozódhatik és válogathat a műsorokban; átkapcsolhat más állomásra vagy marad tetszése szerint.

A prózai színművek legtöbbjét nem hallgatják külföldről a magyar rádiósok. Ez az idegen nyelvek meglehetősen nagyfokú hallásbeli ismeretét kívánja, már pedig az ilyesmi sokkal nehezebb, mint az olvasott szöveg megértése. Annál jobban hallgatják azonban a zenés színműveket és zeneműveket. Ezek örökké ott vannak a műsorokban; a legtöbb opera és számos operett, meg igen sok zenemű címe mindennap szemünk elé kerül, valósággal lelkünk részévé válik.

A lelkes rádióhallgató tudja azt, hogy mennyire benne van e nemzetközi jelentőségű művek címében az egyes népek lelke.

* * *

Kezdjük magunkon. Mi magyarok jól ismerjük egyik mulatságos bajunkat, a címkórságot. Ez a kór nemcsak közéletünkben van meg. Önkénytelenül átvisszük nemzetközi vonatkozású dolgokra is: a darabokat rendszerint feljebb címezzük más nemzeteknél. *Fall Leó Dollarprinzezin*-je nálunk *Dollárkirálynő*, ugyanígy *Kálmán Imre Csárdásfürstin*-je is előlép *Csárdáskirálynő*-vé. *A Die Herzogin von Chicago* az egyetlen, aki nem lépett elő nálunk királynővé; Csikágót jött-ment városnak érezzük, királynő nem lehet benne, legfeljebb cipőkrémkirály. Aki azt hinné, hogy ez az előléptetési vágy csak újabb keletű, bizony nagyot téved. *Varney* híres régi operettje, a *Les mousquetaires au couvent* nálunk *Tiszturak a zárdában* címmel megy, a franciák muskétásai tehát fordítás közben tiszturak lettek. *Kienzl* egyik operája, a *Kuhreigen* ezzel a parlagi címmel lehetetlen lett volna nálunk, ezért azt a finom címet kapta: *Forradalmi nász*. Szegény avatatlan rádióhallgató nem is tudja sokszor az ilyen megfinomításokat számotartani! *Wolf*—*Ferrari* egyik operájának olaszul ez a címe: *I quatri rusteghi*, ami magyarul négy durva veszekedőt jelent. Németül *Die vier Grobiane* a darab címe. Mi magyarok itt is finomkodók voltunk, mert tapintatosan így neveztük el: *A négy házsártos*. Viszont az oroszok *A négy despota* címet adták neki, ami már tagadhatatlanul ázsiai ízű. De hát az oroszok így vannak Puccini gyönyörű

operájával, a *Madame Butterfly*-jal is, ázsiai nevet kapott náluk : *Csocsoszán* ; mi viszont a *Madame Butterfly*-t Pillangó kisasszonyra ifjítottuk címzési hagyományaink szerint. A leszelidítés egyik túlhajtott példája Planquette híres operettje, a *Villars dragonyosai* (*Les dragons de Villars*), melyből nálunk *A remete csengetyűje* lett. Nem mertünk gyökeresen beleavatkozni a *Le bourgeois-gentilhomme* ügybe ; Molière e darabjának ugyanis a kitérő jellegű *Dandin György* címet adtuk. A rádióhallgató Strauss Richárd *Bürger als Edelmann* (szó szerint : Polgár, mint nemes) című zeneművénel ütközik bele gyakran ebbe a *Dandin György*-be. Ha azt hallja a külföldi műsorokban, hogy *Bürger als Edelmann*, bizony maga is arra gondol, amire a darab első magyar fordítója : hagyjuk békében az «uriember»-ügyet, legyen csak ökelme *Dandin György* ! Uriember nem lehet mindenki. Kitűnő magyar címe e műnek «*Az urhatnám polgár.*» *Ziehrer* kedves és nálunk is igen sokat játszott operettje, a *Die Landstreicher* azonban már nem mehetett szó szerinti fordítással ; A csavargók helyett kedvesebb címet kapott : «*A svihákok*»-at. *Zeller* régi operettje, a *Der Vogelhändler* viszont nem lehetett *A madárkereskedő*, hiszen abban az időben a kereskedőt nálunk még lenézték ; *A madarász* már agrárízűbb és így megfelelőbb, úriasabb volt Magyarországon. *Goldmark* szép művét, a *Heimchen am Herd*-et kedves falusiasítással *Házi tücsök*-nek nevezzük. Ez jól sikerült.

És milyen óvatosak, tápintatosak vagyunk még a szövegben magában is ! *A mosoly országá*-ban mi csak azt énekeljük : *Vágyom egy nő után* ; ugyanezt, mint ahogy Tauber Richard lemezéről az unalomig megtanultuk, a németek már így mondják : *Dein ist mein ganzes Herz* = tied az egész szívem ; a franciák az egész ügyet befejezett tényként kezelik : *Je l'ai donné mon coeur* = neked adtam az egész szívemet. Mikor mi még csak ábrándozunk, a német már vall, a francia leszámítolja a vallomást.

* * *

Némelykor a különböző nyelvek pompás egybevagósággal fejeznek ki egy-egy címet. *Ravel* remek kis zenedarabját, a *Ma mère l'oye*-t minden buzgó rádióhallgató jól ismeri. Angolul *Mother Gooses*, magyarul *Lúdanyó*. A nyelv faji íze mindegyikben benne van, mégis teljesen fedi egymást a három cím.

Csajkovszkij sokszor játszott balletszvitjében, a *Csipkerózsá*-ban a magyar nyelv zenei és szemléltető finomságát is csodálhatjuk. Ezt a darabot a francia így hívja : *La belle au bois dormant* = Az alvó erdő szépe, a német *Dornröschen*-nek = Tövises rózsácskának mondja. Az angoloknál : *The sleeping beauty*. Mi *Csipkerózsá*nak nevezzük, ez a legüríbb név a négy közül.

Érdekes bajok vannak Strauss János felette kedvelt keringője, a *Geschichten aus dem Wiener Wald* körül. A legtöbb rádióműsor nem akar tudomást venni arról, hogy a *Wiener Wald* nem valami közönséges erdő Bécsben, hanem egy kiterjedt erdős-hegység neve ; ezért rendszerint *Történetek a bécsi erdőből* címmel fordítják a helyes *Történetek a Bécsierdőből* címmel helyett. A franciák sokszor leegyszerűsítik *Légendes de la forêt-re*, erdei történetekre. Legújabbban így szoktuk magyarul megnevezni : *Amit a Bécsierdő mesél*.

Kedves és helyes magyar címet kapott Fall Leó egyfelvonásos operettje, a *Brüderlein fein* = *Édes öregem*. Mintája ez a jó címadásnak.

Musszorgszkij-nak a külföldi rádiókban sűrűn játszott zeneműve az *Une nuit sur le mont chauve*, mely szó szerint kopasz hegyet jelentene. A németek így is fordítják : *Eine Nacht auf dem Kahlenberg*. Csakhogy a *Mont*

chauve és a Kahlenberg a boszorkányok hegyét jelenti és így megvilágosodik előttünk a zenemű tartalma is, a jó cím tehát : *Éjszaka a boszorkányok hegyén.*

Nagyon érdekes címe van Giordano egyik operájának, a *La cena delle beffe*-nek. Beffa gúnyt jelent magyarul, beffe tehát gúnyokat. A fordító helyesen járt el, mikor *Gúnyvacsora* címet adott neki. Kissé szokatlan ugyan, de hát a gúnyvacsora sem gyakori. A vacsorán való gúnyolódás már sűrűbben megyik.

Némely darabcím bizony erősen gondolkodóba ejtheti az embert. Itt van például Strauss Richárd egyik műve, a *Schlagobers*. Magyarul : Tejszínhab. Jó, jó, de zenének? ! Igaz, hogy Strauss Richárdnak ez a jelszava : «Ich vertone alles ! Megzenésítek mindent, hangokban fejezek ki mindent !» Talán ez vezethette Prokofjevét, a híres orosz muzsikust is, mikor a *Szerelem három narancshoz* című művét alkotta. Ennek a magyar címe nem fedi pontosan a franciát, a *L'amour des trois oranges*-t, mely pontosan fordítva Három narancs szerelmét jelenti. Merész vállalkozás erről a témáról zenedarabot írni. Érdekes és címében is erősen északias Kuhlau dán zeneszerző sűrűn hallható zenedarabja, *Az égerfák dombja*, melyet a legtöbb rádióműsor Erlenhügel-nek említi a közkezen forgó német kiadás nyomán. A franciák, mint minden mást, úgy ezt is szigorúan lefordítják La colline des aulnes-ra. Egy nép rádiója sem olyan következetes a zeneműcímek lefordításában, mint a francia; azt tartja, hogy a francia közönséget francia nyelven kell kiszolgálni. Csupán a lefordíthatatlan angol-amerikai és argentinai táncdarabok eredeti címét hagyja meg a műsorban. Még Strauss Richárd *Till Eulenspiegel*-jét is franciául adják ; *Les joyeuses aventures de l'espiègle Till* a francia címe, vagyis : «Till tréfacsínáló vidám kalandjai». (Németül, azaz eredeti címén : Till Eulenspiegel's lustige Streiche.)

Ritka esemény a zeneművek történetében a mérsékelt sikerű Lehár-operettnek, *A sárga kabát*-nak világsikerré való átváltozása *A mosoly országa* alakjában ; azt azonban már jóval kevesebb rádióhallgató tudja, főképpen a fiatalabb nemzedék tagjai közül, hogy Kálmán Imrénének *Faschingsfee* című operettje, melyet a mi rádióműsorunkban *A farsangi tündér* címmel szoktunk megnevezni, eredeti magyar alakjában a *Zsuzsi kisasszony* nevet viselte. Zsuzsika, a postáskisasszony magyar figura volt, a darab egy kis magyar faluban játszódott ; a világsiker vágya idegen, nemzetközi mesét teremtett a magyaros zenéhez és a kedves, nekünk való postáskisasszony átváltozott farsangi tündérré. Az idősebb emberek azonban ma is a Zsuzsi kisasszony eredeti szövegét dudolják hozzá, mikor a rádióban hallják. Azokat a verseket, melyeket a még Budapesten élő Kálmán Imre tett magyar dallamok szárnyára.

A zenezámok idegennyelvű címe gyakran még abban az esetben is felcserélhető mindenki által megértett, jó magyar címmel, ha idegennyelvű énekszó jár vele. Méginkább helyénvaló a magyar cím a tisztán hangszerek által előadott zenezámoknál. Teljesen felesleges *Debussy Children's corner*-jét angolul címezni, mikor a magyar «*Gyerekkuckó*» a zenedarab tartalmát és egész lelkületét egyetlen szóval hozzáférhetővé teszi a hallgatónak. Vagy vegyük példának ugyancsak Debussy egy másik művét, a *Jardin sous la pluie*-t. Francia címét a rádióhallgatók félszázaléka sem érti. Ha azonban ezt mondjuk be : *Kert az esőben*, már egyszerre felkeltettük az érdeklődést és sokkal közelebb vittük a zenei alkotást a megértéshez. Rimszkij-Korszakov remek kis műve, a *Le vol du bourdon* ezzel a címével csak igen kevés magyar

rádióhallgatónak mond valamit. Mihelyt így jelentjük be: A *dongó*, tüstént bekapcsoltuk a franciául nem tudók lelkét és élvezetessé tettük számukra a műsorszámot. Mostanában divatos lemez a *The whistler and his dog*. Ebből a hallgatóság tömege nem ért semmit, bármilyen jó angol kiejtéssel mondja is a bemondó. Magyarul azonban egyszerre kiváncsi leszek rá: A *füttművész és kutyája*, ejnye, ez érdekes lehet, hallgassuk csak meg! Ugyanígy megadjuk a zenedarab értelmi részét, ha teszem azt, Strauss *Acceleration* című keringőjét Gyorsulás-keringőnek, a *Delirien-Walzer*t Lázálm-keringőnek adjuk a műsorban.

* * *

A zeneművek magyar megnevezése természetes és magátólértetődő dolog mindenki előtt, aki nem tud idegen nyelveken. Mégis akadnak olyanok, akik rosszalón csóválják rá a fejüket: a széplelkek, az idegenimádók, az intellektuettek ezek. Nekik szentségtörés a «mindent magyarul» elv. A fúvó széltől is óvnak mindent, ami idegen. Hogy a német világban napjainkban csodálatos erejű németesítés lobog, a Verdeutschung-áradat, azt hódolattal tudomásul veszik. Ott szabad. A franciák könnyörtelen fordításaira lelkesen bólintanak, ja, a franciáknak szabad. Hogy az angol rádióműsor az eredeti nyelven is, meg angolul is megadja a zeneművek címét, azt nem tudják; ha tudják, megbocsátják. Az olaszoknak is szabad kiejtésük szerint írni mindent.

De ezek az idegenimádók azok, akik a rádióműsört nem a hangszóróból, hanem csak azért is a Lautsprecherből hallgatják és akik miatt a bennünket környező népek magyarul kitűnően beszélő emberei azt állítják, hogy minden negyedik-ötödik, sőt harmadik szavunk szláv meg német, hogy önálló szóalkotásra képtelenek vagyunk, hanem német és más idegen szóelemeket keverünk bele beszédünkbe, ha kifejezőbbek és pontosabbak akarunk lenni; mesterségeinknek sincsenek magyar műszavai és általában, arra vagyunk büszkéek, ha félműveltek módjára teletűzdeljük beszédünket idegen kifejezésekkel. Az idegenimádók beteges kultúrshenvelgése is egyik oka annak, hogy nemzetünk legválságosabb idejében még arról is lehetett szó az idegenimádók által nem ismert nyelveken írt külföldi lapokban, hogy magyar nép már tulajdonkép nincs is, a Duna—Tisza völgyén csak egy keveréknép él, melynek egységes és világos jellegzetessége egyáltalában nincs, melyet csak egy összelopkodott nyelv tart össze. Olyan nyelv, mely a polgáriasság és magasabb műveltség minden szavát más nyelvekből veszi.

A gramofón, a jazz és a hangosfilm már eddig is nagyot ártott a nemzeti szellemű művelődésnek. Mind a három (idegeníti a nemzetet önmagától az idegen előadókkal és idegen szövegekkel. Észre sem vesszük, hogy a gazdasági önellátás korszakában *művészeti önellátásunk mennyire összeszűgörik*. Idegen népek szellemi szolgálói lettünk, akik saját nyelvükön alig-alig jutnak már valamihez és előadó művészeik is csak nagyobb népek türelméből kerülhetnek gramofónon és filmen szóhoz.

Nagy gramofóngyáraink sincsenek. Filmgyárainkban, hiányzik elegendő számú magyar moziközönség híjján, a magyar gyártató. A rádió azonban háborítatlanul, idegen népektől függetlenül a mienk. Magyar minden ízében. Műsorát szóban, írásban és tartalomban magyarnak akarja. Ehhez kell a közönség megértő szeretete.

* * *

Magyar zeneszerzők szeretnek francia vagy más idegen címet adni darab-

jaiknak. Ha a tartalom megkívánja az idegen címet, rendben is van a dolog. Semmi szükség nincs azonban arra, hogy daloknak, apró kis műveknek itthon alig értett címeiket adjanak és ezekhez a rádióműsorban is ragaszkodjanak. Ami jó, hírnévre tesz az szert magyarul is; Kodály *Háry János*-a nem restelli a magyar nevét, mégis ezen a címen játsszák világszerte, amint magyar címmel adják a *Marosszéki táncok*-at és a *Galántai táncok*-at is.

Több magyar öntudat és a magyar nyelv nagyobb szeretete kell úgy az alkotóknál, mint a közönségnél egyaránt. *Kitián Zoltán.*

Visszaemlékezések Petelei Istvánra.

Huszonöt éves halálozási évfordulója alkalmából szeretnék egyet-mást elmondani Petelei Istvánról, nem az íróról, nem irodalomtörténeti jelentőségéről, hanem az *emberről*, amilyenek hosszú éveken át tartott érintkezésünk alapján ismertem.

* * *

Szovátán, a kis székely fürdőn, a mult század végén és a jelen század elején a magyar irodalom és közélet sok jelessége megfordult, mint nyaraló. Itt vásárolta meg a falu felső végén Petelei, amikor betegsége miatt ott kellett hagynia Kolozsvárt és a lapszerkesztést, Lázár Eszter grófnő egykori szép kis villáját. Holtáig büszke volt arra, hogy dolgozószobájában annak idején hamis pénzkészítő műhelyt tartott fenn a bogaras grófnő, aki csizmában, férfiruhában járt állandóan, hosszúszerű tajtékpipából pipált, s amikor a pénzhamisításért letartóztatták, beszállításakor is még buzgón eregette a szekér szénaülésén a pipafüstfelhőket. Petelei első dolga volt, hogy lebontatta az egyszerű kis kaput és egy helybeli faragó népművésszel olyan galambbugos hatalmas székely kaput és szakállszáritót állíttatott az utca felé, hogy messzevidékről bámulására jártak. Az ősi székely motívumokkal díszített kapura a bejárat fölé felvésette azt a két verssort, amelyet külön ehhez a kapuhoz készíttetett régi jó barátjával, Jakab Ödönnel:

*«Vándor, e kis kapu nem akar kizárni,
Csak azt mutatja, hogy merre kell bejárni.»*

Félkörívben következett azután székely szokás szerint a gazda neve:

*«E kis kaput építtette Petelei István élete párjával, Korbuly Zsuzsikával,
az Ur 1894. esztendejében.»*

Feleségét ugyan nem Zsuzsikának, hanem *Irmának* hívták volna, mert ezt a nevet nyerte a szent keresztségben, de Petelei kijelentette, hogy ő csak nem szólíthatja ugyanúgy saját feleségét, mint ahogy nevezheti azt bármiféle régi közömbös ismerős, s ezért elkeresztelte Zsuzsikának. Rá is ragadt a nagyasszonyra ez a név annyira, hogy férje rokonsága és belső ismeretségi köre is csak így hívta és emlegette.

Az áldott jó, csupaszív ember végtelenül szeretett kötekedni fűvel-fával, de legkivált a költőkkel. Jakab Ödönt állandóan azzal a versével bosszantotta, amelyet az házassága első heteiben írt feleségéről *Az igazi szentháromság* címmel. Jakab Ödön tudvalevőleg unitárius volt s így nála

nem eshetett vallássértés vádja alá ez a verscím. A költemény arról szólt, hogy én vagyok én, ez egy, Róza a feleségem is egy, az kettő és Róza szíve alatt egy új kis élet, az három, ez a három szív egybedobog és ez a valóságos szentháromság. Petelei minden évben pontosan megkérdezte Jakab Ödöntől, mi lesz már a harmadik kis szívvel, a szentháromság harmadik tagjával, minthogy ez a több mint harminc éven át tartott boldog házasság folyamán sem született meg soha.

* * *

Endrődi Sándor is Szovátán nyaralगतott, s neki is valamelyik verséből betanult egy részt Petelei, hogy állandóan bosszanthassa vele a költőt. Ekkor azonban már kezdték Szovátát felfedezni, erdélyi viszonylatban valóságos világfürdővé nőtt s a sok idegent és a lármát nem szerette Petelei és ezért csak tavasszal és ősszel jött ki marosvásárhelyi magányából, a nyári évadra azonban kiadta villáját. Előbb Kerner István, az Opera nagynevű karmestere bérelte. Kernernek több, végtelenül jólnevelt gyermeke volt, Petelei bácsi azonban sehogysen tudta értékelni ezt a jólneveltséget. Ha gyermek, hát legyen gyermek, az volt a jelszava s valósággal nehezelt, amikor őszkor kijövén, számbavette a házat és a kertet és semmiféle gyermekokozta kárt fel nem tudott fedezni. Böven kárpótolta ezekért később Szabolcska Mihály költőpapaknak, az újabb bérlőnek, két növendék fia. Egy kicsit sok is volt a jóból, ahogy ezek a költőcsemeték összetördelték a szilvafák ágait, amikor az éretlen gyümölcsöt letépdesték és ahogy a kerítéssel elbántak, amikor az egyszerűség kedvéért a kapu helyett ott rendezték be közlekedési útvonalukat.

A gyermekeket, a fiatalágot, szerette végtelenül. Minden kisgyermeket *kuvasznak* hívott s nem egy félreértésre adott alkalmat, amikor egy-egy pesti úrhölgy zokonvette, ha «kuvaszát» dicsérgette. Az ilyen eseteket az öregúr egyszerűen úgy könyvelte el: «pesti szegény, mit lehet várni tőle?» Ha valakit vagy valamit meg akart róni, legszigorúbb kifejezése az volt, hogy «pesti». Végtelenül büszke volt rá, hogy soha semmiféle budapesti lappal nem keresett összeköttetést, s hogy élete végéig rajongva szerette Erdélyének maradt írója.

* * *

Hú társa volt az öreg *Pásztor*, a mindig véresszemű óriási bernáthegyi kutya. Gazdája legkomolyabban meg tudott haragudni arra, aki kétségbevonta, hogy Pásztor minden szót ért, amit beszélnek előtte. Valami igaza volt is benne, mert Pászturnál intelligensebb kutya aligha termelt valaha a Székelyföldön. Amikor az öregúr előkotorászta piculás szalmakalapját, a mezőségi háziipar hamisítottan termékét, Pásztor rögtön felkavarodott és várakozva nézett az ajtóra. Petelei félrefordulva közömbösen csak annyit mondott:

— A kutya is jön.

Pásztor erre megrázta magát, kinyitotta az ajtót és vidáman loholt előre. Ha azt mondta a gazdája: «A kutya ma itthon marad», — végtelen szomorúsággal feküdt vissza. Pásztor kísérette Marosvásárhelyt is gazdáját minden vasárnap ebédre s franciskánus zárdába. Petelei, mint az örmények általában, mélyen vallásos volt és buzgó templomjáró. Pásztor a zárdában külön kosztott kapott, s talán ennek lelkesítő hatása alatt pontosan tudta magától, mikor van vasárnap. Sokszor törtük fejünket azon, miből tudja, de ki nem tudtuk találni. Vasárnap háromnegyed tizenkettőkor, mintha

csak az órát nézte volna, felkelt a nagy kutya, kísétált a kapuba és ott várta gazdáját, hogy menjenek a barátok ebédjére. Petelei halála után még egy ideig élt a vén állat és *magában elsétált ezekre az ebédekre a zárdába*. Egy nap azután elment a temetőbe, lefeküdt gazdája sírjára s ott végezte életét.

* * *

Jászai Mari, Jancsó Benedek, Dózsa Endre, Szadeczky Lajos, Csengery János, Szinte Gábor, Riedl (Rékay) Nándor, Komjáthy Béla s más nagynevű írók, politikusok alkották Szovátán Petelei baráti körét. A kilencvenes évek végén egy kis kéziratot fűrdői lapot szerkesztettem s ennek részére kértem tőle állandóan közölnivalót. Adott is anyagot állandóan, de nem igen lett volna tanácsos közreadni, mert alapos kis veszekedések sühettek volna ki belőle. Amit mondott, akármilyen kötekedve hangzott is, annak soha nem volt éle, az írott szóból azonban hiányzott volna az ő végtelen jósága és mindenkit megnyerő áldott modora. Állandóan egy olyan hosszú sajtóvágású mogyorófakarót hordott sétatálcaként hóna alá szorítva, hogy három lépés távolságra veszélyeztette vele mindenkinek szemét. Ugy sétált ugyanis, hogy minden pár lépés után megállt és úgy mondta el, ami éppen eszébejutott. Ilyenkor meg is fordult és karja alatt a hosszú bot csak úgy vágott végig a körülállókon, ha idejében félre nem ugrottunk. Pásztor ilyen alkalmakkor, ha közel volt a patak, elszaladt és egy kis hűsítő fűrdőt vett. Amikor meglátta, hogy gazdája tovább indul, vágatott eszeveszetten a társaság után; még annyi időt sem vett magának, hogy lerázza a vizet. Ezt a műveletet annál alaposabban elvégezte, mihelyt odaérkezett a társasághoz. Megrázta hatalmas bundáját, s a víz csak úgy repült szeme szája közé a körülállóknak. Petelei ilyenkor kaján mosollyal szemlélte a pesti asszonyok riadt ugrálását.

Érdekes volna megtudni, hová lett az a sok irodalmi termelés, melyet a szovátai nyarakon végzett. Nem mindennap ugyan, de kétszer-háromszor hetenként óraszám bezárkózott az egykori pénzhamisító műhelybe és ilyenkor novellákat írt. Nem adott ki azonban közülük egyet sem, csak úgy a maga örömeire dolgozott. Egyszer láttam azt is, hogyan ír. A kilencvenes évek végén kirándulást rendeztünk a Mezőhavasba. Két napi út volt székely, szalma-üléssel szekereken — ha ugyan útnak lehet nevezni a Juhod patakjának gyermekfejtől házikó nagyságig terjedő kövekből álló vízmosását. Amikor a fenyves széléig felérkeztünk, egy rozoga kis híd mellett öles páfrányerdő szélén megállítatta szekerét, leszállt, kihúzta vaskos zsebkönyvét és kijelentette, hogy addig el nem megy, míg le nem írja magának ezt a helyet. Ott vesztegeltünk közel másfél órát, azalatt az öttagú kiránduló társaság egy másik tagja, Szinte Gábor, a székely festőművész is előhúzta vázlatkönyvét és lerajzolta a páratlan szép, vadregényes vidéket. Biztattuk Rékay Nándort is, hogy ő meg költson valami zenét az opera részére, hogy annál több múzsa legyen foglalkoztatva, de nem állt kötélnek.

Késő délután érkeztünk fel a Mezőhavas tetejére, s isszonyú gyorsasággal állítottunk helyre egy favágó-, vagy pásztor-szárnyékot, mert már nagyon gyülekeztek a felhők. A fakéreg-fedél még meg volt, csak be kellett borítani fenyőággal, s azután tüzelnivaló fát hordtunk össze éjszakára. Nemsokára megeredett az eső, mintha cseberből öntötték volna, s amint öten összebújva ott feküdtünk a fenyőágakból rögtönzött matracokon, egyre nagyobb igyekezettel cseppegett be az eső orrunkra, nyakunkba. Petelei úgy örvendett ennek a kalandnak, mint egy kisgyermek, s csak azt sajnálta,

hogy néhány elkényeztetett pesti ember nincs köztünk, hogy ismernék meg a székelly hegyeket, amikor haragosak. Rékay ugyan pesti volt, Szinte és én is ott laktunk, de minket nem nézett le annyira, hogy pesti voltunkat elismerje.

* * *

Nem akadt ember, aki szívből ne szeretne volna ezt a csupaszív embert, akárhogy igyekezett is kötekedni mindenkivel, akivel érdemesnek tartotta szóbaállni. Huszonöt esztendeje magába fogadta testét az erdélyi anyaföld, s talán a negyedszázados forduló alkalmas időpont lenne arra, hogy írásait összegyűjtse a kegyelet és irodalmi közkinccsé tegye. Amiket írt, nem mulandó értékek.

Gagyi Jenő.

A legutóbbi időben sokat beszéltek a nyelvi, történelmi, stratégiai és gazdasági argumentumokról és túlkevés figyelmet fordítottak a hagyomány erejére, amely a népeket valóságban összeköti . . . Vegyük tudomásul, hogy ez az erő létezik. Emlékezzünk rá és tartózkodjunk attól, hogy többé-kevésbé mulandó politikai alakulatok vagy törekvések érdekében szembe helyezkedjünk az emberi természetnek ezzel az erejével. Ha az emberiség jobb jövője felé törekszünk, kevesebb politizálást kell üznünk, jobban kell tanulmányoznunk az ember természetét és életét, különösen a világ egyes területein.

TELEKI PÁL GRÓF.

* * *

Magyarország Európában fekszik. Ez banálisan hangzik, — és mégis sokat mond annak, aki érti.

TELEKI PÁL GRÓF.

* * *

Az ókori demokrácia rövid pályafutása megérezte velem, hogy ez a rendszer nem tesz mást, mint elfogyasztja azt, amit az arisztokrácia korzaka termelt. A termelés, a cselekvés hatalmas rendet kívánt meg. A fogyasztás nem ily követelőző: összefér vele a tömeg és a terméketlenség.

MAURRAS.

* * *

A fájdalmas és elégedetlen lélek, amely az emberből feltaláló és ipari állatot csinált, amely megváltoztatja a világ arculatát, a váagnak és a fáradásnak ez a lelke bármily számú alkotás vagy munka árán sem lesz kielégíthető, mert minden szám tovább növelhető: alkotásának minősége és tökéletessége ad majd nyugalmat neki, mert minden tökéletesség határozott pontokon korlátolódik. E bölcsesség lényege, hogy összebékelteti az embert a természettel, anélkül, hogy kiszipolyozná a természetet és anélkül, hogy túlhalmozná az embert.

MAURRAS.

* * *

Az új kultúra alapelve: öntudatosan keresett öntudatlan élet, az értelem által felfogott misztika, irracionizmus, amelyet áthat a racionalizmus.

MÜLLER-FREIENFELS.

Makkai Sándor történelmi regényciklusa: Táltos király és a Sárga vihar. A történelmi regény új virágkorát éli Magyarországon. Újabb regényirodalmunknak csaknem minden jelentősebb alkotása ehhez a műfajhoz tartozik és alig van komolyabban számbavehető írónk, aki meg ne próbálkozott volna a történelmi regénnyel. Külföldi hatás, mondhatná a felületes szemlélő, figyelemmel arra az Európaszerte felburjánzott divatra, amely előszeretettel veszi napjainkban irodalmi mondanivalóját a mult gazdag forrásából s a valóban megtörténtség történelmi realitásával igyekszik fedezni a költői átszövés romantikáját. Úgy érzi talán ez az irodalmi tudat, hogy a naturalizmuson s ennek különböző átalakulási fokozatain nevelkedett mai szemlélet el sem fogadná a pusztá, képzeletszülte romantikát, de mivel az irányok állandó hullámzásának sodra ellenállhatatlan erővel ragadja most a romantizmus színésége felé, a maga fantáziájának izzó fénye mögé bekapcsolja ólombiztosítéknak a történelem emberi és valamikor volt valóság-hiteleségét.

A mi irodalmunk erős érdeklődése a történelmi tárgyak és korok iránt alighanem egészen más, sőt talán éppen merőben ellentétes úton halad. A külföldön nem a szó esztétikai értelmében vett történelmi regény éledt újjá, hanem egészen új műfaj támadt életre: a regényesített történelem. Nálunk a történelmi regény szervesen bekapcsolódott abba az irodalmi hagyományba, amely Walter Scotton át Kemény Zsigmondig fejlődött. Nálunk nem szakadt meg a kapcsolat a nagystílusú történelmi

regény tradícióival. Legfeljebb a követelmények váltak még magasrendűbbekké, még szigorúbbakká a történelmi regénnyel szemben.

Mi nem a bennünk lobogó regényességnek akarunk valóságtartalékokot adni a történelemmel, hanem a történelem romantikáját akarjuk egy új realitás szintjére emelni. És ezen a ponton bizonyára figyelemmel kell lennünk történelemtudományunk szintén meglehetősen újkeletű, hatalmas fejlődésére. A történelmi kutatás rendszeressége, fokozott buzgalma, az új adatok és összefüggések eleddig ismeretlen tömegének föltárása, a szellemtudományi módszer szemléletének az együttható tényezők egész gazdag zenekarát bekapcsoló színhéztése és a multat légüres térből szinte éltető atmoszférába helyező valóságvágya sokszor a multak meglepő átértékelésére vezetett s gyakran megváltoztatta az egész konvencionális történelmi képet. Ez valóban széles, messzetávlátú horizontokat nyitott a történeti regény számára és szinte csábította az írókat erre a járatlan szűz csapásra. A történelemtudomány új, gazdag realitását megadni a történelmi regénynek is, csakugyan vonzó feladatnak látszik. Hozzájárult ehhez az a vágy is, hogy a mult emberében felkutassák a mai lelkeség nyomait és analógiáit, gyönyörködjenek az ember szellemi állandóságának mult bizonyítékait, amihez a lélektani tudományok fejlődése adott újabb impulzusokat.

Minden valószínűség szerint az új történelemtudomány teremtette elevenebb, gazdagabb magyar középkor adott serkentést és ihletet Makkai Sándornak új nagy történelmi regény-

ciklusához, amelynek eddig két része jelent meg: a Táltos király és a Sárga vihar. A ciklus IV. Béla királyunk korát, a tatárjárás vészterhes idejét idézi föl. Újabb regényíróink megelégedésére elöszerttel nyulnak ehhez a korhoz, aminek nem is nehéz magyarázatát találni. A magyar középkornak ez a legjellegzetesebb, élénk színekben, drámai feszültségekben és tragikus főségekben leggazdagabb időszaka. A középkor legtipikusabb eszménye, sőt igazában talán erjesztőköhőja, a népvándorlás ekkor veti harmadik, méreteiben és félelmességében leghatalmasabb, bár hamar visszautüremplő hullámát, a mongol szökőárt. Ez a mongol áradat az, amely valószínűleg lenyűgöző, megbabonázó erővel gyakorolhat az írói képzeletre. A távlatok egyszerre egészen Ázsia rejtelmes szívéig tárulnak. Titokzatos meszesésekben, a tér önmagában is félelmetes roppantságában diabolikusnak tetsző hatalmak kavarják a vérének, a lángnak, a pusztulásnak páni félelmeket sugárzó poklát. Az egész szemhatárt előnti ennek a viharnek a lobogása és fakó visszfénye szederjes, pállott világitást önt el mindenre. Ebben a történelmi valóságban már adva is van a leghatásosabb romantika. Mennél valóságosabb a regényíró előadása, mennél inkább megközelíti a mult élő realitását, annál romantikusabbak, annál áthatóbb izzásúak lesznek a színei.

IV. Béla, az ország második építője, kétszer is újjáépíti az országot, bár közben — bár akaratlanul, de — megalkuvást nem tűrő merevségével maga is segít valamit a lerombolásában. Béla, a Táltos király, ahogy Makkai regénye élénk idézi, fanatikus lélek, tele tragikus, megpróbáltatásokkal súlyos sorsának szorongó sejtelmével, de elhivatottságának tudatával is. Először apjának, Endrének országgyűlésítő puhaságával s a mögötte meghúzódó udvari cselszövény

és kapzsi önérdek titkos szövetségével kell szembeállnia.

Apa és fiú ellentéte után következik az ország és a király ellentéte. Egy oligarchikus anarchiába merült ország halálos bomlását kell megállítani, meglazult eresztékeit kell összekovácsolnia. Olyan hévvel ront neki ennek az újjáépítésnek, hogy a kinövések lerombolásával az ép pilléret, a tartó boltozatok szilárdságát is meglazítja és már-már egy véres belháború kitörésének határán áll a végső veszedelem küszöbén. A fékevesztett magyarok szinte a király szemeláttára gyilkolják le Kötöny kun királyt és családját, amikor a sárga vihar egész apokaliptikus rémségével lezúdul az országra.

A király, ha ide-oda sodorva is, mint egyetlen töretlen szálla marad ép ebben a viharban. Történelmi és emberi nagysága ekkor magaslik föl, méltósága ekkor a megalázottság mélyén bontakozik ki egész főségekben. De mellette élnek a történelem domináns neveket viselő szereplői is. Makkai a történelmi regényírásnak azt a legnehezebb s Kemény Zsigmondtól is legmagasabbrendűnek tartott formáját választja, amelyben a regény főszerepeit a történelem vezéralakjai viszik. De a vezéralakok körül szinte a mindennapi élet közvetlen realitásával él egyben az egész kor. Monumentális történelmi tablók mellett meghitt enteriőrök gondos részletrajza ad finom, tiszta színeket csilantó miniatűröket. Makkai tehát nemcsak regényes történelmi életrajzot ad, hanem a leggazdagabb szövevényű korrajzot is, amely híven igyekszik szemléletes emberi valósággá válni a középkornak azt az új világképét, amelyet az új magyar történetírás, Hóman Bálint és iskolája a tudomány számára már megformált.

Nem szabad azonban azt gondolni, hogy Makkai könyve száraz történelmi parafrázis. A történés döbbene

netes monumentalitásának s az emberi félszagségek, kedves naivitások humoros derűjének végletei közt egy teremő és tudatos művész ábrázolásainak legváltozatosabb skálájával találkozunk. Makkai olykor attól sem riad vissza, hogy misztikus erők rejtelmes, megfoghatatlan közbeszólásához folyamodjon. És még ez sem megy a realitás rovására. Maga a tárgy olyan végletes, a világképet bomlasztó áramlatok sodrában olyan ősi és kifürkészhetetlen kényszerek kontinenseket átívelő rohanása van, hogy ez a feszült légkör szinte tetézi a sejtelmességek irracionálisának szintjét.

A belső ellentmondás ott van, hogy Makkai, az elbeszélő, ennek az irracionális végleteességnek túlfűtött légkörében gyakran és egészen váratlanul túlságosan racionalistává válik. Az események okozati összefüggéseit, a politikai hátterek szövevényét magyarázgató intermezzói nagyon is megfontoltan értekezésszerűek. A történelem ziháló sodra hirtelen megakad, mintha a film a feszültség legizzóbb pontján elszakadna s ekkor jönne a gépmester és előadást tartana az elszakadás technikai okairól.

És itt, egyidejűleg az előadás hőfoka is lecsökken, telt plasztikája ellapul s a sokszor extatikus szépségig fokozódó lendület költőietlenné lankad. Ezek a prózai pusztaságok nem egyszer bántón szaggatják meg egy bűja tenyészet harsogó pompáját. Olyan, mintha az író kifulladásra iramban s szükségét érezné, hogy fékezzen, erőt gyűjteni a legközelebbi nekilendüléshez. Egy költő, aki megijed a valóság féktelen fantáziájától.

Kállay Miklós.

Hekler Antal: A magyar művészet története. Budapest, 1934. Egyetemi nyomda.

A magyar művészettörténeti kutatásnak és irodalomnak érdekes a

fejlődésmenete. Nagy emelkedések, miket Ipolyi Arnold, Römer Flóris, Henszlmann, Pasteiner stb. nevével jelölhetünk, de igazi nagyhatású iskolák, amiket az irodalomtörténet vonalán Toldy Ferenc, vagy Gyulai Pál alapíthatott, iskolák, melyek a tudományos munka szerves fejlődését biztosíthatták és mélyreható monográfiák után művészetünk történetének a részleteredményeket teljes egészében felhasználó szintéziseit hozták volna létre, nem alakultak. A helyzet ilyen formálódásának természetes okairól tudunk ugyan, hiszen elegendő már azt is figyelembe venni, hogy az irodalomtörténeti kutatásnak a szövegi emlékekre való szorítottsággal jóval könnyebb helyzete van, mint a művészettörténeti kutatásnak, melyet a nem kis mértékű anyagi áldozatok mindenkor bizonyos korlátok közé zártak. Ilyenformán, míg az irodalomtörténet az oktatásban is mind több és több helyet nyert, addig a művészettörténetet alig, vagy csak nagyon kis mértékben vették figyelembe. Talán csak az utolsó másfél évtized kedvezőbb művelődési légköre volt az, melyben végre megszülethettek a várva-várt művészettörténeti iskolák, a budapesti egyetem két művészettörténeti katedrája betöltőjének, Hekler Antalnak és Gerevich Tibornak személye körül. Végelemzésben mindkét iskola mesterének azonos célkitűzése van; folytatni az előző kutatók, nagy elődök munkáját, *ex fontibus*, monográfiákat kiadni, amelyeknek rendeltetése, hogy művészetünk egy-egy korszakának alkotásait mérlegre téve helyes értékelését adják és ugyanakkor a művészet egyetemes folyamatába állítsák. Hasonlóképpen ez iskolák célkitűzésében volt az is, hogy a monográfiákat nyomon kell követnie művészetünk összefoglaló történetének is. A feladat korántsem volt könnyű, mert hiszen egyrészt komoly, pozitív

vista adatgyűjtés, a szellem történetének egyetemes vonalába való állítás rejlett benne. A munka eredményének érdekében a két iskola mintegy hangtalanul megegyezett abban, hogy megosztja a kutatás területét s míg Gerevich iskolájával elsősorban a magyar középkor alkotásait dolgozta fel és értékelte át, addig a sokszor barokk lendületű antik művészetben, Michelangelón, és Leonardo da Vincin nevelkedett Hekler főképen a magyar barokk kutatás fáradhatatlan és hívő munkásává szegődött. Gerevich iskolájából néhány esztendővel ezelőtt már kikerült egy szintézis-kísérlet Péter András tollából, amelynek azonban minden erénye és értéke mellett is vállalnia kellett az úttörők munkájának magától értetődő fogyatékoságait. Most végre a másik iskola műhelyéből kikerült az összefoglaló történet, mégpedig magának a mesternek, Hekler Antalnak munkájaképen.

A magyar művészet története befejező kötete a szerző művészettörténet-sorozatának. Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy ez a kötet a legragyogóbban sikerült. Bármennyire is egyetemes kitekintésű az érdeklődési köre és a művészet egészét egybefoglaló a tudása, mégis valahogy közelebb áll hozzá az a művészet, amelynek létét egy évszázadon át úgyszólván megtagadták, amelynek csodás szépségeit most kell felfedeznie, amely tehát szívügye, hiszen ugyanannak a magyar földnek szelleme hatja át őt is kutatásaiban, ami mestereinket ihlette, — azokat, akik itt születtek és magyarok voltak, de azokat is, akiket a mecénási kedv földünkre szólított, hogy itt művészetet, művészi életet teremtsenek.

Ez a kötet is, mint az egész sorozat, igazában azzal a céllal jött létre, hogy a közönség nagyobb rétegeivel ismertesse és megszerettesse művészetünket, de nem egyszerű kézi-

könyv ez, mit a szerző végtelen tárgy-szeretete s a gazdag anyag fölüeny ismerete jellemez, önmagában véve is tudományos értéket is jelent a könyv. A maga előkelő hangján száll szembe eddigi nézetekkel és meggyőző bizonyítékok alapján igyekszik állítását igazolni, hogy csak az M. S. mester példáját idézzük. Szerinte e kezdőbetűkhöz kapcsolt alkotások semmiesetre sem egy mester művei, hanem legalább is két festőről van szó. Eddig ismeretlen művekről is tudomást szerzünk, mint a zalaszentgróti Madonna mesterének művéről, amely fényképmásolatában is első pillanatra sejteti velünk a mester páratlan tehetségét s a szobor művészi értékét. Általános történeti ismereteinkben is nem egyszer kiegészülünk, hogy csak azt a példát említsük, amely szerint idáig úgy tudtuk, hogy Mátyás király palotáját a törökök pusztították el, pedig csak az 1686-iki ostrom alkalmával dőlt romba. Szerző ezt a megállapítását egykori metszetekre hivatkozva teszi.

Az egyes korok műveit, miként az egész magyar művészetet, minden hazafias lelkesedés ellenére is az európai ember tudásával és horizontjából nézi, az igazi mértékhez viszonyít mindent, tehát semmit sem értekel érdemén felül. Ezt elsősorban úgy éri el, hogy a művészet egyetemes menetébe állítja be az egyes korszakokat, minden érdekl, amivel kort, művészt és művet megmagyarázhat, amivel tárgyát olvasói számára vonzóbbá teheti. Természetesen anélkül, hogy a tudományos cél ezzel elsikkadna. Minden egyes korszaka kerek egész, mindegyikben bizton látjuk a vonalvezetést, mint alakul és lesz teljesebb a szépség-ideál, gazdagszik a kifejezés lehetősége és a formanyelv. Ha mégis van helye az egyes fejezetek között az értékítéletnek, akkor a barokk művészetről szóló részletnek

kell az elsőbbséget adnunk, melynek elejétől végig szinte minden sora a szerző megélése. A barokk az a művészi tartalom és stílus, amely Hekler lelkével közvetlen rokonságban van. Barokk mű látása és elemzése valószínűleg ihletett állapotba hozza, stílusa újabb meg újabb lendületet vesz, a barokk szépség szemlélése elragadtató szavakra ösztönzi.

Egyébként is stílusa a legbiztosabb eszköze annak, hogy a nehezebb művészi kérdéseket, elvontabb elemzéseket is közelebb vigye az olvasóközönség szélesebb rétegéhez. Meg kell azt is említenünk, hogy a meglepően gazdag képanyagot milyen szerencsésen válogatta össze, ezzel tételei és állításai tüstént igazolódnak. Különben is örültünk a képanyagnak, mert a vállalat költséget nem kímélve, nem a jórészt ismert képek kliséit hozta le, hanem új és igazolható beállításokban mutatta be a műalkotásokat.

Dénes Tibor.

Szentkuthy Miklós: Prae.

1. Szentkuthy Miklós *Prae* című regénye a néhány évvel ezelőtt fel-tűnt, de sokkal kevésbé igényes Köröndi *Budapesti kaland*-ja után a modern világirodalmi regénystílusnak nálunk első jelentkezése. A magyar közönség ebből a stílusból Dos Passost, Huxleyt és Döblint már ismeri, a többiről (Proust, Joyce, Romains) hallott, néhányról (Jahnn, Musil, Faulkner, Du Gard, Wescott, Tretjakov) még azt sem. A regény tárgya Jahnn-nál az emberi öntudat felépítése. Első fejezete a lóról szól, mint a regényhős tudatának első képeről. Regény? Az *is*. Ezenkívül tudomány, emlékirat, pszichológia, biológia, misztika, kísérlet, elmélet és mozi. Tretjakov egyik regényének hőse egy kínai diák. Regény, vagyis politika, szociológia, jegyzőkönyv, líra, propaganda és satíra. A regény-

nek mindig volt hajlama arra, hogy magába szívja az egész irodalmat: olyan műformát alakítson ki, amelyik az *«drás egyáltalán»*. Így a modern regény nehézsége másutt van, mint a XIX. századé, még Zola—Dosztojevskij—Hardy-féle regényé. Szépsége is másutt van. Ma minden további a stíluson múlik. Az új regénystílus mögött világszemlélet lap-pang s a világszemlélet mögött személyes életmód. Ahogy a világ hat, — amilyen a világ: belülről és kívülről együtt. Aktuális kifejezést használva: a modern regény egzisztenciális mű-faj. A *Prae* ilyen modern egzisztenciális regény. Tárgya az: «előtt». Az, ami azelőtt van, mielőtt. «A múltalkotást megelőző kaotikus tranz». Dialektika, retorika, divattörténet, művészet, matematika, trigonometria. Csupa utalás valamire, über sich hinaus, ahogy Szentkuthy mondaná: önmagán túlra, valami állandó készülődés, koncentráció, közeledés, egyre nagyobb mérvű tisztázás.

2. A könyv egy vonalban zseniális, de ebben a vonalban valószínűleg téved. Ez a koncepció. A «prae» állapot a legnehezebben megtalálható, talán egyáltalán meg sem található. Mire az ember felelősködik rá, már nem «prae», hanem «neo». Lehet, hogy ez az a pont, amelyből a regényt sarkából ki lehet fordítani. Sokszorosan megkísérelték más írók és művészek, különösen muzikusok megtalálni ezt a mindent megelőző állapotot. Pszichológusok, történészek, filozófusok, vallástörténészek is újabban teljes fanatizmussal vetették magukat a «prae»-animizmusra, «prae»-históriára, — egyáltalán arra, ami «azelőtt, mielőtt». Mindenki azt hiszi, hogy itt van a kulcs, amivel az összes dolgokat ki lehet nyitni. Elég egy példa: az ú. n. primitívek lélektana. Ezt a tudományágat, amely mindinkább több lesz, mint tudományág, mert világnézet, egész filozófia, egész mi-

tológia növekszik ki belőle, szintén a «prae» belső kényszere teremtette meg. És ez a mitológia bizonyítja a legélesebben, hogy amit az ember meg tud fogni, az sohasem a «prae», hanem kivétel nélkül minden esetben a «neo», nem a «mielőtt», hanem a «miután újra».

3. A *Prae* felépítésében minden könyv között a leginkább Valéry tanítványának, Ghyka-nek, *Le nombre d'or* című nagyszabású tanulmányához hasonlít. Az *Aranyszám* problémája a nagy rend. Vagyis a világrend, mint a szellem megnyilatkozása. A szellem, mint szabály, forma, jelleg, szám, arány, metszet, szerkezet, konstrukció, harmónia. Ghyka kísérletet tesz a mindenütt jelenlevő lényeg megfogására. Ez az, ami az *Aranyszám*-ot és a *Prae*-t egymás mellé állítja. És a tanulság is teljesen azonos: a könyv elolvasása után annak, aki még nem tudta, meggyőzően bizonyítja, hogy a szellem a par excellence anarchia területe. A rend organikus és élő valami. Csak eleven élet választ lehetőségek között, mert csak a vitális erőben van meg az önmagát növelésnek képessége. Egyedül a szerves lény tudja mélyről, mi a rend, egészség, fegyelem, összhang, szabály. A szellem anarchikus. Szemléletében minden csak tény és csak lény, ezeknek rangja egyforma, mert a szellem a tény és lényt értékelés nélkül nézi, függetlenül attól, hogy használ vagy árt, növel vagy rombol, zavar vagy megbánt, tisztán «pure» — ahogy van, nem törődve azzal, hogy az élet hasznára van vagy aláássa. Valéry ragyogónak találta Ghyka könyvében a megsemmisített zérusról szóló filozófiai költeményt. Az is. A *Prae*-ben sok részlet éppen ilyen ragyogó, mélyen ténszerű, megdöbbentően követhetetlen, elvont, lényeges és anarchikus.

4. A regény nyelve a közvetlen és

szabad képzettársítás illúziója. Úgy látszik, hogy a modern regényíró úgy írja le a szavakat, ahogy eszébe jutnak. Erre vall az, hogy irracionális kapcsolatokban beszél. Persze az, hogy irracionális, nem értékmegállapítás. A modern irodalomnak valószínűleg tengelye az, hogy a játékból az értelmet kihagyja. És ez szándéka is. Mert elvégre a szavak az ember eszébe nem összefüggéstelenül jutnak, hanem éppen ellenkezőleg. Ami az ember eszébe jut, az mindig tradicionálisan megfogalmazott közhelytöredék. Hétköznapi kényszer. Egészen költészettelen. Az írónak éppen ezt a hétköznapi közhely szó-társítást kell legyőznie. Szét kell szednie a közhelyeket és új szókapcsolatokat kell teremtenie. Az új szó-társítás nagymestere, Joyce, de előtte is Mallarmé, de még előttük Sterne vagy Rabelais végeredményben mind azt csinálják, amit a modernek. Minden költészetben megvan a vágó arra, hogy a nyelvnek egészen új és sajátos belső dialektusát teremtsen meg: új szó-viszonyt, új kapcsolási módot, új szótársítást. Ami ezt a szótársítást illeti, Szentkuthy eddig a magyar nyelvvel a legmesszibbre ment, meszebb, mint az expresszionisták. És ez regényének egyik legközvetlenebbül ható előnye is: egyfajta szabadságérzés, a közhelyek alól való felszabadulás, friss nyelvi levegő.

5. Egy író akkor nyert, ha könyve kritikát provokál, de amikor az ember hozzáfog, hogy a kritikát elgondolja, mindig érezze elégtelenségét és ennél többet: igazságtalanságát. A kettő rendszeren együttjár. A merőben új mű kihívó jelenség, *kell*, hogy az ember elmondja róla véleményét; de a merőben új könyvről nem lehet elmondani *mindent*. Ezt a *mindent* maga a könyv mondja el. Ezért a sok kritika és ezért minden kritika tökéletlensége. A *Prae*-vel szemben ez különösen érezhető. Angol, német,

olasz, orosz, francia, amerikai regényekhez hasonlít. Mégsem hasonlít. Nyelve megfoghatónak látszik. Mégsem megfogható. Úgylátszik meg lehet támadni. Még sem lehet. Vannak hibái. De ezek a hibák egy más oldalról erények és minden esetben magához a műhöz tartoznak, ami nélkül éppen ez a mű elképzelhetetlen. Az ember kétségbevonja hatását. Mégis eszébe jut. Szóval nyugtalanít és érdekel. Vagyis kihívja a kritikát, de feltétlenül több, semhogy kritikával el lehessen intézni.

6. A regény fénypontja Leville-Touqué alakja. Ha az ember világirodalmi rokonait keresi, talán Sterne idős Shandy-jét és az öreg Karamazovot érzi a legközelebb. Az eleven ember közvetlen benyomását teszi: sajtáságosan új és mégis mindig ugyanaz. Frappánsul *mer* változni, anélkül, hogy megváltozna. Bizarr, ötletes, sőt hóbortos, de mindig ugyanaz az ember marad. Mulattató figura ez a Leville-Touqué? Egész biztosan és a legnagyobb mértékben az. De ez kevés. Mert nem úgy mulattat, ahogy Coignard abbé, hanem úgy, mint egy nagy színész. Ha a színén van, már nevet mindenki. Touqué egy kicsit bolond, de rendkívül elmés. Abban, amit mond (az «Antipsyché» című folyóirat szerkesztője) mindig van irónia, mégis komoly. Az egész ember farce-nak látszik és van benne valami az intellektuális clown-ból, de megragadóan küzd azért, ami «egyszerűbb a gondolatnál és jobb az ösztönnél». Túlzó, mértéktelen, excentrikus és ugyanakkor mindannak ellenkezője. Bizonyos tekintetben Leville-Touqué csinálja a regényt, Szentkuthy csak írja. Ő a regényben a fensőbb mitológiai lény, az igazi teremtő és Szentkuthy csak az ő kiválasztott embere, akin keresztül Leville-Touqué mithosza megnyilatkozik.

Hamvas Béla.

Aradi Zsolt: Az európai forradalom. Magyar Kultúra Könyvtár. — Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadványa, 1934.

A *forradalom* szónak kettős az értelme. Külsőséges értelme szerint az állami és társadalmi rend erőszakos eszközökkel felidézett bomlását jelenti. Társadalmi funkciózavart, amely intézményeket rombol le, hogy a diadalmaskodó ellenforradalom újra felépítse azokat. A köztudat méltán hasonlítja ezt a forradalmat az izgatottan szeszélyes ingamozgáshoz. De van a fogalomnak mélyebb értelme is. Változást jelent, esetleg lassú, majd egyre kifejezettebb változást az emberi értékeszmék világában. Előbb még általánosan tisztelt eszmékben való kételkedést, újak lázas keresését és a felfedezés végre megnyugtató örömét. Az emberi szellemnek ez a belső forradalma kifelé meglepően kollektív erőfeszítés a történeti fejlődés egy következő szintjére való felemelkedés céljából.

Aradi Zsolt ez utóbbi értelemben szól a világháború óta kibontakozó «európai forradalomról».

A világháború óta kialakult európai politikai gondolkodás és világszemlélet magyarázatát háromféleképpen lehet megkíséríteni. Tudós módszerességgel, az adatok és tények összefüggésbe állításával, hogy láthatóvá váljék az új Európa alaprajza és épület-szerkezete. Ez értékes, de igen fárasztó út. Meg lehet kísérteni a magyarázatot a csodálkozó utazó színes — gyakran felszínes — ábrázolásmódjával is, érdekes képek sorozatával.* Lehet végül a fűrge tollú publicista módján, lebilincselően újszerű, meglepő képzetársításokkal, bőségesen gazdag, az emberi szellem minden területéről összehordott ismeretanyaggal, amely azonban mégis a szervesen halmaz benyomását kelti az olvasóban.

Aradi Zsoltban van egy kevés a

rendszerépítő tudósból, több a fáradhatatlanul kíváncsi utazóból, igazi attitűdje azonban a vérbeli publicistáé, a szó legjobb értelmében.

Nem igen törekszik tárgyilagos szemléletre. Nyilvánvaló, hogy Cherterton a mintaképe s hogy erőteljesen szervezkedő katolikus ifjúságunk szószólója. A magyar katolikus ifjúság álláspontjáról szemlélődik és ítél. A liberalizmus halálharangját kongatja, a parlamentáris demokráciát enervált aggastyánnak tartja, a kapitalizmus felszámolását hirdeti. Fáradhatatlan türelemmel kutatja, vizsgálja sorra az európai nemzeteket, mikép tükröződik életükben az európai szellem új arca. A fascizmus s még inkább a német nemzeti szocializmus iránt való rokonszenvét vallási okok mérséklék. Katolikus koncepció a Harmadik Birodalom és az erősödő Pravoszlávia közé ékelt kis nemzetek (magyar, osztrák, lengyel) vallási alapon képzelt összefogásának a gondolata is.

Aradi Zsolt írásait egészen újszerű, modern vallásosság hatja át, éppenséggel nem régifajta klerikalizmus. Népies szociálpolitikát sürget, nem óhajtja fenntartani a feudális nagybirtokokat — az egyháziakat sem. Érdekes gondolatmenettel világítja meg a zsidókérdést. A galíciai zsidóság beözönlését — magyar polgári osztályunk kialakulásának éveiben — végzetesnek tartja. A zsidókérdés egyetlen gyökeres megoldása: a zsidóság megtérése, katolizálása. Ezenkívül csak elkülönítésük (Palesztina), vagy kisebbségi életre való berendezkedésük útján lehet megkísérlni a kérdés megoldását.

A kötet végén kísértetiesen hű jellemzést olvasunk a mai húszévesek lelki rétegeiről egy leninista, egy nacionalista, egy «színtelen» s végül egy vallásos ifjúval való párbeszéd formájában.

A könyv, mint rövid beszámolónk-

ból is kitűnik, meglepően sokféle kérdést markol egybe. Az anyag összefüggését csak minden részletének időszerűsége s a szerző ítélő szempontjainak azonossága biztosítja. Formája: cikksorozat. Főértéke: az erős meggyőződés tiszteletreméltó heve. Hibája: merész asszociációi és ködös fogalom meghatározásai. A nyugtalan szellemesség villódzó fénye a magyar vallási reneszánsz ifjú íróinak egyik általános jellemvonásává kezd válni. Gyermekek «nyugatos» emlékei, öntudatos fegyverválasztás, vagy korszerű (városi) idegállapot az oka, alig tudnánk eldönteni. Inkább bemutatjuk egy-két idézetben: «Luther és Rousseau, egymás mellett és mégis egymásban, de legtöbbször egymás ellen», így világosodik meg előtte az elmúlt évszázad. Vagy: «A francia szellemben minden benne van: nacionalizmus éppúgy, mint univerzalizmus s a nemzeti szocializmust régebben megvalósították, mint a németek». A szavaknak a szerző számára néha nyilván egészen különös értelmük és értékük van, valami szubjektív jelentésük, amit az olvasó ködös szellemességnek érez. Néha véyszélyesek is ezek a meglepődésre célzó képzetársítások. A szerző szerint a szocialisták az újkor franciskánusai, a humanisták a bencések, a liberálisok a világi papok és a szabadkőművesek a jezsuiták. Mit szólna hozzá, ha ezeket az identifikációkat, vagy hasonlatokat? valaki — fordítva olvasná el?

Végül jegyezzük még ide a szociális és lelki forradalmat, új heroikus világnézetet hirdető írás egy szép gondolatát is: «Egy világszisztéma, amelynek legfőbb célja a kényelem, a nyugalom s a jólét, mint végcél: csak aljasságra vezethetett».

Aradi Zsolt könyve minden művelt magyar ember figyelmére érdekes.
Méry Ferenc.

Tamási Áron: Énekes madár. Kazinczy Szövetkezet kiadása.

Az új Erdély a történelmi regény bölcsője lett s most népi játék született ott, az *Énekes madár*. Régtől tudjuk, hogy az utódállamok magyarságának lelke mélyén történik valami. Az elszakadt szellemiség fiataljai új utakat járnak s első lépésük csodálatosképpen a faluhoz vezetett. A népi lélekbe visszatérő iránynak egyik legegységibb megszólaltatója a sajátosan székely Tamási Áron. Könyved humorú, emberi mélységeket járó írói készsége méltán jutott el a színpadhoz is. Tamási prózája nem olyan erős s valóságos, mint akár Szabó Pál vagy a szlovenszkoí Tamás Mihály kíméletlenül valóságos élet-ábrázolása, valamelyest elvonatkoztatottabb a való élet nyers színeitől s talán éppen ez a tulajdonsága teszi kedvessé, ismertté mindenfelé Tamási írásait.

A múlt század legkedvesebb és legnépszerűbb színházi műfaja a népszínmű volt. Ha Tamási Áron új fogalmazása a népi játék, a drámai elemet kizárja is s így szorosan véve nem is tartozik a népszínmű keretébe, mégis egy elmúlt népies korszak emlékét elevenítgeti az *Énekes madár*. A népszínmű valamennyi elemét megtaláljuk benne, Magdó és Móka, a két szerelmes, háromfelvonásnyi küzdelem után egymásé lesz még akkor is, ha ez a finálé mesészerűen, az ágy fényességében való eltűnésben teljesedik ki. Valamennyi szereplő a nép köréből való, szelleme demofil, csak éppen az ének hiányzik észrevehetően belőle.

Tamási Áron szellemisége magyar földben gyökerezik. Kis túlzás Katonához hasonlítani, ahogyan azt a könyv bevezetője teszi. Mégis lelkes, tévedésében is értékes írás Féja Géza előszava, aki rövid bevezetőben a mese szükségességét hangsúlyozza ki. Szerinte az *«Énekes madár»* a szabad-

ság és szépség hirdetője s értelme. Ama szépségé, melynek viselésére annyira gyarló az ember.»

A Kazinczy Könyvkiadó érdemes munkát végzett, amikor Tamási évek óta elkészült székely népi játékát, mint előadható színpadi játékot sajtó alá rendezte és kiadta.

Marek Antal.

Arany széptani jegyzetei a költő halála félszázados évfordulója alkalmából.

Bevezetéssel ellátta : *Papp Károly.*

Az Akadémia Arany János-Emlékkönyvének II. köteteként adta ki gondos bevezető tanulmánnyal Arany *Széptani jegyzeteit* Pap Károly. Nagy-kőrösi tanáréveinek emlékét őrzik ezek az elméleti följegyzések, amelyeket a nagy tanár a katedrán ültetett tanítványainak lelkébe. Természetesen nem önálló esztétikai rendszerezéssel állunk szemben, hanem Greguss Ágost, Purgstaller József és Mozart műveinek földolgozásával. Ezeknek az elméletíróknak a hatását a *Jegyzeteknek* nem «eszmei tartalmában», hanem a példázatok csoportosításában látni. Arany azonban eredeti is tud maradni, mert mindamellett, hogy sokszor felfogásában ragaszkodik az előttelezők gondolatához, mégis majdmindenben tud valami újat, valami érdekeset adni. Elsősorban az igaz, a szép és a jó eszméjével foglalkozik és már ennek tárgyalásában is elárulja eredeti felfogását. Arany a formára helyezi az «eszmei» mellett a fősúlyt, amelynek Greguss szépelméletében mellékes célt szánt. Milyen szépen is írta ezt Arany : «mert nem elég, hogy csak a tartalom legyen költői, költői alakban is kell annak megjelenni s csakis ez a kettő, a forma és tartalom összhangzata teszi az igazi költeményt». Ez a gondolat például egyáltalán nem található fel Greguss rendszerében. Papp Károly alapvető bevezetésében

teljes filológiai apparátussal veti össze a *Jegyzeteket* azok forrásaival és az egyes gondolatokig visszamenőleg mutatja ki Arany eszmei eredetiségét. Nagyon helyesen mutat rá arra is, hogy ezek, a csak kéziratban terjedő *Jegyzetek* milyen nagy ösztönző hatással voltak esztétika- és poétika-elméletünkre, Baráth Ferentől kezdve Gyulai Pálon és Beöthy Zsoltan át egészen modern poétikai irodalmunk megalkotójáig: Négyesy Lászlóig. Maguk a *Jegyzetek* különösen az epikai és lírai műfajokkal foglalkoznak, a drámai költészetnek már csak hat lapot tudott szentelni. Milyen jellemzően írta Arany, mikor a költői alkotás «három legfontosabb kritériumával»: az előadással, a szerkesztéssel és a jellemzéssel foglalkozott, hogy «a dráma az eseményeket a szülemelés percében s úgy adja elő, mintha előttünk fejlenének ki, tehát cselekvényeket ábrázol». Ha a sorok közt lehet olvasni, akkor Arany kitűnő intuícijával megérezte, hogy a dráma a legnemzetibb költői műfaj. Nagyon helyes volt kiadni ezeket a lappangó *Jegyzeteket*, érdekesek és értékesek is, mert egy nagy költő lelki-világába engednek bepillantást, oda, ahol a «nagy művek» megalkotásának forrása van és, ahol az elmélet a költői gyakorlattal egytőről fakad.

Kozocsa Sándor.

Gulyás Pál: Tékozló. (Új Írók. Nagy Károly és társai.)

Gyakori ma a tudatszakadás élet és költészet között. Gulyás Pál: *Tékozló* c. verseskötete üdítő kivétel. Vers és valóság itt nem válik ketté, azaz pontosabban: a költemény nem szakad le az egyéniségről, hogy mint többé-kevésbé idegen bolygó, kezenjé a maga további, nagyjában független életét az egyéniség légkörében. Pedig formai eszközei nem hatékonyak. Szavai látszatra egyáltalán nem virulensek, stílusa egy-

szerű, formái olykor tényleg merevek s e tartott s nem szégyelt ügyetlenségben mesterien keveredik gyermektég klapancia s az emberi sors komolyságát férfi keménységgel lenézés. De formai nyüögöket felold, merevségeket meglágyít, feledtet s egy páratlanul nemes, tiszta és szomorú életszemléletet csillogtat fel a sok szép hasonlat: «az álom lehajló, mély eperfalombja» — a fiatal lány teste, a «szerelem szálló hintája», melyen «játszik a víg szerelem» — tavasszal a rügy «egy parányi ablak, melyhez leányfejek tapadnak, bent vannak a leányfejek, bent a fában merengenek, nap-éjen át álmodnak ott. S most kinyitják az ablakot, de csak félig nyitják ki, félig az álmukat tovább remélik». A kötet egyik legszebb metaforája, mely tán hibás, képzavaros, új műszóval: semi-metafora: «a viruló napfény ingó bástyája».

Ezek a metaforák, mint asszociatív átvillanások, közlik velünk Gulyás Pált, de önmagunk legnyugodtabb mélyeit is, hol vissza húzódva e zürös világból, rátalálunk legősibb kapcsolatainkra a világgal, a természettel, melynek jótékony nyomása az élet neuraszténiájában összetart, mint erősebb légnymomás összenyomja már szétszóródó énünket az anyag csendjében.

A látványossághoz szokott olvasó bizonyosan nélkülözni fogja a költői küldetés-extázis magnéziumos fellobogásait; a Gulyás-vers vitorlája nem dagad egy világmegváltó attitűd felfujt viharától, de nem hajtja a szociális indulat sem. Gulyás Páltól nem idegen a magyar tömeg-sors, népies hangokban sem szükkölködik. Ha Juhász Géza a műfajok marandóságára Illyés lírai kis-époszát mutatja fel tanuságul, bátran hivatkozhatnánk a *Naptalan házra*, hogy nem halt meg a ballada sem. A népi balladai szemlélet új fényrehozása ez

— Arany megkerülésével. Egyszerű történet a Gulyás Imre története, távol minden hátborzongató díszlet, lócsattogás, párbaj, éjtszaka, neuraszténiás claire-obscure-től: nappal napfény és konok paraszti munka szcénája a *Naptalan ház*. Menete drámai, levegője sűrű, kifejezés- és kifejlés-dinamikája teljesen népbaladai, szerkezete tömör. S a haldokló Gulyás Imre, — kit hiába hív gyermek, «többé ő nem enyelgett, lehányt mindent magáról: az ébredő halál volt. Állát térdére nyomva, bámult a bús sarokba. Nézte a falon árnyát, teste alvó lámpáját» — ez a csattanó s kihegyezés nélküli kifejlett nem «csattan»-é tragikusan?

Erdős Jenő.

Pirandello : Mattia Pascal két élete.
(Franklin Társulat.)

Pirandello témájával már zsenge ifjúkorunkban találkoztunk az *Arany ember* lapjain és ez a téma még alkalmasint sokszor fog elénk kerülni, mert az élet is egyre ismételteti azokat a figurákat, akik akár valamilyen belső kényszerből, akár külső okok folytán kénytelenek levetni eddigi énjüket, egész multjukat, hogy más körülmények között új név alatt új, szabadabbnak látszó életet kezdjenek. Amint a könyv utószavából megállapítható, a Nobel-díjas szerző könyve ezerkilencszázban jelent meg először és húsz évvel utóbb, valamelyik kiadását toldotta meg az utószóval, ezzel a bölcselkedő kis védekezéssel, amelyben történeteinek és alakjainak «egyetemes emberi» értékéről vitatkozik bírálóival. Okfejtése szellemes, ha nem is éppen meggyőző, és alkalmat ad Pirandellonak arra, hogy plagizálással vádolhassa meg az életet, mivel húsz évvel a regény megjelenése után, a *Corrierra della Sera* akkori számának tanusága szerint, a regényhez igen hasonló eset történt Olaszországban.

Régi meggyőződésünk, hogy az elő- és utószavak rendszeren a mű valamilyen gyengesége folytán keletkeznek és ebben az esetben egyenesen megható az a makacsság, amellyel Pirandello az «egyetemes emberi» jelzőhöz ragaszkodik.

«De hátha történeteim és alakjaim egyetemes emberi értéke ép abban nyilvánul meg, hogy felhívják a figyelmet a valóság és az illúzió közötti ellentétre, vagy ahogy egyik kritikussom mondja, az egyén arca és társadalmi arcképe közötti ellentétre» — mondja Pirandello nagyon szépen. És ez megállhat későbbi munkáival kapcsolatban, csak éppen ezzel nem, amelyhez hozzáfűzi. Mert Mattia Pascal története egyéni történet, eltűnése, névváltoztatása, új élete szoros kapcsolatban áll vagyoni romlásával, teherként ránehezedő házasságával és elviselhetetlen anyósával, anélkül, hogy megérezhető volna az az igazán egyetemesen emberi szabadságvágy, az az örökké bennünk dolgozó függetlenség utáni sóvárgás, amely minden civilizációs hatást, minden kultúrfejelemet, minden társadalmi szokást nyomasztó tehernek, gátnak érez, szabadulni akar tőlük s ha nem teheti, a statisztikák tanusága szerint, szaporítja az alkoholhoz, a kábítószerkehez, a kártyához folyamodók számát, vagy a még súlyosabb lelki betegéket.

Mattia Pascal történetének a hátterében még fölvezolv sem látni az egyetemes emberi indokokat és a társadalmi gátak szerepe csak az új életben jelentkezik, amikor megmozdulnia sem lehet, hiszen létét, szereplését okmányokkal kellene bizonyítani a hatóságok előtt. Mattia Pascal Adriano Meis néven próbálja folytatni életét Rómában, mert hiszen az új életről alapjában véve mégis csak azt kell mondani, hogy folytatása a réginek. És ez a folytatás szinte egyenlő a rabsággal. Egyedül van s

ha kutyát akarna tartani, a rendőrségre kellene mennie, ahol semmivel sem tudná igazolni, hogy ő kicsoda. Verekedésbe keveredik s aig tud kibújni az alól, hogy igazolja magát. Szerelmes lesz és nem nősülhet meg, meglopják és nem tehet feljelentést. Pedig élete büntelen, csak éppen a régi nevét vetette le s a régi kötelekektől akart szabadulni. Végül is visszatér falujába és don Eligio tisztelendő úr azt a következtetést vonja le az egész történetből, hogy a törvényeken kívül nem lehet élni és nem vethetjük le azokat a tulajdonságainkat, amelyek akár jók, akár rosszak, azzá tesznek bennünket, akik vagyunk.

Embere válogatja.

A jó fordítás Déry Tibor munkája.

Majthényi György.

Ligeti Lajos : Sárga istenek, sárga emberek. (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda).

Ligeti Lajos munkásságáról már eddig is tudomást szerzett a műveltebb közönség, noha szigorúan szakszerű maradt. Talán népünk csodavárásával, képzelődő hajlamával függ össze, hogy mindig érdekelte a Távol-Kelet és olyan titkokat várt onnan, amelyek egycsapásra megoldanak összes bajainkat. Ez a különleges magyar érdeklődés és valóban meglevő kapcsolataink tették lehetővé, hogy kis nép létünkre is mindig akadt anyagi forrás, amelynek segítségével elindulhatott Keletre egy-egy vállalkozó kedvű magyar. Keleti utazóink sorát ma már Ligeti nevével is ki-bővíthetjük.

Kevesen készültek fel alaposabban útjukra, mint ő. Már amikor betette lábát az egyetemre, azok közé a kevesek közé tartozott, akiknek kialakult érdeklődési köre volt: Kelet. Az Eötvös-Collégium kicsi, de jól megválogatott könyvtára, a budapesti egyetem európai színvonalon álló

nyelvészeti szakemberei segítségével, valamint céltudatos munkájával már egyetemi hallgató korában kifejlődött tehetsége és már akkor ismerni kezdték nevét nemcsak itthon, hanem külföldön is. Többször láttuk, hogy Németh Gyula professzorral bevonultak az Eötvös-Collégium valamelyik termébe könyvekkel, vagy kéziratokkal a hónap alatt és a nyelvészek különleges szenttelen hangján órákig beszélgettek. Itthon megismertem azokkal a kérdésekkel, amelyek az orientaliztika nagy tömegében különösen érdeklik a magyar tudományt. Ezután három évi kitartó munka következett az École des Langues Vivantes Orientales-on, ahol nem kisebb célt kellett elérnie, mint kínaiul megtanulni. Közben otthonossá lett az egész európai-orientalista szakban, ismereteken kívül, nevet is szerzett magának, aminek legjobb bizonyítéka az, hogy újáról nemcsak a Magyar Tudományos Akadémiának küldött beszámolókat, hanem a franciák is meghívták és Párisban is ismertette eredményeit.

Most megjelent könyve nem szakmunka, a művelt közönséghez szól. A téma már magában véve is érdekes: a buddhizmus egyik ágának, a ma legnagyobb szerepet játszó lámaizmusnak mindig nagy vonzóereje volt. Ligeti alaposan ismeri ezt a világot és világosan, szórakoztatóan írja le. Célja az, hogy a lámaista réteg alól kiássa a régi pogány momgol kultúrát. Ebben a kötetében csak nyomokat mutat, inkább a követendő útát látja meg, de eredményt úgy látszik, útja második felében ért el inkább, ami talán egy következő kötet anyagát fogja képezni. A kötet végén szinte izgatottan várja az ember a befejezést.

Ligeti könyvének igazi vonzóerejét azonban nem a lámák kolostorainak, imádságainak és szertartásainak színes és részletes leírásai adják, hanem

a különböző emberi vonatkozások. Ebben a könyvben lehámlik a lámák-ról az a sok titok és borzongás, amit a felületes utazók és soha Keleten nem járt regényírók raktak rájuk. Emberek maradnak, néha rokonszenvesek, többször gyengeséggel, hibákkal terheltek, akárcsak mi európaiak. Ligeti könyörtelenül meg-látja a különböző vörös és sárga leplek alatt a lusta, részeges, szerencsejátékos, kapzsi vagy tékozló embert és ez ad életet a könyvnek. Ezt a könyvet valóban csak az írhatta így meg, aki hónapokat töltött a lámák között.

Az örök emberi vonások mellett megismerjük a kort is. A forradalmár Kinába jutunk, ahol a katonák leszúrják az isteneket, a papok kenyér nélkül maradnak, a kolostorok elnéptelenednek, majd rombadőlnek, mert kidőlt a hatalmas fa, amelyre támaszkodtak: a császári dinasztia. A szerző nyugodtan ír le omladozó kolostorokat, melyeknek házai között és valamikor ragyogó templomaiban egy-két mozogni alig tudó öreg láma él, akik már elmenekülni sem tudtak. A korjellemezés szinte egybeolvad a kínai nép lelkének leírásával. Játékos, gyermekded népet ismerünk meg, amely szeret fontoskodni, ragaszkodik a külsőségekhez, de amely kegyetlen és önző is, mint a gyermek. Ligeti rámutat arra is, hogy ez a gyermekdedség nem üde és hamvas, mint az első gyermekkor, hanem ijesztő és raffinált, mint az öregek második gyermeksege.

Megismerkedünk a szerzővel is Irtózása az ázsiai piszoktól, gyötrelmei és aggodalmai, amikor egy-egy új szállást keres, közel hozzák az olvasóhoz. Mennyi állat lesz a «kangon, több-e a szokottnál, vagy esetleg semmi, fűthető-e annyira, hogy elviselhető legyen a vad mongol puszták kegyetlen hidege? — minket is érdekelnek olvasás közben. Ki-kitő

belőle a tudós is, noha — úgy látszik — vigyázott rá, hogy ne találjon túlságosan szakszerű lenni. Ebből az óvatosságból kevesebb is elég lenne. Ligeti könyvének legérdekesebb részletei közé tartoznak azok, amelyekben kutatásairól és eredményeiről számol be. Mi is izgatottak leszünk, amikor megtalálja a Pélliot által hiába keresett mongolnyelvű teljes Kandzsurt és amikor Bujan delger elénekli Dzsigiszkán történetét.

A könyv előadó modorának legfőbb értéke, hogy nem erőltetett. Nem akar költői lenni, nem akar szenzációs lenni, nem akar bámulatot kelteni. A nyelvészet a legfegyelm-zettebb tudományok közé tartozik, ahol ténytisztételre és a képzelet megfékezésére tanítják az embert. Ligeti izig-vérig nyelvész és ezt nem is akarja letagadni. *Fábián István.*

Madelon Lulofs : Az őserdő rabjai.

Fordította: Németh Andor, Budapest, 1934. Pantheon. Szeretünk megpihenni az exotikum mellett, szeretjük a távoli életeteket, különösen akkor, ha az exotikus regény nem irányítás és nem könnyfacsaróan érzélgős. Ez a regény a legtávolabbról sem szentimentális, de bizonyos irodalmon kívüli iránytörekvései kétségtelenül vannak s ez mégsem bántó. Szerző — tudomásunk szerint — valahol Holland-Indiában született s gyermekségének a maláj kontraktkulik állati sora, a fehérek civilizációjában embertelen szenvedésük adta a kitörülhetetlen élményt. Így, akarva, nem akarva, szószólója és kárhóztatója lesz írásaival holland testvéreinek, talán nem is mindig szándékos kegyetlenkedéseinek. De még ezért az enye irányzatért is pótol a finoman megmutatott emberi sors, a szépszemű jávai legényé, aki odahaza naphosszat csodálta a tengert s a «nenne» főzött rá, este a fekhelyét elkészítette, míg egyik éjszaka el nem sző-

közt mellőle, hogy szégyenbe ne maradjon a kontraktusbérenc előtt. — «Nassip» — ez a végzetes miadogy, a mohamedán fatalizmus. Nassip — ez lesz a szólama csúfos, egyetlen ütemre beállított rabszolgás életének. «Nassip», mondja, amikor elveszti a nőt, akit szeret, s «nassip» akkor is, amikor három évtized egyetlen álmát, a Jávába való visszatérést, nennéhez, a szabadulást, ismét csak valami helyrehozhatatlan éjtszakán elkockázza.

Csak valóságos átélés eredménye lehet ez a könyv, ezért sejtjük meg azt a szinte áthidalhatatlan ellentétet, ami a fehér ember és a fényes sötétbőrű lelke között van s az őserdő fiának azt a különös, nekünk alig megközelíthető ösztönéletét. Ezért az értékes pszichográfiáért a regény fogyasztósságait szívesen feledjük.

Esty Pál.

Svéd könyvek Magyarországról.

Langlet Valdemar, az útleírásairól ismert svéd író, nemrég könyvet írt hazánkról «Lóháton Magyarországon keresztül» címen. Ez már a második könyv, mely az utóbbi években svéd nyelven Magyarországról megjelent. Az elsőt Böök professzor, észak legnagyobb kritikusa és irodalomtörténésze írta. Langlet vérbeli újságíró, temperamentumos, élénk és fűrgő. Nagyon helyesen figyelte meg hogy a magyar nép romantikus és költői természetű. A modern technika nem tudta kiölni a magyarságból a lelket. És éppen ezért nem is automobilon utazta be országunkat, hanem az ősi magyar közlekedési módot, a lovat választotta. Langlet meghatott szavakkal emlékszik meg paripáinkról. Sokkal nemesebbek és intelligensebbek, mint más országok lovai. Igazi barát és bajtárs, mely nagy szerepet játszott és játszik még mai is a magyarok életében. Ló-

hátról az ember könnyebben és jobban figyelhet meg mindent, nem túl lassú és nem túl gyors közlekedési eszköz. Olyan, amelyet a magyar élet ritmusa megkíván. Lóhátról az ember bele tud illeszkedni a nép életébe, inkább együtt érezhet velük.

És Langlet tényleg sok magyar népi szokást helyesen értett meg. Egy-némely igazi magyar hangulatot igen szép költői képekben érzékeltet. Így például, mikor egy kukoricafosztást ír le. Részletesen foglalkozik Langlet a magyar építészettel, irodalommal, történelemmel, sőt még nyelvünk szerkezetéről is beszél egy helyen. Kifejti, hogy a legnehezebben megtanulható nyelvek egyike. Mindez azt mutatja, hogy Langlet nagy alapossággal foglalkozott országunkkal. A könyv legnagyobb értéke különben abban áll, hogy a szerző eleven és elmés hasonlatokban és képekben fejez ki mindent és ezért e mű megkapóan érdekes.

Ystad-tól Haparandáig, azaz Dél-Svédországtól Észak-Svédorszáig az összes nevesebb svéd lapok foglalkoztak Langlet könyvével. Nemcsak a jobboldali és konzervatív újságok, hanem a legszélsőbb baloldaliak is, annak ellenére, hogy tudják: Langlet konzervatív és királypárti. És minden lap megegyezett abban, hogy Langlet könyve kitűnő szolgálatot tett Magyarországnak. Magyarország iránt rokonszenvet ébreszt északon és elősegíti, hogy a svédek e kevésbé ismert országról alaposabb tudást szerezzenek.

Langlet Valdemarnak tehát hálánkat és köszönetünket kell kifejeznünk e könyvért.

Márchis György.

Csabai István: Az erdélyi reneszánsz művészet. 14 képpel. Budapest, 1934.

Erdély művészete ismeretlen világ, melyből alig egy-egy fejezetet sikerült tisztázni. A munka megakadása-

nak oka abban rejlik, hogy lakosságának összetétele a legutóbbi időkig lehetetlenné tette az emlékanyag tárgyilagos felbecsülését és méltatását. Politikai ütközőpont lévén földje, a politikum a tudomány csendes birodalmába is bevonult. Az erdélyi szász és német kutatók minden valamirevaló műemlékét német vándorlegények munkájának tartották s tagadták az önálló erdélyi művészet létét. A románok a keleti ortodoxia birodalmát látták benne s megvetették, lekicsinyelték a nyugati stílusok emlékeit. A magyar szakirodalom nem szívesen nyúlt bele ebbe a tűzfészekbe ahol az adatok feldolgozását nemzetiségi szenvedélyek torzították el; ha tette, oly művek kedvéért tette, melyek kétségtelenül magyar mesterekkel vagy donátorokkal vannak kapcsolatban. A három kutatási irány összeegyeztetése a mai nemzedékre vár s rájuk vár az emlékek és adatok elfogultságtól mentes revíziója és kibővítése is.

Ezen az úton indul el Csabai István tanulmánya, mely egyik leg-homályosabb fejezetre, az erdélyi reneszánsz korára iparkodik fényt vetni. Szerinte ez a reneszánsz kerek három évszázadig tartott s valóban a stílelemek meglepő szívóssággal éltek tovább akkor is, midőn másutt már a barokk jelentkezett, sőt legszebb virágait el is hullatta már. Az építészetben —, hol a szerző Strzygowski nyomán túlbecsüli a népies emlékek fontosságát — a kastélyépítészet vezet, legszebbek a XVII. századi emlékek, az alsórákosi, keresti, szentbenedeki és bethlenszentmihályi kastélyok. A legutóbbinak az a nevezetessége, hogy terveit a franciásan művelt Bethlen Miklós, későbbi kancellár, maga készítette. Franciás, velenceies elemek egyesülnek benne az erdélyi általános formanyelvvél. A szobrászat emlékei között a sírkőfaragás áll első helyen, de

János mester kolozsvári sekrestye-ajtaja (1528), — mely nem olasz hatás alatt készült, mint a szerző írja, hanem a német reneszánsznak, Tlötneréknek és Behaméknak lelkéből lelkedzett — a külföld mellett is megállja helyét. A festészetet a reneszánsz nem érintette. Csabai felsorolja ugyan a XVI. századi szárnyasoltárok képeit, ezek azonban egytől-egyig elkésett gótikus alkotások. A hatóerők között helyesen találja meg az olasz szellem prioritását, szerintünk azonban nincsen eléggé tekintettel az anyaország művészetére, melynek összevetése az erdélyi stílussal sok becses megfigyeléshez vezethette volna. A transzilvánizmus, mint művészeti fogalom, nem állja meg helyét. Erdély épületei, szobrai, festményei és iparművészeti tárgyai az anyaországgal szoros kapcsolatban vannak, akár magyarok, akár szászok alkották azokat, csak a románok bizantinikuszláv művészete válik külön. A középkor dunántúli és felvidéki művészetében a német hatás csakúgy szerepet játszik, mint az erdélyiben, tehát az erdélyi szász művészet nem áll magában, hanem szervesen beleilleszkedik a történelmi Magyarország művészeti strukturájába olyannyira, hogy olykor még olasz befolyás is érezhető rajta. Csabai a szétszórt adatokat kritikával szedte össze; külön érdeme vonzó stílusa, könnyed és szellemes előadási módja, mely miatt műve szélesebb érdeklődő-körre számíthat, mint a többnyire laposan, unalmasan megírt idevágó szakmunkák.

Genthon István.

Le Fort Gertrud: A ghetből jött pápa. Ford.: Ijjas Antal. Vigilia kiadás.

Gertrud Le Fort regényében a legszembetűnőbb az expresszionizmus és a középkori krónika hangjá-

nak összeolvasztása. Ez az egység különös hatásokat kelt: egy ponton archaikussá válik, de ugyanaz a pont az, ahol modern. Van benne valami száraz és komoly naivitás, ami a krónikára jellemző, valami szigorú és egyszerű merevség. Elvégre a krónika stílusa nem különbözik lényegesen a preraphaelita kép stílusától: mind a kettő gótikus, vagyis mind a kettő imaginatív. Az érzés ereje nagyobb, mint az érzéki kép. A világ megolvad és eltorzul ebben az érzésben, — a tények belsőkké válnak, megnyulnak és spritualizálódnak. És ugyanakkor, amikor a középkori barát gyermek-ségével a világ tényei számára nem tényekké, hanem magasabb jelentőségeké válnak — ugyanakkor egy, a naturalizmuson túljutott XX. századbeli művész tudatos formaművészete jelentkezik, amely végeredményben ugyanoda jut, ahová a krónikás. Csak most már nem a preraphaelita festővel rokon, hanem Picassóval. — Ez a főérdekesség elvonja az ember figyelmét egyéb, a regénynek nem kevésbé érdekes tulajdonságairól. A könyv nehéz, ennek ellenére jól esik olvasni: vagyis magas, de meséjével nincs semmi baj.

A regény komoly és mégsem fáraszt: vagyis pszichológiai realitása van így jellemrajzai is kitűnőek. Eredeti forma, lekötő mese és lélektani igazság, — még az sem zavarja meg, hogy a regénynek van «tendenciája». Nem tendencia ez végeredményben, mert szorosan hozzátartozik a könyvhöz és nem lóg ki belőle. Álláspontja katolikus és az íróban van annyi ízlés, tudás, hogy nem titkolja el s annak, aki olvassa, nem kell rájönnie elhallgatott és elrejtett célzatokra. Még csak világszemlélet sem az, ami így belenőtt a formába, mesébe és jellemzésbe teljesen egyformán: az ihlet természete katolikus. Művészi ihlet, egyben magasabb; szellemi, de belenyúl az életbe és formálja azt. Az őszinteség természete vallásos ebben a regényben, a pszichológia érték szempontjai vallásosak, a világlátás, az élet élése, a művészet kiformalása katolikus: expresszíven modern és gótikusan csúcsíves. Külön kell, hogy szó essék a fordításról. Ijjas Antal a hangok természetének mérlegeléséig tudatos író, ez egyéb műveiből is kiderült már, most igazolódott. A regény eredeti műként hat.

Hamvas Béla.

A nagy művész felgyűjtja a világot, mert magával ragad minden emberi vágyat és sóvárgást, mely mindannyiunkban él és kifejezésre törekszik.

* * *

A reformátorok máról-holnapra akarják megváltoztatni a világot, mivel ez nem sikerül — áldozatai lesznek az életük rövidege és értéke között fennálló aránytalanságnak.

* * *

Hit nélkül nincs élet, tudás a múlt, de a hit a jövő, életünk bázisa.

PAULER.

* * *

Minden emberi tevékenységre az elégedetlenség hajt. Minden emberi alkotás kiegészítése akar lenni a tökéletlen valóságnak.

PAULER.

Színház.

Matyószerelem.

Vitéz Garamszeghy Sándor énekes vígjátéka a Nemzeti Színházban.

Huszonegy éve, még Blaháné színpadi működése idején s részben az ő színpadi varázsára számítva, keletkezett ez a kései népszínmű, mely Gárdonyin át, a műfaj multszázadi epigontermékeihez hajlik vissza, azokhoz, melyek — mint költészetünkben a Petőfi-epigonok lírája — a táji és néprajzi érdekességben keresték a maguk hatáselemeit. Régi címe *Matyólakodalom* volt, ami szabatosabb is, mivel az egész darab egyetlen művészi realitása a mezőkövesdi lakzi ősi szokásainak hű bemutatása a harmadik felvonásban. Ami idáig eljuttat, az naiv fejlesztésű, az *error in persona* ósdi indítékából élő, vontatott cselekmény, híján bármiféle íróibb leleménynek; «vígjáték»-nak mondani valósággal istenkísértés.

Amíg Thuza Erzsa asszony megbékélését az urával, meg mostohalányának szerelmi ingadozását a duhaj Nyikes Andris és a rátartós Murányi Matyi között figyelemmel kísérgetjük, legfeljebb azt állapítjuk meg magunkban, hogy a derék matyóknak szép nevük és pompás viseletük és a lélektani hűség és igazság iránt igen fogyatékos érzékük van: jobbára másként éreznek és cselekszenek, mint ahogy tőlük az adott fordulatok megkívánnák. Ilyenkor azután többnyire nótázáshoz folyamodnak, — legalább ebben az újra

átírt darabban, mert a régiben csak Blahánénak jutott egy kis nótázás — kegyeleti cselekedetül. Most az egész megütöztették a divatos és szelvére ismert Balázs Árpád-dalokkal. Ez nem úgy értendő, hogy a népszínműnek ő «zenéjét szerette» (ahogy a színpal állítja), — kedvelt nótáit csak úgy belekényszerítették a szövegbe, rendszerint ott, ahol legjobban kirínak belőle. Mihály gazdát például a jeles Blaháné-utódnak, Nagy Izabellának olyan műszentimentalizmustól csepegően kell elsiratnia, ami sehogyan sem vág a jelenet színpadi hangneméhez. Különbösen is ezeknek a Balázs-nótáknak nem tesz jót a színpad: kiviláglik mondva csinált érzelmességük vagy szilajságuk és gyökértelen «népiesség»-ük.

A szilveszteri szórakozás, ami most ennek a darabnak sűgőkönyvéről néhány estére lefűtta a port, megokolttá teheti, hogy a színház érdemes művészei úgy alkalmilag, szép jelmezekben, kinótázhassák magukat. De efféle alkalom nélkül mi a Nemzeti deszkáin ezt a hervadt és felemás műfajt nem sok örömmel üdvözöljük. Somogyi Erzsik kedvességét, Kürti és Bodnár jó magyar zamatát, Pethes Sándor és Juhász József friss jellegzetességét — noha a maguk színvonalához fel nem érő feladatokban — ezúttal is hálásan fogadtuk, külön gyönyörűséggel a szóhoz ritkán jutó Pataki József tempós és rangos parasztagzadját meg egy figyelmetéremelő kezdőnek, Vizi Bélának néhány jóvágású mozzanatát.

Phaedra.

Racine tragédiája új betanulással a Nemzeti Színházban.

Évtizedek óta sürgetjük a játékerendben a francia klasszikus tragédiát, melyet Shakespeare színpadi szolgálata teljesen lesodort onnan. Tudjuk, hogy ez a hang s ez a formanyelv a nagyközönségnek csakugyan «kaviár», de a kisközönségért is meghalt az Űdvözítő: valamit neki is illik juttatni; s kitől kaphatná, ha nem az erre rendeltetett Nemzeti Színháztól? A színészek szempontjából sem közömbös ez a kérdés, nekik is alkalmat kell adni, hogy a tragédiában rákapjanak a különféle korok, nemzetek és költőegyeniségek más-más ízére. A shakespearei megszokással még Schillernek sem lehet nyomába kelni, annál kevésbé a francia arany század tragikusainak; s különösen nem Racine-nak, aki a szenvedélynek ugyan örvényeit, néha éppen perverz mélyeit is ismeri, de csak leheletszerű lírai fátyolfüggöny mögött sejteti meg velünk. Játékkalkulat fukar kezekkel mér, annál többet bíz a szó árnyalataira: nála a legmardosóbb lelkigyötrelmek is széltére «megbeszélődnek», hősei mindig bizalmasaik bevonása útján vívódnak önmagukkal, s csak ritkán csapnak össze egymással; ilyenkor a nézőre éppen abban van a legfőbb drámai érdek, hogy többet tud az alakok belsejéről, mint amennyit azok egymás előtt feltárnak.

Ebből természetesen az is következik, hogy közelébe a színpadon csak tökéletes fordításremeken át lehetne férközni, az ilyen pedig vajmi ritka. Ábrányi legjobb fordítóink egyike, de *Phaedra*-ja alapvető elvi hibában szenved: a rímcsengető alexandrin-gyűrűzést átírja shakespearei blankversekbe. A színész az ő szövegével könnyen átcsúszhatik a stiltörésbe. Amíg stilustisztelőbb fordítás nem akad, a rendezőnek kell ré-

sen állnia, hogy az ég-föld különbségből, amennyit lehet, még így is megmentsen.

Most Horváth Árpád finom érzékel erre törekedett. Egészben véve nem is sikertelenül. Közreműködői ugyan szemelláthatólag nehezen túrtörtették magukat, hogy hevüket a kimért és szabályos felszín alá fojtásák, de azért a nagyvonalúságra való általános törekvés is örvendetesen megtetszett. Hettyey Aranka nagy értelmi erővel, érett színészi tudással tárta fel a királynő bűnös szenvedélyét, legszebben asszonyi féltékenységének félelmetes kitörése sikerült, a titkosabb varázsú átmenetek rajzával azonban néha adós maradt. Lehotay külső megjelenésével tökéletesen elhitette, hogy a hitregebeli Theseus s az amazonkirálynő Hippolyta gyermeke áll előttünk. Szépen, tagoltan beszélt is, noha a szók inkább csak az ajkáról szabadultak el, semmint felkavart lelke mélyeiből. Táray Theusa markáns, férfias alak, de egy kissé szárazhangú, a versszépségnek sem eléggé tisztelője. Rápolti Anna Ariciája bizakvó figyelemre és meleg rokonszenvre érdemes: egyéniségének van igazi hajadoni kelleme, szívhangjai meggyőzőek, csak a megjelenése törékenyebb, mint aminőnek e fejedelmi sarjat képzeljük. Kürti József Hippolyt halálának híres elbeszéléssel valóban remekelt, mindent az érzésre, a meleg szóra bízva és semmit a «hatásos megjátszásra». Szabó Margitra nagy és nehéz feladat háruult: a *confidente* dajka szerepe. Jó felfogással, beszédes arcjátékkal szolgálta, de — nem tudom, mi okból — a kellesténél bágyadtabb dikcióval.

Baskiresev Mária.

Andai Ernő és Bálint Lajos színjátéka a Nemzeti Színházban.

Századvégi előfutárja a női függetlenség amaz eszményének, melyen

századunk már első negyedében is rég túljutott ; a rajongásra legjobban hajlamosító betegséggel gyönyörű testében ; nárobi gazdagságban is a ki-elégítetlenség örök átkával ; az átlagot messze meghaladó képességekkel a művészetek több ágában, de a magasra csigázott becsvágynak inkább türelmetlenségre, semmint kitartásra sarkaló erejével ; az értelmi és erkölcsi nyíltság és őszinteség egyik legrokonszenvesebb megjelenése a társasági álszemérem és külsőségkedvelés fénykorában : ez volt az oroszverű, világvándora életű Baskircsev Mária, aminőnek naplójából s leveleiből ismerjük. A tulajdon lángjában elhamvadó kis «Moussia» emléke a művészegyeniségek nagy századának talán legfinomabb, legbájosabb virága, még akkor is, ha mai szemmel benne a nyomatékot már kevésbé a művészre vetjük, mint inkább az egyéniségre.

Drámaibb benyomását kétkötetes naplójának nem igen őrizzük, inkább regényemlékünk van róla s még inkább : lírai hangulata munkál bennünk tovább. Erre alapozzák színpadi művüket életének mostani dramatizálói is. Őt képet ragadnak ki végső hat esztendejének határai közül, mely alatt mindennel és mindennek megtagadásával ismeretségre lépett : önbizalommal és önmagában való csalódással, igazi szerelemmel és szerelemről, sőt magáról az életről való lemondással. Rómában és Párisban vagyunk mellette, oroszországi első és nizzai második hazájának egyre kísértő emlékei között, látjuk családtagjait, barátait és művésztársait, köztük bálványát, ecsetjének ihletőjét, utolsó napjainak vigaszát, halálos testi szenvedésben is sors-testvérét : Bastien-Lepage-t.

Természetes, hogy a darab a naplóból él, noha nem mindenben tapad a betűhöz s a színpad kívánalmaira is gondol. Felfogásában, hangjában

izléses, mértéktartó és stílusérző. A döntőbb fordulókön sem kapunk ízetlenül hangoskodó színpadiasságot, az életre keltett naplóírók ezekben sem válik hűtlenné naplójának s leveleinek hangneméhez. Ez nagy érdeme a szerzőknek, rászolgálnak vele, hogy odaadó gondosságukat, lelkes áhitatukat érdeklődés és rokonszenv fogadja. A korkülsőségek, a pompás színpadi képek — melyek Munkácsy s az egész századvég genrefestészetének meghittten előkelő légkörét árasztják — amúgy is lekötik a nézők szemét, az idősebbjének ezenfelül még multakon meghatódó érzésvilágát is.

Mind ezt még fokozza a ragyogó előadás. Bajor Gizi nélkül a színmű aligha támadt volna életre, s ha mégis : aligha sok reményével a hitelességkáprázat és sugallóerő ekkora fokának. Ritkán olvad össze színész a feladatával ennyire, mint most ő ez aranyalkitkában verdeső léleknek megmutatásával. Hangjának hihetetlen árnyalókészsége a híres naplónak szinte egész kedélyéleti hullámozását hozzáéreztetette még azokhoz a mozzanatokhoz is, melyekben a színpad kényszere csak egészen futólagos utalásokra szorítkozhatott. Legnagyobb a zárómozzanatokban nőtt, melyekben Mária a nehezen megvíható élet s a kérétenül mohó halál színe előtt legkisebbé omlik össze. Búcsúja szerelmétől és önmagától : mai színjátszásunk legbüszkébb oromdíszei közé számít. Itt régi játéktársa, Uray Tivadar is teljes művészi súllyal állt mellette : öröm volt látni, hogy ez éveken át szinte kizárólag garasos feladatokra szorított tehetség ebben az erősebb lelki visszhangú szerepben mennyire megizmosodott, félvállról vétel helyett mennyire szívvel-lélekkel alkotott. Petheő Attila Robert-Fleury-je éppen azzal lépett ki a második vonalból, hogy finoman megérezte a maga helyét és hangszínét. Ugyanez vonatkozik Aczél Ilo-

nára is, neki itt szerepe lényegéhez tartozik a «nagy jelenetek»-től való mentesség, sőt az effélékre való tökéletes képtelenség. A jeles művésznő régen remekelt így, mint most e romantikátlan lélek emberséges melegének feltárásával. Az előkelő idigénák világa Vízvári Mariska és Gömői Vilma finom rajzában elevenedett meg, ezt szerencsésen egészítette ki a fiatal Ungvári László lelkes, gyermekesen hiú Pietro grófja, aki reménytelenül veszi fel a versenyt az «homme supérieur»-ök társaságával. A Julian-iskola bohémjeinek köréből Vaszary Piroska lelkesülten hervadozó, csipős kedvességű festőnője vált ki. Jegyezzük még fel a kisleányosan természetes Olty Magda nevét, valamint a leggyötrelmesebb jelenetet emberi melegsávúsággal enyhítő Mihályfi Béláét. S meleg elismeréssel a finom stílusérzékű rendezőét: Csathó Kálmánét. Upor Tibor szép díszletei, valamint Nagyajtai Teréznek színben, vonalban gazdag leleményű jelmezei a darab várható hatásának éppen nem mellékes tényezőivé válhatnak.

Születésnap.

*Bús Fekete László életképe a Vígszín-
házban.*

Három évtizede Ambrus Zoltán a *Mérföldkövek* bírálatában az ily «életkor-revue»-knek már akkor is félszázados őseire, a *Harminc év egy játékos életéből*-féle zsbárukra célozgatott. Nem mintha igazi írói képességekkel maga az elgondolás ragyogóan megvalósítható is nem lehetne: változó korokon át az azokhoz hasonló, de alapjában változatlan emberi természetet, jellemet meglesni és megmutatni hálás ötlet s a tulajdon öregedésén szívesen elmerengő nézőtérnek már eleve is érdeklődésére számíthat.

Bús Fekete László most ötven évet mutogat egy patikus életéből,

mely — azonkívül, hogy 1914-ben gazdája is az általános védkötelezettség alá esik — a közélettel nem sokat érintkezik, szerelmi állhatatlansággal, szoknyavadászattal annál többet bajlódik. Még hősenek gyógyszerészése sem fontos, éppúgy lehetne akármilyen más Sanyiról is szó. Fontos csak az, hogy szabályosan tízévenkint, mindig a születésnapján, tarka dolgok történnek vele: tizenöt évvel «családunk szégyenén»-vé lesz a francia nevelőnő jóvoltából; huszonötlet megszökteti unokabátyja menyasszonyát; harmincötlet «kikezd» az asszony bakfisunokahúgával; negyvenötlet özvegyé lesz; ötvenötlet szakít második feleségével (amaz egykori bakfihúgoskával), aki megajándékozta az öregedő férjek homlokdíszével; s végül hatvanötlet, nagypapa-sorban, veszélytelen flörtöt folytat a kis unoka francia nevelőnőjével, akitől bizvást azt remélhetjük, hogy a darab befejezése után tíz évvel majd ő indít útnak egy újabb «életkép»-et az addigra felserdülő unoka «terhére és veszélyére».

Valamennyi képben van egy kis színesség, az öregebb szereplők rendre «áldott emlék»-ké szépülnek, a kiskorúak szabályszerű szélháziakká serdülnek, a félszázad filmje forog, de a szerző — sajnos — a filmfeliratgyártók színvonalán túl alig emelkedik, a hatást a helyzetekre s méginkább a színházi szabóra és díszlettervezőre bizza, legfőként pedig a színészekre, akik ha olyan kiválóak, mint a Víg-színház művészei, felérnek a legkülönb társszerzővel. Színpadi mű és színpadi tolmácsolás közt ekkora aránytalanságot csakugyan ritkán érezhetni. Az előadók itt feladataikat nem «betöltik», hanem kiszélesítik és elmélyítik. Rajnai Gábor megnyerő egyénisége emberi arcélt ad a rábizott papiros-«débemann»-nak, méginkább a Gombaszögi Ella megjelenítőereje, eszköztelen benső igazsága a made-

moiselle kevesetmondó szövegének, melyből az ő lélekmelege, ösztönös humora felejthetetlen ember- és sorsábrázolást csíhol elő. A Góth-pár, Vágóné, a nemes stílusú Tökés Anna, a remek Makláry, egytől-egyig fölébe kerekedik a szerzőtől eléggé gyengén táplált szerepének. Az ifjú Csók István Marcijának párszavas jelenetét érdemes külön is kiemelni. Csak Ágai Irén süldőlánycájája, majd fiatalasszonya futott megint a külsőségek zátonyára. Ez a sokatigérő fiatal színésznő nem fejlődik a várt módon, akárhányszor leckefelmondás benyomását kelti, mozgásában pedig kelleetlen filmemlékek kísértének. Hegedüs Tibor rendezése kiváló munka.

A szerelem nem olyan egyszerű.

Fodor László története a Vígyszínházban.

Egyik ujságban megmagyarázta a szerző, mit jelent színlapján a «történet» műfajmegjelölés: darabját a mai pesti ember érzelmi és szerelmi élete hú *fotografiájának* szánta. Ezért is nincs annak — úgymond — igazi befejezése sem, egyszerűen kiragad két ember életéből egy részletet, hogy bizonyos *riportszerűséggel* tárja a közönség elé. Bizonyos, hogy ez az újdonság más, mint Fodornak mérő színpadi gyakorlati tudásból táplálkozó korábbi művei. De mi a fényképező gépet éppen nem tartjuk a művészi igazmondás legtökéletesebb szervének, sem a riportot az élethitelesség netovábbjának.

«Történetrészlet» arról beszél, hogy a tegnapi erkölcsű és világszemléletű, csupa-összhang szülészstanárnak mai fölényességű és léhaságú, csupa-zürzavar leánya nem lesz feleségévé «pajtásszerelmének», Szalay Pistának, inkább férjhezmegy báró Csetneky-Braun bőrgyároshoz. Erre a fiú is megnősül, érdekből elveszi a lány «kis undok» barátnőjét. Azután — így, anyagilag fedezve — a bőrgyá-

rosné is válni akar, az ügyvéd úr is, de megint csak nem lesznek egymáséi, mert Pistáéknak gyerekük születik s a «mai lány» csak a keresztanyaságban elérheti ki az anyaság ősi ösztönét, melyről becsületes, jó atya így beszél: «Ti mindennap meggyalázatok és sárbatapodjátok azt a szentséget, melynek én még papja vagyok». Hanem a darab végső kihangzása mégsem ez: a fényképezőgép még azt is megmutatja, hogy elválás nélkül is élhet ki-ki a maga kedvtelésének: megcsalni férjet is lehet, feleséget is, gyakorolják is buzgón, csak éppen — ő, mert a szerelem nem olyan egyszerű! — egymással nem. Csodálatos mai élet, sőt Élet, melyben a fizikai, «pusztán élettani» szerelem mellett ily koldussorsra jutott ama másik, igazi szerelem, mely még Romeo és Júlia korában «olyan egyszerű» volt!

Bizony, ez a fényképezőgép jobbra csak nyers, akárhányszor durva részleteknél vesztegel, amikor a festő a művészi lényeg felé törne; s ez a riport a töredékekben szimatolja azt a lelkiigazságot, amit az *író* az egészben foghatna el és érthetne meg. S mit használ itt a sűrű, de mindig szándékoltnak ható s ezért oly kevéssé meggyőző líraiaskodás? Garasos hangulatvadászás lesz belőle, mivelhogy a lírai ellágyulás sem a fotografiának, sem a riportnak nem szerves tartozéka.

Tarnai Ernő gondos rendezésében az egész előadás azt a célt szolgálja, hogy a *pillanatnyi* hatásértékek minél jobban helytálljanak magukért. A játék odaadó, a színpad mindig eleven, a közreműködők közül ezúttal leggazdagabb és legérdekesebb Muráti Lili, akiről örvendetesen kiderül, hogy valódi kedélyélete van és színészi képzeletével egységet bír teremteni a széthullóbb részek közt is, Jávor Pál szintén — ebben az időnyben nem először — azzal lep meg, hogy a «jól-sza-

bott» megjelenés alatt egyre többet éreztet az érző emberből, Somlay az orvostanárok alakjának maholnap specialistája lesz, mintahogy Rajnai is a csúzos örökifjajknak, Maklárý meg Vágóné az epizódban ragyog, csak Góthné színez a kelleténél rikitóbban s a fiatal Komár Juliska rokonszenves tehetsége szorul még gondos csi-szolásra.

Százhuszas tempó.

Szántó Armand és Szécsen Mihály vígjátéka a Kamaraszínházban.

Meddig lesz még szerencsénk színpadjainkon a gyorsévnyesülések vágyálmáihoz? «Történik: ma, Budapesten» — mondja a színlap s aki színházainkat szorgalmasan látogatja, megnyugvással tapasztalhatja, hogy ma, Budapesten, átlag két-hetenként «beérkezik» egy-egy ágról-szakadt állástalan vagy bélistás fiatalember; ha ez így folytatódik, maholnap kiküszöbölődik napjaink egyik legégetőbb kérdése. Kezdetben vala a *Helyet az ifjúságnak* «Hó-rukk!»-elmélete, s azóta minden ilyen hórukkolás csalahatatlantul beüt. Hernádutcai előnyben. Alig két hete élveztük a Nemzeti Színházban egy hernádutcai szegény ifjú történetének szívreható jövégét, s most a Kamaraszínház hajlékában egy másik hernádutcai fiú nő nagyra a szemünk láttára. Ez azzal a fogással kezdi, hogy bankigazgató-főnökének százhuszas tempóval száguldozó leányát hódítja meg, miután elütteti

magát ennek előkelő gépkocsijával. Az ötlet remek, csak arra kell ügyelni — az ilyen százhuszas tempójú szörnyetegnél különösen! — hogy a várható összeütközést hajszálnyira kiszámítsuk: ha egy kicsit túlzunk, karriér helyett hamarosan hatóságí ingyen-temetés lehet a dologból! Hő-sünk iránt a társszerzők természetesen irgalmasabbak, hiszen szükségük van rá még két felvonás tartamára. Ki is szolgálja őket ez a derék Leviczky becsülettel, a szabályszerű happy ending torkolatáig. Hogy hogyan, hogyan nem: ne feszegezzük. Elvégre az ilyen vékonypéznű színpadi szerzők a maguk érvényesülését aligha óhajtják hőseik receptje szerint kivívni, úgy, hogy mindenkéltől a kritikusok kocsijával üttessék el magukat...

Azt meg épenséggel örömet elismerjük, hogy a hervadt ügyecske a Kamaraszínház lelkes gondozásában jótékonyan megfrissült. Kivált a vendég Dayka Margit jókedvű, ötletes játéka lendített sokat rajta. Toronyi Imre előkelő magatartása, értelmes beszéde is megtette a magáét. Szakács Zoltán éber színészi képzelettel, szeretetreméltó frissességgel ajándékozta meg a hernádutcai bajnokot. Köpeczi Boóczi jovialis Richter bácsija jólesően sugározza a hamisítatlan művészi hitelességet. A rendezést Vajda László látta el, nem takarékoskodva a vidám ötletekkel, ugyanő tervezte a díszleteket is — ezeket már sokkal takarékosabb költségvetési keretek között.

Rédey Tivadar.

Képzőművészet.

Csók István hetvenéves.

Az Ernst-múzeum termei egy nagy magyar művész tiszteletére öltöttek ünnepi díszet: Csók István műveit mutatják be, ki ez évben lett hetven

esztendő. Diszes dátum, megérdeml a figyelmet; egyik legnagyobb élő festőnknek jubiláris ünnepe.

Csók István a nagybányaiak nemzedékéhez tartozik, de mindig a maga útján járt s a múlt század e nagy

mozgalmához sohasem kapcsolódott. Első mestere Greguss János, Székely Bertalan és Lotz Károly volt a budapesti mintarajziskolában. 1881-ben Münchenbe ment, ott Hacklnál és Löfftnél tanult, tanulmányainak legfontosabb állomása azonban Párizs volt, a Julián-akadémia, hol Bouguereau és Robert Fleury volt a mestere. Finom tollal és bölcs humorral megírt emlékezéseiben, melyek egyelőre, sajnos, egy kérészéletű folyóiratba vannak eltemetve, eleven képet fest müncheni és párisi színes éveiről, Hollósyról és Ferenczyről, kikkel együtt küzdött az új művészetért. Első jelentékeny vászna a Krumplitisztogatók volt (1889), mely a késői finom naturalizmus stílusának jegyében fogant, ezzel a képpel indult meg pompásan ívelő munkássága, melynek legfontosabb állomásai az Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre (1890), Árvák (1891), Báthory Erzsébet (1893), Múterem-sarok (1905), Vámpirok (1908), báró Wlassics Tibor arcképe (1911), Tél a tavaszban (1913), a leányáról, Züzüről festett ciklus és legújabbban a balatoni tájképek hosszú sorozata.

Kiindulópontja Bastien-Lepage szürkés-fehéres, finom naturalizmusa volt, onnan jutott el az impresszionizmushoz, melynek egyetlen hűséges, nagyszabású mestere Magyarországon. A pusztagegri molnárfiú az impresszionizmus franciáktól eredő formanyelvét magyar sajátosságokkal tarkította, magyar motívumokkal szötte tele, anélkül, hogy annak raffinált szinkultúráját és formaképzését elejtette volna. A magyar föld kevés oly mestert adott a művészetnek, ki hozzá hasonlóan össze lenne forrva az artisztikus előadásmóddal. Örömmel és büszkeséggel kell reá gondolni hetvenéves születésnapján, mint azok egyikére, kik a magyar festői kultúra színvonalának fenn-

tartásában a legnagyobb szerepet játszották.

A Nemzeti Szalon jubiláris kiállítása.

A Nemzeti Szalon fennállásának negyvenedik évét magyar remekművek kiállításával ünnepelte meg, mely seregszemlén a XIX. és XX. századi, ma már elhunyt művészek alkotásai kerültek a közönség elé, főképp oly művek, melyek magántulajdonban rejtőznek s így kevésbé ismeretesek. A gondolat kitűnő, a kiállítás helyiségei zsúfolásig megteltek érdeklődőkkel, az összegyűjtés és rendezés munkáját Balás Piri László kiválóan oldotta meg.

A sor a romantikusokkal kezdődik, Madarász Viktor Dózsa népe c. komor drámaiságú vásznával (1868), mely a család tulajdonából került elő s ugyane művész igen finom leányfejével. Zichy Mihályt rajzai képviselik, színes és színtelen, briliáns technikájú lapok. Érdekes volt viszontlátni Than Mór vázlatát az Operaház mennyezetéhez, mely nem került kivitelre. Utólag mindenki meggyőződhet róla, hogy az illetékesek jól döntöttek, mikor Lotz Károly művét fogadták el s valósították meg. Than Mórt még egy igen finom fűmei tájképe s egy bécsies stílusú, magyar témájú zsánerjelenete, az Újoncozás képviseli. Lotz Károlyt néhány magyar életkép és a Fővárosi Képtár aktos kompozíciója, e nemből egyik legfrissebb alkotása. Székely Bertalan női arcképe meglepetés volt, egyszerű, de szívhez szóló, átértett festmény, melyhez itt szereplő tájképe közel sem fér. A Forrás c. hatalmas vásznanak itt bemutatott kisméretű variánsa is érdemes az emlékezetre.

A kiállítás súlypontja Munkácsy művészetére esik, melyet tizenkilenc festmény képvisel, közöttük a krasznahorkai Andrassy-mauzoleum hatal-

mas kálváriája, néhány kiváló szalon-jelenet s két csendélet, mely a legnagyobb mesterek ecsetjére méltó. Legmodernebb színhatású vászna a Poros-út, mely szinte Turnerre emlékezteti a szemlélőt.

Az impresszionisták alkotásai közül meg kell említeni Szinyei Merse Pál Tündérek tánca c. rendkívül finom színharmóniájú, korai (1874) képcskéjét, Ferenczy Károly néhány remekét, minő a Vörös fal vagy a

Csendélet kacsával s végül Rippl-Rónai olajfestményeit és pasztelljeit, sajnos, e legutóbbiak nem tartoznak a mester legjobb, sem legjellemzőbb művei közé. A magyar zsáner-naturalizmus egyik legnépszerűbb hajdani mestere, Margitay Tihamér is helyet kapott a kiállításon. A Féltekeny c. képéről, bármennyire anekdotikus tartalmú, el kell ismerni, hogy festői érzéssel és gyengédséggel készült.

Genthon István.

Zene.

Az Operaház legújabb bemutatójáról, Strauss Richard *Arabella*-járól nincs sok új írivalónk. Szövegét Strauss rendes librettistája, Hugo von Hofmannsthal írta; ez volt utolsó együttműködésük. Érzelmes történet a mult századvégi Bécs életéből, a kor azonban csak külső keret, egy kis színész nő eszköz a különben nem túlságosan eredeti és érdekfeszítő cselekményben. Egy elszegényedett grófi család két lánya közül a szép Arabella imádói közül, szerencsére éppen abba szeret bele, aki a legjobbkor jön, hogy atyját kisegítse anyagi zavarából. Persze mindez a színpadon egy kicsit körülményesebben történik, hogy legalább a második felvonás elejéig eljuthassunk. Mivel itt még a darabot nem lehet befejezni, gondoskodni kellett valahogy még két felvonásnyi eseményről. A kisebbik lány, — akit különben fiúnak öltöztetve járatnak — csinál egy kis bonyodalmat a szerelmesek körül. Nővére nevében a bál után randevút ad a hotelben Arabella egy régi udvarlójának, akit titokban ő szeret. Az erre vonatkozó üzenetet meghallja Mandryka, Arabella vőlegénye. Nagy féltékenységi jelenetek, míg sok hazavona után minden kimagyarázódik és a legjobbra fordul.

Ezt a vérszegény cselekményt

Strauss szindús zenéje itt-ott sikeresen látja el injekciókkal. Lírai érzések tolmácsolására bőven van alkalm. Sok helyen — különösen a két szerelmes lány szólamaiban — valóban behízselgően ömlenek a melódiák, de állandóan az az érzésünk, hogy ezeket már mind hallottuk tőle máshol jobban, érdekesebb összefüggésben. A sok elnyújtott, megindulni nehezen akaró jelenetben a zene nem tud annyira lekötni, hogy mindezekért kárpótolna. A lírai helyzetekben a szavakban kifejezhetetlen, mélyen átélt, őszinte érzések már abszolút zenei értékeket kívánnak. Strauss, akinek nagyszerű hangfestő tehetsége a programzenében találta meg a neki legmegfelelőbb területet, ott, ahol «benső» program kifejezésén van a súly, ez valahogy feléje nő, — olyan követelményeket támaszt vele szemben, amiknek nem tud megfelelni s éppen ezért mély benyomást sem tud kelteni.

Énekeseink igen lelkiismeretesen dolgoztak a siker érdekében. *Báthy Anna* egyéniségének jól megfelelt Arabella szerepének érzelmes, lírai jellege, amit szép énekével teljesen érvényre is hozott. Jó volt *Dobay Livia* Zdenka, a fiatalabb lány szerepében. *Losonczy* (Mandryka) férfias, rokonszenves megjelenése és játéka

nincs arányban az énektudásával. A rendezés egy kis több lendületet vihetett volna a színpadra. A 2. felvonás hamisítatlan bécsi levegőjét nem igen sikerült idevarázsolni. Az utolsó lépcső-jelenet — a színpadi hatásnak úgy látszik elmaradhatatlan kelléke nálunk a lépcső — már csak a végső kétségbeesésében juthatott eszébe a rendezőnek, hogy ezzel a hosszúra nyúlt kibontakozásba Arabella és Mandryka között egy kis mozgást vigyen. Utóvégre azzal is múlik az idő, ha a szereplők felmennek ezen a lépcsőn azért — hogy újra lejöjjenek.

A zenekart *Fleischer Antal* a töle megszokott kitűnő rutinnal vezette.

*

A filmharmonikusok V. hangversenyén érdekes vendég szerepelt. Stravinsky mellett *Prokofieff* nevéhez fűződik az új orosz zene úttörése és elismertetése Európában.

Ma, midőn hallottuk 1921-ben komponált III. zongoraversenyét és részleteket *Le Chout* című balletjéből, már nehezen tudjuk megérteni, hogy ez a Prokofieff volt annak idején a konzervatív irányzat leghevesebb ellenfele a modern zene egyik legszélsőségesebb képviselője.

Zongoraversenyét ő maga játszotta. A jóleső ritmikai frissesség, az erős formaérzék, amivel gondolatait pompás szabatsósággal és tömörséggel kifejezi, az irónikus színezet, a ragyogó technika virtuozitás a mi századunk szellemi arcának vonásait mutatják, de a II-dik tétel szubjektivitása, szinte romantikus érzékenysége még a régi világ öröksége. Prokofieff kitűnő művésze a zongorának. Művének magával ragadó lendülete, acélos keménysége, színes hangulatosága egyformán mesteri tolmácsolót találtak benne. Balettsvítjében mint karmester mutatkozott be. Maga a ballet cselekménye népi mo-

tívumon épül fel, az orosz nép kedvenc alakjáról, a bohóc csinyjeivel szórakoztató fajankóról szól a mese, «aki hét fajankón kifogott». Itt különösen érezzük Stravinsky Petruska-stílusának hangját, jellegzetes orosz népi motívumait, de Prokofieff kifejezőmódja egyszerűbb, mint híres kortársáé; a barbár nyersesség, keménység nála sajátos puhasággal vegyül. Szereti a különféle hangnemek egyidejű alkalmazását, de a tonális alap mégis erősebb, mint Stravinsky-nél. Természetesen egy táncrea, színpadi keretekre írott művet ilyen kiszakított részletekben nem lehet teljes értékében megítélni, de első hallásra is érezzük, hogy ritmikus mozgalmasságában és erejében nagy-szerű táncgömböcsök rejlenek.

A műsoron még Beethoven «Athén romjai» című nyitánya és Haydn kürt-szimfóniája szerepel. Mindkettőt *Rékai Nándor* vezényelte. Különösen Haydn bájos melódiai hangzottak szépen a kitűnő előadásban.

*

Zenei intelligencia, lelkiismeretes munka, komoly művészi törekvések jellemzik a *Női Magyar Vonósnyegyes* (Kálmán Mária, Gallina Erzsébet, Szerémi Magda, Ulbrich Hermin) eddigi működését. A multban már bebizonyították, hogy hangversenyeik mindenképp méltók a legkomolyabb zeneértők, a kamarazene híveinek érdeklődésére. Minapi műsoruk is sok alkalmat nyújtott a tiszta zenei életre, bár Beethoven op. 130, B-dur négyesének előadása egy fiatal együttes számára túlságosan súlyos feladat. Különösen a befejező fugában éreztük az építő és összefogó erő lanyhaságát. Beethoven fantáziája itt szabadon szárnyal, szinte a háttérben emelve a téma alakításának lehetőségeit, a végső kibontakozás erejét, amely felszív minden ellentétet és a fugaformát a legna-

gyobb kötöttség és a legnagyobb szabadság kifejező eszközévé teszi. Az előadók a mű betanulásával nagy és lelkes munkát végeztek. *Reger fis-moll* quartettjét most hallottuk először Budapesten. Őszinte átélessel jutottak érvényre a mű hangzatszépségei, lendületes szólamvezetése nagy benső könnyedsége. A «grazioso» és az «espressivo» hangulatainak tolmácsolására keresve sem találhatni jobbat egy «női» s éppen egy ilyen kitűnő női együttesnél.

*

Áldott volt az az esztendő az emberiség történetében, amely egyszerre két szellemóriást adott a világnak. 1685. év tavaszán, most 250 éve született *Bach* és *Haendel*, akiknek művészetében az elmúlt korok szellemi erői minden emberfeletti méretekben egységesültek. Mintha elődeik munkája csak pusztá előkészítése lett volna e legnagyobb teljesítménynek. A legnagyobb teljesítmény nemcsak abban az értelemben, hogy a kor kifejező eszközeit, technikáját a leg-tökéletesebb megformálásban nyújtják, hanem abban is, hogy a világ-szemléletnek a zenében való hatalmas kiszélesítésével örök emberi értékek lángoszlopaivá emelkednek, akik állandóan világítják az emberi tökéletesedés országútját.

A *Palestrina*-kórus, *Haendel* hatalmas oratoriumának «Sámson»-nak előadásával nyitotta meg a jubileumi évet. Handel az oratórium nagyszabású kereteiben találta meg vérbő, hatalmas termékenységgű szellemének, izzó rapszódikus temperamentumának legmegfelelőbb kifejezési formáját. Az angol kórushagyomá-

nyok érlelték ki oratórium-stílusát, amelynek központi eszméje mindenkor a közösségben gyökerezik. Az őszövétségből merített szövegei igazi homeroszi népeposzok megírására ihlették, ahol az egyéniség sorsa teljesen felolvad a nép szenvedéseiben, örömeiben, küzdelmeiben. Sámson egyik legérdekesebb terméke Haendel teremtő erejének. Hősét áriáiban jellemzi, amelyeknek mindegyike jellegzetes vonást nyújt Sámson mesteri zenei portréjához. Szinte megfoghatatlan előttünk, hogy mikép lehet pl. melódiában, kíséretben ennyire egyszerű eszközökkel olyan lélekmarkoló hatást elérni, mint abban az áriában, ahol az éjsötétségtől körülvevő Sámson önti ki fájaldmát. Viszont *Delila* behizelgő, turbékoló, simolékony szólamaiban még a szoprán-kórusral is párosulva, a nő megéjtő varázsa kel életre. Minden szereplő, minden benső vagy külső helyzet átszinesedik *Haendel* zenei jellemzésében, pompás hangfestésében. Korusaiban nem tudjuk mit csodáljunk jobban, a germán polifonművészetet, vagy az olaszosan világos, választékos egyszerűséget, amiben a hatalmas tömbökben felsorakozó hangzatok mégis — hogy hogyan, mikép, ez *Haendel* titka — elemantáris súlyt nyernek.

A *Palestrina*-korust örömmel üdvözöljük a ma annyira időszerű, nagyszabású kórusművek szolgálatában. Reméljük, hogy ez a szép bevezetés új karnagyukat, a kitűnő *Ádám Jenőt* tovább fogja ösztönözni arra, hogy együttesét a fellendülő magyar kórus kultúra állandó erős oszlopává fejlessze.

Prahács Margit.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: NÉMETH ANTAL.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.